

DOMAGOJ VIDOVIĆ

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
dvidovic@ihj.hr

GRADAČKA TOPONIMIJA

U radu se, na temelju terenskoga istraživanja, obrađuje više od 1.500 toponimskih različenica u selu Gradac u Zažablju, mikroregiji na granici Hrvatske i Bosne i Hercegovine, u neumskome zaleđu. U gradačkim se toponimima ogleda reljefna raznolikost gradačke župe, biljna i životinjska raznolikost te važnost mjesta na kojima se nalazi voda. Također doznajemo za postojanje poganskih (*Mokoš*, *Treskavac*) i starokršćanskih (*Sutilija*, *Vara*) svetišta te veliku usitnjenost posjeda. Velik je broj toponima (*Lišća*, *Velja Vas*) mjesnome pučanstvu posve neproziran što je posljedicom čestih migracija s ovih i na ove prostore.

1. Uvod

1.1. Položaj i naselja Zažablja

Gradac se nalazi u Zažablju, kraju smještenome na zapadnim i istočnim obroncima gore Žabe čiji najviši vrh Ilijino brdo (ili Crkvine, Sutilija) dominira istočnim dijelom Neretvanske doline i neumskim zaleđem. Zažablje je smješteno na granici Hrvatske i Bosne i Hercegovine.¹ Područje današnjega Zažablja² (koje obuhvaća prostor negdašnje župe Gradac koja je obuhvaćala i

¹ Godine 1993. osnovana je Općina Zažablje na području Dobranja i Vidonja.

² Na ovome mjestu zahvaljujem mnogobrojnim ispitanicima iz Graca, a poglavito Stanislavu Vukorepu (vrsnome poznavatelju hercegovačkih sela i običaja koji je počeo zapisivati gradačke toponime za potrebe časopisa *Vrutak* iz Hutova i bez čije svesrdne pomoći na terenu ne bi bilo ovoga rada), don Ivici Puljiću (koji je začetnik istraživanja toponimije na ovome području i vrsni poznavatelj povijesti Donje Hercegovine), Slavku Katiću (koji je ubicirao neka napuštena sela i iznio pučka tumačenja nastanka pojedinih toponima) te Josipu Vuletiću (na pomoći i razvažanju po Gracu te ukazivanju na neke važnije toponime) i Vinki Vuletić rođenoj Bjelopera (ponajprije na gostoprimstvu, ali i na toponimima njezina rodnoga sela Dubravnice). Zahvaljujem i sljedećim ispitanicima: Luki i Peri Jogunici (Praovice); Antunu, Ilinki, Janji, Mari, Vlaha, Anici (Vlahinoj), Peri, Stanku, Anici (Stankovoj) i Mati Maticu (Broćanac); Stojanu, Peri, Tomi, Boži i Mariji Vuletić (Podžablje); Tomi, Miši, Ljubi, Nikoli, Ivanu, Mati, Stojanu, Mariji, Vidi i Mari Krmek; Boži, Mari, Peri i Božici Daničić (Radetići);

sela Vidonje i Dobranje s hrvatske te Hutovo i Neum s hercegovačke strane) srce je srednjovjekovne humske župe Žapsko (*Yabscō*), koju u 12. st. spominje Pop Dukljanin. Ta je župa, osim današnjega Zažablja, obuhvaćala područje Slivna, sjeverni dio neumske općine u BiH (područje Hrasna) te zapadni dio Dubrovačkoga primorja (istočna je granica selo Ošlje), koji je 1399. pripao Dubrovačkoj Republici.³ Političko i gospodarsko središte te mikroregije bio je Gradac. Dokaze za to pruža nam i toponimija. Naime, u središtu sela nalazimo mikrotoponim *Županj do* (usp. ime sela *Županjac* kod Duvna), a prostor od lokaliteta *Gomile* u Vidonjama do *Županj dola* nazivlje se i danas *Humine*.⁴ Upravo je taj prostor nekoć bio središtem Zažablja. Nakon pada Huma pod tursku vlast, srednjovjekovni političko-teritorijalni ustroj nastoji održati crkva da bi se, oslobođanjem dalmatinskoga dijela Zažablja od turske vlasti, taj nekoć jedinstven prostor podijelio između triju država (Osmanskog Carstva te Mletačke i Dubrovačke Republike) i triju biskupija (makarske, trebinjsko-mrkanske i dubrovačke). O burnome životu Zažablja u srednjovjekovlju svjedoče mnogobrojni stećci i ostatci srednjovjekovnih naselja.

Samo se dvaput u svojoj dugoj povijesti Zažablje našlo u žiži dnevno-političkih zbivanja. Kraj u koji je iz političkih razloga električna struja stigla tek 1970., a voda tek koncem 2009. pobudio je tako 1589. pozornost Fausta Vrančića, glasovitoga jezikoslovca (pisca peterojezičnoga rječnika *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* iz 1595.) i izumitelja, koji je od austrijskoga cara tražio zaštitu katolika Gornjega i Donjega Zažablja. (Puljić 2009:44) Iste je godine, papa Siksto V. (1585. – 1590.), podrijetlom Hrvat, obaviješten o pljačkama i odvođenju u ropstvo zažapskih katolika od strane Osmanlija (ali i uskoka), u taj kraj poslao svojega osobnog izaslanika, dominikanca Danijela

Marku (Ivanovu), Anici, Nedi i Marku (Božinu) Pavloviću (Žukovice); Vidi Trojiću, Stojanu i Boži Katiću, Janji i Ruži Lazarević, Marku Periću te Mati Pavloviću (Hotanj); Damjanu i Martinu Bjeloperi, Marku i Ivici Tapaloviću te Slavku Periću (Dubravica); Vidi (Đurinu), Luki, Stani, Boži, Peri i Vidi (Božinu) Konculu te Peri Pavloviću (Grabovica i Podgajnica); Boži Begušiću, Peri (Vidinu), Četku, Peri (Slavkovu), Miri, Spasoju i Markanu Sentiću, Ivošlavu Matiću i Vidi Trojiću (Gornji Gradac); Đuri i Neđi Vukasović, Vlaha i Tadiji Babiću, Mati Kitinu i Jozi Kralju (Glimać); Niki i Marici Konjevod, Mati i Anici Kitin te Đuri Vukasoviću (Čukova Greda); Anđi, Ruži, Ivici i Draganu Kalauz (Nerađe); Neđi, Anti, Kazi, Cviji i Danici Butigan (Dobrovo); Đuri i Mari Bogdanović te Mari i Ivici Matić (Oskrušnica); Mirku, Zlatku i Mati Glavinicu te Iliji Butiganu (Babin Do); Ivici, Đuki, Angeli i Ivanu Bogoju, Neđi i Danici Matuško te Anđelku Kužiću (Moševići); Adamu i Anđelku Kužiću te Ivici Bogoju (Dubrava). Na koncu zahvaljujem djelatniku P. U. Ston Alenu Bjelišu bez čijega bi mi razumijevanja i susretljivosti rad na tim pograničnim prostorima bio znatno otežan.

³ O tome više u P. Anđelić 1999b. i M. Vidović 2000. (vidi u literaturi)

⁴ U Hercegovini apelativ *hum* često označuje i ogoljeno brdo, za razliku od ostalih predjela naseljenih Slavenima u kojima obično označuje omanji šumovit ili travom obrastao brijeg. O odrazima apelativa *hum* u hrvatskoj toponimiji vidjeti više u Alerić 1985: 28–29.

Slika 1. Središnji dio Zažablja s neposrednom okolicom.

koji je 1589. papi u opširnome izvješću opisao teške prilike u Zažablju koje je u Neretvi tada obuhvaćalo sela Dobranje, Glušci te Velike i Male Vidonje (Vidonje i Goračice), a u Hercegovini područje današnjih župa Gradac, Hutovo i Neum. Iz izvješća doznajemo da Zažapce poslužuje jedan dubrovački svećenik te da su oni dobri katolici »i netom kad vide svećenika, kao da mu se u svojoj velikoj prostodušnosti klanjaju« (Krašić 1998: 105–114). 1595. i 1596. papa Kliment VIII. (1592. – 1605.) šalje fra Danijela na dvor austrijskog cara od kojega traži zaštitu zažapskih katolika. Drugi se put o Zažablju na višoj razini raspravljalo nedavno, kada se Vlada Republike Hrvatske odlučila za gradnju mosta kojim bi se zaobišao Neum. Iako je područje Zažablja u kontinuitetu naseljeno još od prapovijesti, obrise razvoja današnjih naselja možemo pratiti tek od kasnog srednjovjekovlja.

Do današnjih se dana u naseljima današnjega Zažablja očuvao političko-teritorijalni ustroj srednjovjekovnoga Huma. Naime, sva se zažapska naselja sastoje od niza zaseoka koji su zajedničko ime obično dobili po najvećemu među njima. Dobranjski su zaselci (u koje su ubrojeni i Glušci, danas mjesto nastanjeno pravoslavicima, no nekoć selo u kojemu su posjedi bili uglavnom u vlasništvu Dobranjaca): *Bijēlī Vir*, *Bòbovište*, *Čerjēnci*, *Dàngube (Stāje)*, *Dòbran(j)e*, *Glūšca*⁵ (*Glūšci*) *Kalòp(e)rovići (Kalòperići)*, *Kòse*, *Kùcine*, *Mālī Hùm*, *Oštròvce*, *Pònorine*, *Prìbòjci*, *Prìsoje*, *Ràkalovac*, *Sánkovići*, *Šimatova Glàvica*, *Strižići (Strižići; Strižića Počivala)* i *Surdup*. Vidonjama pripadaju: *Bàdžula*, *Brèstica*, *Džèletīn*, *Gàlovići*, *Glàvice*, *Gòračići*, *Jéjavica*, *Klāčina*, *Kljētina (Izbètine)*, *Kòbranj Dò/Dòl*,⁶ *Kòmazīni*, *Kòsa*, *Krčevine*, *Krūšev Dò/Dòl*, *Kùti*, *Medàrevine*, *Mìslina*, *Mlīnište*, *Òborina*, *Obšiváčevo Glàvica*, *Obšiváčevo Gúvno*⁷, *Pòdine*, *Postòlīče*, *Rèljinovac*, *Rūžnē Njīve*, *Sóče*, *Spīle*, *Stājine (Stājne)*, *Tròja(no)vina*, *Trúbino Břdo*, *Vidonje* i *Visokā Glàvica*.⁸ Gracu pripadaju (nabrojana su i naselja koja danas pripadaju župi Hutovo koja su nekoć pripadala gradačkoj župi te sva sela današnje neumske župe): *Bàbin Dò*, *Brèstica*, *Bròcanac*, *Crkvice*, *Čúkova Gréda*, *Dobròvo*,⁹ *Dònjī Drijēn*, *Dònjī Klèk (Křmēci)*, *Dònjī Zelènikovac*, *Dràčevine*, *Dùbrava*, *Dùbravica*, *Dùži*, *Glimāč (Pod Glimāč)*, *Gòmīrje (Pòdvode)*, *Gòrnjī Drijēn*, *Gòrnjī Mòševiči*, *Gòrnjī Zelènikovac (Zàkljenak)*, *Gràbovica*, *Gràdac*, *Hòtanj*, *Hùtovo*, *Ìlino Polje*, *Ĵazine*, *Kàmenice*, *Kiševo*, *Klèk*, *Kòvruga*, *Líšca*, *Ljùti*, *Mālā*, *Mečínak*, *Mòševiči*, *Mràmòr*, *Nèràde*, *Nèum*,¹⁰ *Òmrklina*, *Òskrúšnica*, *Pòdgājnica*, *Pòdžablje (Podtrèskavice)*, *Pràovine (< *Prahovice)*, *Pràpratnica* (u neslužbenoj uporabi i *Pràpatnica*), *Pràšnā Glàvica*, *Ràdetići*, *Ràdēž*, *Rédžino Pòlje*, *Rùdine*, *Smokvètine*, *Stārī Nèum*, *Tùhinje*, *Vlāka*, *Vránjevo Sèlo*, *Žīvā* i *Žùkovice*. Navedenim mjestima

⁵ Srpsko stanovništvo uglavnom rabi lik *Glūšca* kao i *Klepca* i *Prebilovca* te se navedena činjenica tumači postojanjem starijih naselja (prethodno naseljenih Hrvatima) smještenima nešto podalje od današnjih. Tako je, primjerice, stariji položaj sela Glušci bilo kod današnjega zaseoka *Órah* po kojemu se preديو između Dubrave, Bijeloga Vira i Glušaca naziva *Pòlogoša*.

⁶ U Vidonjama je uščuvan (iako rjeđe) stariji lik u kojemu se uščuvalo dočeto -l, što nije slučaj s ostalim mjestima u Zažablju.

⁷ U službenoj je uporabi lik *Obšivač* iako se to kosi sa suvremenim hrvatskim pravopisnim načelima.

⁸ Već je iz popisa naselja vidljivo da njihova imena odstupaju od prozodijske i fonološke norme hrvatskoga standardnog jezika. S obzirom na činjenicu da sam jezične značajke novoštokavskih ijekavskih govora (uključujući i one koje su se odrazile u mjesnoj antroponimiji i toponimiji) u Donjoj Hercegovini već obradio (D. Vidović 2009) zbog prostornoga sam se ograničenja, svjestan mogućih manjkavosti takva pristupa, odlučio ne navoditi ih u posebnome odjeljku u ovome članku.

⁹ O silaznim naglascima u srednjemu slogu i drugim naglasnim značajkama mjesnih govora vidjeti u D. Vidović 2007.

¹⁰ Neum se u važnije naselje prometnuo tek 70-ih godina 20. st., s izgradnjom turističkih objekata. I crkveno je donedavno pripadao župi Gradac.

svakako valja pridružiti i sela *Bòrut*, *Cèrovo*, *Kolòjānj* i *Srijétež* te zaselak *Žárkovići* na području hrašanjske župe koji su nekoć pripadali dobranjskoj župi. Naselja *Jejavica*, *Oborina* i *Obšivačeva Glavica* u Vidonjama, *Surdup* u Dobranjama te *Podžablje* u Gracu mogli bismo nazvati katuništima jer su se nalazila uz pasišta na kojima su pastiri podizali kućice i šatore za privremeni boravak, a odraz su specifičnoga stočarskog načina života koji je nekoć bio dominantan. Katuništa su uništile tek agrarne reforme nakon Drugoga svjetskog rata. Na području je srednjovjekovne župe *Žapsko*, ali i njoj bliskih župa *Popovo* i *Dubrave*, sve do agrarnih reforma, nakon Drugoga svjetskog rata (mjestimice čak do 1991.), opstalo tzv. transhumantno stočarstvo koje je razvilo bisesilan način stanovanja za koje je karakteristična mala udaljenost između matičnoga naselja i »korespondentnih pastirskih stanova« (Marković 1975: 273). Dio povjesničara tvrdi da se stoga ne može »prihvatiti poimanja da je u dalmatinskome zaleđu stočarstvo bilo slobodnoga nomadskoga, odnosno migracijskoga karaktera, kao ni pretpostavke da se olako prelazilo preko tradicionalno uglavljenih pašnjačkih zona« (Botica 2005: 43). I doista, na prostoru od Neuma preko Vidonja do Dobranja, a s hercegovačke strane do zaseoka *Prapratnica*, išlo se na ljetnu ispašu na prijevoj *Mòrine* kod Nevesinja (koji se u povijesnim vrelima kao pasište spominje već 1475.). Od *Prapratnice* se išlo na *Sùhopolje* itd. Planištari su na prostorima od mora prema unutrašnjosti uvijek odlazili na pasišta četiri dana hoda od matičnoga gospodarstva. Dio je gradačkih obitelji dio godine provodio i u *škólju* (prije svega na poluotoku *Kleku*, na *Pelješcu* i u *Dubrovačkome primorju*) da bi nekima od njih to postalo mjesto prebivališta. U samoj je pak župi *Žaba* postojao i vlaški katun *Čàrići* (vjerojatno je u toponimu uščuvan dalmatski odraz latinske riječi *cotiaria* ‘tobolac za brus’ kojim je motiviran i ojkonim *Čara* na *Korčuli*, no makrotoponim je antroponimnoga postanja, što je razvidno po sufiksu *-ći*; Sk 2: 246), spominju se *mezre* – opustjela mjesta koja su naselili Vlasi – a i neka su prezimena vjerojatno vlašskoga podrijetla. Čini se ipak da je vlah¹¹ počesto bio i staleškom odrednicom, a ne etničkom. Uostalom, “Vlah” se *Ćićurici* ni po čemu ne razlikuje od svojega susjeda *Krmeka* ili *Vuletića*, ni jezično, ni vjerski ni po načinu života, osobito ako imamo na umu da je bisesilno stočarstvo, što zvuči zapanjujuće, ovdje prisutno barem od *Ilira*!

¹¹ *Vlās* je danas pogrdno ime za Hercegovca u Neretvi, a u Donjoj Hercegovini Hrvati *Vlasima* pogrdno nazivlju Srbe. Zabilježio sam i podatak da stanovnici Graca kod Makarske koji žive ispod Jadranske magistrale *Vlajima* zovu *Gračane* iznad magistrale, a svi *Gračani* (i oni ispod i oni iznad magistrale) *Vlasima* zovu *Hercegovce*. Sve je to, dakako u skladu s uvriježenim mnijenjem da su Vlasi uvijek oni drugi (Brozović Rončević 1999b: 132).

1.2. O zažapskoj ojkonomiji

U *Poimeničnome popisu sandžaka vilajeta Hercegovine 1475. – 1477.* (Aličić 1985: 23, 140, 141, 145, 146, 159, 485, 486) spominju se Gradac, Radeže (danas Radež), Mušovići (današnji Moševići), Drijen, Žukovice, Prapatna (danas Prapatnica), Dobrohovo (danas Dobrovo) i Brestica. Idući popis naselja nalazimo u već spomenutome izvještaju splitskoga dominikanca Danijela iz 1589. On nabraja zažapska naselja (Krašić 1998: 113): *Glusi* (današnji Glušci), *Dobragne* (Dobranje), *Bobovischia*¹² (današnje Bobovište), *doi ville chiamate Vidogne* (Vidonje i Goračići¹³), *Grabaz* (Gradac), *Brocchinaz* (Broćanac), *Prapatniza* (Prapatnica), *Hutovo*, *Glumna* (Glumina),¹⁴ *Zelenicovaz* (Zelenikovac), *Hotagn* (Hotanj), *Radetichi* (Radetići), *Ziva* (Živa), *Dubraviza* (Dubravica), *Graboviza* (Grabovica), *Moscevichi* (Moševići), *Chisevo* (Kiševo), *Bristiza* (Brestica),¹⁵ *Rades* (Radež) i *Cragnevo Selo* (Vranjevo Selo). Ostala se sela uglavnom spominju tek od 18. st.

Glavna su tri zažapska naselja u prošlosti bili *Gradac*, *Dobranje* i *Vidonje*. Apelativ *grad* (< psl. **gardŭ*), koji je ušćuvan u ojkonomu *Gradac*, u hrvatskoj je toponimiji isprva odraz apelativa *gradnja*, a potom je označivao *utvrđeno zdanje*. Ime pak *Vidonje* nastalo je pluralizacijom i toponomizacijom od lika *Vidonja* antroponimnoga podrijetla (od posvojnoga pridjeva tvorenoga sufiksom *-*jb*),¹⁶ a da je to i izvorno ime sela pokazuju množinski padeži (*nà Vidonjŭn, ũ Vidonjima*). Uostalom, oblik *Vidogna*¹⁷ nalazimo zabilježen i u povijesnim vrelima. Skadarski će biskup Dominik Andrijašević 1629. sam zaselak Vidonje nazvati *Vidogne maggiore*, a Goračice *Vidogne minore*. (M. Vidović 2000: 494). Mletački dokumenti Vidonje nazivlju *Valvaz* (< *Velja Vas*), a Goračice *Malvaz* (< *Mala Vas*). Taj je podatak veoma zanimljiv jer tekuća hrvatska onomastička literatura navodi da toponimi motivirani apelativom *vas* 'selo' nisu ušćuvani istočnije od Rame (Šimunović 2005:

¹² Riječ je o šćakavizmu. Naselje se nazivalo *Bobovišća* još u 20. st. (o šćakavizmima u donjohercegovačkim govorima pogledati u D. Vidović 2009: 292, 297).

¹³ Skadarski će biskup 1629. sam zaselak Vidonje nazvati *Vidogne maggiore*, a Goračice *Vidogne minore*. (M. Vidović 2000: 494).

¹⁴ Danijel Alerić (1985: 43) drži da ime Glumina dolazi od **Golohumina*. Ne mogu posve odbaciti ni mišljenje da je riječ o imenu nastalome prema posvojnome pridjevu motiviranome osobnim imenom **Glumo*. Naime, prezime Glumac veoma je često i rano potvrđeno u Dubrovačkome primorju.

¹⁵ Ikavski je odraz jata dokaz negdašnjega prostiranja ikavskih šćokavskih govora na mnogo širem području (čak do Trebinja) od onoga na kojemu se rasprostire danas. O negdašnjemu prostiranju ikavskih govora u Donjoj Hercegovini pogledati u D. Vidović 2009: 295–298.

¹⁶ Usporedi Šimunović 2004: 224.

¹⁷ *Stjepan Obradović de Vidogna* (Sivrić 2003: 273).

105).¹⁸ Dobranje se pak prvi put spominje 1398. kao *Dobrani* (Sivrić 2004: 22, 30¹⁹). Isti lik (zapisan kao *Dobranni*) bilježi i trebinjski biskup Resti 1639. (Pandžić 1988: 118). Od 1589. u dokumentima usporedo s oblikom *Dobrani* nahodimo i lik Dobranje (*Dobragne*). Potonji je lik vjerojatno nastao kontaminacijom izvornoga sufiksa *-ane/-ani* i pridjevskoga lika (*Dobranje* < *Dobranje polje*) u kojemu je ušćuvan sufiks **-j*. Da je izvorni lik onaj na *-ane/-ani*, potvrđuje činjenica da starije stanovništvo selo zove *Dòbrane*. U ostalom, sufiks *-ane/-ani* najčešće imenuje »naselja zaselačkoga statusa i razvedenog (razbijenog, odjelitog) izgleda« (Šimunović 2005: 30),²⁰ dakle upravo naselja kao što su Dobranje. Ojkonim Neum Ivica Puljić dovodi u svezu s antičkim municipijem *Neuense* čije ime izvodi od grčkoga *Neon* (Puljić 1995: 23–24), no kako sličnih toponima nema, pitanje je postanja imena *Neum* i dalje neriješeno. Ojkonim *Stari Neum* odnosi se na prvotni položaj naselja nešto sjeveroistočnije od današnjega središta toga jedinog bosanskohercegovačkog primorskog gradića.

Najveći je dio zažapskih ojkonima motiviran antroponimom. Od osobnoga su imena nastali ojkonimi *Borut* (< *Borut* < *Boro* < *Boromir/Borislav*), *Dobrane*, *Dobrovo*²¹ (< *Dobrohna*), *Glusci* (< *glušac* 'gluh čovjek'), *Gomirje* (< *Gojmir*), *Hotanj* (< *Hota*), *Hutovo* (< *Huta*),²² *Ilino Polje* (< *Ilino* 'Ilijino' < *Ilija*), *Kiševo* (< *Kiš*)²³, *Kolōjānj* (< *Kalojan*²⁴ 'lijepi Ivan'), *Radež* (< *Radež*²⁵ < *Rade* < *Radomir/Radoslav*), *Rakalovac* (*Rakal* < *Rako* < *Radoslav/Radomir*), *Redžino*

¹⁸ Velika ili Velja Vas naselje je u Popovu koje se spominje u dokumentima od 1388. do 1466. (Filipović, Mićević 1959: 46), a u *Poimeničnom popisu sandžaka vilajeta Hercegovine 1475. – 1477.* zabilježeno je naselje Velivaš. Lokalitet na mjestu staroga naselja danas se nazivlje *Vēljā Sēla* tako da istočno od Neretve nahodimo čak tri potvrde apelativa *vas* u ojkonimiji.

¹⁹ Sivrić, doduše, drži da je riječ o Dobrovu, gradačkom zaseoku, no kako uz ime *Dobrani* stoji i napomena »s područja Neretve« (a i zbog činjenice da se u starijim dokumentima današnje Dobrovo nazivlje Dobrohovo ili Dobrahovo), nema dvojbe da je riječ o Dobranjama.

²⁰ U Zažablju su razmjerno mlađega postanja toponimi s množinskim oblicima na *-ići* (*-ovići/-evići*) koji u hrvatskoj toponimiji označuju obično 'mjesto iz kojih ljudi potječu', obično su antroponimnoga (patronimnoga) postanja i čuvaju spomen na rodočelnikovo ime.

²¹ U dokumentima zabilježeno kao Dobrahovo (1493. spominje se *Stanica, žena pok. Radokne Pritkovića iz Dobrahova*; Sivrić 2003: 14). Pučka etimologija povezuje ojkonim s apelativom *dub* (stanovnici okolnih sela zaselak zovu *Dubrōvo*).

²² Ivanova (2006: 468) bilježi imena *Huta* i *Hutin* koja povezuje s arumunjskim apelativom *hutā* 'sokol'.

²³ Marin Kišelja, dubrovački trgovac, spominje se u jednome dokumentu iz 1278. (Puljić, Vukorep 1994: 323) tako da je lako moguće da se ojkonim *Kiševo* može dovesti u svezu s mađarskim osobnim imenom *Kiš* (< mađ. *kis* 'malen').

²⁴ Riječ je o bizantskome imenu tvorenome od grčkoga pridjeva *kalós* i grčke inačice osobnoga imena *Ivan* (*Joannis*).

²⁵ Lik *Radež* zabilježen je 1475. (Aličić 1985: 23), a *Radeš* 1589. (Krašić 1998: 113).

Polje (< *Redžo*²⁶ < *Redžep*), *Reljinovac* (< *Reljin* < *Hreljin*²⁷ < *Hrelja*), *Ružne Njive*²⁸, *Troja(no)vina*²⁹, *Trubino Brdo*³⁰, *Vidonje*, *Vranjevo Selo* (< *Branivoj*),³¹ *Žarkovići*³² (< *Žarković*). Priimcima ili prezimenima motivirani su sljedeći ojkonomi: *Galovići* (Galovi su rod u Vidonjama), *Kalop(e)rovići*³³, *Komazini* (rod u Vidonjama),³⁴ *Krmeci* (rod u Gracu koji je imao posjede na polutoku Kleku i ondje se doselio), *Medarevine* (Medari su rod koji je nekoć živio u Dobranjama i Vidonjama), *Obšivačeva Glavica*, *Obšivačevo Guvno* (Obšivači su rod u Vidonjama, a nekoć su stanovali i na Kiševu), *Radetići*, *Sankovići* (< *Sanković*)³⁵ i *Simatova Glavica* (Simati su rod u Dobranjama). Zaselak *Strižići* motiviran je obiteljskim nadimkom dobranjskih Arnauta, a najvjerojatnije je nadimačkoga postanja i ojkonom *Dangube* (zaselak se naziva i *Staje*).

Raznovrsno se ljudsko djelovanje razaznaje iz ojkonima: *Badžula* (tur. *bac* ‘carina, trošarina’), *Crkvice*, *Dželetin* (< *dželepčija/dželebdžija* < tur. *celepci* ‘trgovac volovima, stočar’),³⁶ *Gradac*, *Izbetine* (< *izba* ‘vlažna prostorija u kući, podrum’), *Kamenice*, *Klačina* (< *klačina* ‘vapnenica’), *Kljatina* (< *kljet* ‘izba’), *Krčevine*, *Kučine* (< *kuća*), *Mala* (< *mahala* ‘skup kuća u kojima žive pripadnici istoga roda’³⁷ < tur. *mahalle* ‘dio grada, boravište’), *Mlinište* (< *mlin*), *Nerade* (<

²⁶ Redžama se u Neumu i okolici naziva Rome.

²⁷ Osobno ime *Hreljin* zabilježeno je u Petrovu Selu iznad Rijeke dubrovačke 1399. (P. Anđelić 1999a: 14).

²⁸ Nazvane su po ženskome imenu *Ruža*, no kako ovaj ojkonom nije više proziran mjesnomu stanovništvu pučka etimologija ime zaseoku izvodi od pridjeva ružan. Sličnu pojavu nahodimo i kod ojkonima *Varina Grūda* (< *Vara* ‘Barbara’) kod Trebinja koji puk zove *Vārna Grūda*.

²⁹ Osobno ime *Trojan* bilježimo i u gradačkim maticama krštenih 1709. – 1845. Prezime pak *Trojić* nalazimo na Hotnju u Gracu. Naselja su na obalama rijeka kadšto nazivana po slavenskome bogu Triglavu koji se na južnoslavenskim prostorima zvao i Trojanom. Kršćanstvo je štovanje Trojanovo prilagodila štovanju Svetoga Trojstva. (usp. Pujić 2003: 158–159) I zbilja je vidonjska *Troja(no)vina* u dokumentima zabilježena i pod imenom *Tròilo*.

³⁰ U prvoj polovici 13. st. kao podanik humskoga kneza Andrije (koji je najvjerojatnije imao sjedište u Vranjevu Selu kod Neuma) spominje se Hrvoje Turbić (Puljić 1995: 42), a ime Turbe bilježi i ARj.

³¹ Povjesničari drže da ime selu potječe od imena Branivoj ili priimka Branivojević koji su nosili potomci humskoga kneza Andrije u 14. st. Uistinu se u Maticama vjenčanih župe Gradac nalazi zapisano *Branjevo Selo*.

³² Žarkovići su stara zažapska vlastela.

³³ Prezime Kaloperović bilježimo na Korčuli.

³⁴ Doseljenici su iz Ravna gdje se kao Komazinovići spominju od 1711. (kada se Danica Komazinović iz Ravna udala za Nikolu Vidića iz istog mjesta), a poslije su u matice upisivani i kao Komazin. (Kriste 1999: 223)

³⁵ Sanković je priimak dijela Draživojevića. Radič Sanković 25. VIII. 1399. Dubrovčanima ustupa selo Lisac u Dubrovačkome primorju. (Puljić 1995: 159)

³⁶ Iako ARj bilježi riječ dželatin ‘krvnik’, to mi se tumačenje ne čini vjerojatnim.

³⁷ Riječ je o zaseoku unutar sela Dobrovo u kojemu žive Butigani.

nerade ‘neobrađeni dio zemljišta’), *Oborina*, *Podine*, *Srijetez*³⁸ (< *sresti*), *Staje*, *Stajine* i *Vlaka* (< *vlaka* ‘zavučena duga njiva’).

Zemljopisni nazivi kriju se u ojkonomima: *Glavice*, *Jazine*, *Kosa*, *Kose*, *Ponorine*, *Rudine*, *Spile* i *Surdup* (< tur. *surduk* ‘klanac’).

Svojevremena su tla uvjetovani ojkonomi: *Čerjenci* (< *čerjenci* ‘obrađiva tla sa zemljom crvenicom’), *Ljuti* (< *ljut* ‘kamen živac’), *Oštrovce*, *Praovice*, *Prašna Glavica* i *Tuhinje* (usp. *tuhljiv* ‘vlažan’).

Nazivima biljaka motivirani su toponimi: *Brestica*, *Broćanac* (< *broć* ‘crven’, ‘vrsta crvene trave’), *Cerovo*, *Dračevica*, *Drijen*, *Dubrava*, *Dubravica*, *Grabovica*, *Kovrage*, *Krušev Do*, *Lišća* (< psl. **lěšь* ‘lisnata šuma’), *Oskrušnica* (< *oskoruša*), *Prapratnica*, *Smokvotine* i *Zelenikovac*.

Nazivima životinja motivirani su ojkonomi: *Čukova Greda*, *Mećinak* (< *mećinak* ‘medvjedi brlog’; usp. *mečka*) i *Moševići*.

Položajem su naselja uvjetovani ojkonomi: *Goračići* (selo smješteno na pristrancima gore *Žabe*), *Klek* (< *klek* ‘usjedlina’), *Omrklina* (< *omrkli* ‘prostor na kojemu se rano smrkava’), *Podtreskavice*, *Podvode*, *Podžablje*, *Podgajnica*, *Postoliče*, *Pribojci* (< *priboj*), *Prisoje*, *Visoka Glavica* (prema Glavicama) i *Zakljenak* (Gornji se Zelenikovac nalazi iza brda Kljenak).

Odnosni su ojkonomi: *Donji Klek*, *Donji Zelenikovac*, *Gornji Moševići* (riječ je o starijemu naselju koje se nalazilo iznad današnjih Moševića odakle se stanovništvo preselilo u današnje Moševiče nakon što su selo zapalili uskoci), *Gornji Zelenikovac*, *Visoka Glavica* i *Zakljenak* (Gornji Zelenikovac nalazi se iza brda Kljenak).

Transezonskim od drugih toponima nastali su ojkonomi *Bijeli Vir* (po imenu izvora uz koji je naselje nastalo), *Glimać* (po oronimu ispod kojega se nalazi naselje), *Jejavica* (po oronimu), *Kuti* (po istoimenome jezeru), *Mislina* (po hidronimu, a rječica po pridjevu *Mislina* < *Mislina* < *Mislina* < *Misl-* < *Mislav*), *Živa* (po hidronimu, lokvi koja se nalazi u selu) i *Žukovice* (po lokvi; usp. *žukva*).

Tumačenje ojkonomima *Mramor* odraz je praindoeuropskoga korijena **mer-* ‘glodati, gristi’, a slične odraze nahodimo u mnogim slavenskim jezicima od kojih je nama najzanimljiviji glagol *izmoromrati* ‘istočiti, izvesti’ zabilježen u ruskoj redakciji crkvenoslavenskoga jezika. (Bezljaj 2003: 351, 1023) Toponimi motivirani osnovom **mer* u onomastičkoj literaturi dosada nisu bili zabilježeni zapadnije od Boke kotorske pa je hutovski *Mramor*³⁹ zbog toga veoma zanimljiv. Kako je *Mramor* smješten na pristrancima gore *Žabe*, apelativ *mramor* (< **mer*) označuje točilo.

³⁸ Srijetež je bio okupljalište planišara s područja Dobranja i Vidonja prije izdiga, zajedničkog odlaska u planinu.

³⁹ Željeznička postaja *Mramor* nalazi se pak u Bosni. Na ovaj me podatak uputio Stanislav Vukorep.

Ojkonim pak *Duži* kod Trebinja Savo Pujić povezuje s dužinom brazde koju volovi mogu uzorati bez predaha (Pujić 2003: 167). Možda bi to tumačenje moglo vrijediti i za neumske Duži.

1.3. Gradački ojkonimi

Makrotoponim Gradac u isto je vrijeme i ojkonim (samo selo Gradac koje se dijeli na više zaselaka), ali i makrotoponim (ime se odnosi na područje čitave župe). Apelativ *grad* (< psl. **gardŭ*), koji je uščuvan u ojkonimu *Gradac*, u hrvatskoj toponimiji označava utvrđeno zdanje. Kao i većina drugih srednjovjekovnih naselja, i Gradac je nastao na pristrancima polja kako bi se prištedjelo na zemljištu. Gradac je očito bio strateški važno naselje jer u raznim dijelovima sela nahodimo toponime koji označuju utvrde (npr. *Tvrđine*) ili stražbenice (npr. *Stražište*).

Selo se dijeli na Gornji i Donji Gradac. Gornjemu Gracu pripadaju (osim dijela sela koji se u službenim popisima naziva Gradac) i zaselak *Podgajnica* ('mjesto pod gajem, ugojenom šumom'; dio je Podgajnice nazvan *Sokolovići* po rodu Soko) te dio samoga sela Gradac u kojemu danas živi rod Sentić – *Kovraga* (navedeno ime nije posve prozirno, vjerojatno potječe od naziva biljke *k(o)vrga* 'vrsta kruške').

U Donjem Gracu nalazi se središnji dio sela koji se naziva *Glimać* ili *Pod Glimać*. Taj je dio sela nazvan po oronimu (brdu) *Glimać*, a apelativ *glinac* označuje 'stijenu nastalu utvrđivanjem gline'. Ime *Pod Glimać* sigurno je starije jer su višerječni toponimi u kojima je jedan od dijelova toponomastičke sintagme prijedlog u prošlosti bili mnogo češći, a danas se obično zapisuju kao jednorječni iako katkad u sklonidbi čuvaju starije stanje.⁴⁰ *Glimču* pripadaju *Meki dolac* i *Tvrđine*. Donjem Gracu pripada i *Čukova Greda* koja je vjerojatno također nazvana po oronimu čije se ime, vjerojatno ipak antroponimnoga postanja, nije sačuvalo. Naime, apelativ *greda* u Zažabljju označuje uočljivu stijenu na brdu (*Crvene stijene* nalaze se nedaleko od sela), a u drugome dijelu imena krije se naziv životinje *čuk* ili njime motiviran antroponim.

Ojkonim *Dobrovo* (pučki *Dubrovo*) odraz je negdašnjih vlasničkih odnosa te se u njemu krije pridjev nastao prema starome hrvatskom narodnom imenu *Dobrohna* (< *Dobre/Dobro* < *Dobromir/Dobroslav*), najvjerojatnije negdašnjemu velikašu koji je ondje imao posjede. Imena stvorena nastavkom *-hna* svojstvena su isključivo hrvatskome povijesnom prostoru. U *Poimeničnome popisu sandžaka vilajeta Hercegovine 1475. – 1477.* selo se nazivlje *Dobrohovo* (što bi upućivalo na osobno ime *Dobroha*), a tako se nazivlje i u nekoliko kasnijih

⁴⁰ Tako je službeno ime jednoga hrašanjskog zaseoka *Potkūla*, no stanovnici zaseoka kažu da žive *Pod kūlōm*, kako je nekoć moralo biti i službeno ime toga zaseoka.

upisa u dubrovačkim maticama. Sastoji se od zaselaka *Selo* i *Mala*.⁴¹ Zaselak *Mala* nazvan je prema turskome apelativu *mahalle* ‘dio grada’, a turcizam *mahala* u Donjoj Hercegovini (osobito u Popovu) označuje skup kuća unutar jednoga sela čiji stanovnici obično pripadaju istome rodu.⁴² Dobrovo je najveći zaselak Donjega Graca.

Zaselak je Dobrova nekoć bilo i *Nerađe*. Pučka je predaja u tumačenju ovoga ojkonima točna. Nerađima se uistinu zovu njive koje slabe rađaju. Još je zanimljivije da se u samome zaseoku nalazi i mikrotoponim *Nerezine* koji nosi isto značenje. Zaselak se nazivlje i *Podstijene* zbog svojega položaja podno Crvenih Stijena.

Selo je pak *Oskrušnica* nazvano po stablu oskoruši. Selo je razmjerno mlađega postanja i nalazi se na granici prema Hrvatskoj, prema *Hajdučkōm*.⁴³ Mnogi su spas od turske „pravde“ našli bijegom od Oskrušnice prema Galovićima, a bilo je i suprotnih primjera. Nedaleko od Oskrušnice smješten je zaselak *Omrkli* nazvan po tome što je smješten na položaju gdje se brzo smrkava.

Zaselak *Podžablje* ime je dobio na temelju svojega položaja pod gorom Žabom. Mnogo je pak zanimljivije njegovo drugo ime – *Podtreskavice*. Naime, najviši vrh gore Žabe nosi ime *Ilija*,⁴⁴ a padina na kojoj je smješten zaselak naziva se *Ispod Sutilija* (< *Sutilija* ‘sanctus Elias, sveti Ilija’). Štovanje starohrvatskoga pretkršćanskog boga Peruna pretočilo se naime u štovanje sv. Ilije proroka, a Perunu se nadijevao naslov Gromovnika. Apelativ **trěskъ*⁴⁵ ‘grom’ uščuvan je u imenu Podtreskavice. Naselje se inače nalazi na granici glavarija Gradac i Čarići.

Područje *Čarića* obuhvaća sjeveroistočni dio gradačke župe (dio Gornjega Graca, Hotanj, Vlaku, Ljuti, Radetiće, Drijene, Žukovicu, Živu, Radojušu, Zaljuti, Dubravicu, Grabovicu i Broćanac te zaseoke Zelenikovci i Prapatnica koji pripadaju Hutovu), čije je ime već protumačeno.

Ime je *Hotanj* odraz negdašnjih zemljišno-posjedničkih odnosa, a postanje mu treba tražiti u imenu *Hota*.⁴⁶ Ime je zapravo nastalo od posvojnoga pri-

⁴¹ O položaju glasa *h* u Zažablju vidjeti u D. Vidović 2009: 291.

⁴² Primjerice u Hrasnu postoji *Mātića Māhala*, u Strujićima (Popovo) *Mārića Māhala*. Ostaje mi nepoznanica otkud u Gracu *Tatar mahala*.

⁴³ *Hajdučko* je zajedničko ime za susjedne vidonjske zaseoke.

⁴⁴ Sudeći po predaji i ostacima suhozida ondje je također postojala crkva.

⁴⁵ Odrizi su Gromovnikova kulta i toponimi tvoreni od apelativa *grom* kao što je *Grōmova glāvica* (Vidonje).

⁴⁶ Bezlaj (2003: 47) ojkonom *Hotanj* u Hercegovini dovodi u svezu s **o-тънь* ‘pregrada’ ne odbacujući posve mogućnost da je motiviran pridjevom **Hotan* izvedenim od u hrvatskome antroponimijskom fondu nepotvrđena antroponima. Ipak, u makedonskome su srednjovjekovnome fondu osobnih imena potvrđena osobna imena *Hota*, *Hotič*, *Hotil* i *Hotile* (Ivanova 2005: 460).

djeva tvorenoga sufiksom *-jb⁴⁷ te označuje Hotin (Hotnjev) posjed. Na području današnjega Hotnja nalazilo se još dva naselja: *Vlaka* i *Ljuti*. Naselje Vlaka spominje se u nekoliko upisa u gradačkim maticama iz kojih je razvidno da su u naselju živjeli rodovi Koncul i Gustin. Mato Koncul iz Vlake spominje se kao kum na krštenju 1732. (MKŽG: 76) Ime je nastalo od apelativa *vlaka* kojim se označuje duga razvučena njiva ili šumska staza kroz koju se povlači drvo za ogrjev. Ojkonim *Ljuti* tvoren je od apelativa *ljut* ‘kamen-živac, litica’ te se na njega vjerojatno odnosi Hrabakovo Žuto. Za točnu je ubikaciju ovoga ojkonima zaslužan Slavko Katić.

I ojkonim *Radetići* odraz je negdašnjih zemljišno-posjedničkih odnosa. Naime, Juraj Radetić, umro u Neretvi (današnjoj Gabeli), ostavio je 13. siječnja 1348. legat crkvi sv. Vida u Vidu. (M. Vidović 2004: 349), a u nedalekim Vidonjama postoji toponim *Radetin teg*. S obzirom na činjenicu da apelativ *teg* označuje rad na tuđem imanju, jasno je da su Radetići nekoć stanovali u Zažablju.

U imenu pak sela *Žukovice* nahodimo dalmatski odraz sredozemnoga biljnog naziva *žukva* (‘brnistra’) u kojemu se odrazila latinska riječ *iumceus* te mu je ime nastalo prema imenu istoimene lokve koja je smještena na putu između zaselaka Radojuša i Prašna Glavica. Selo je bilo naseljeno i prije turske najezde da bi potom bilo napušteno i nanovo naseljeno od Pavlovića. Navodno se nekoć čitav prostor nazivao *Zaljuti*, prostor iza Ljuti. Ime je *Radojuša* nastalo od antroponima (ostaje upitno je li riječ o nadimku ili o posjedovnoj čestici, ali je svakako u korijenu imena hrvatsko narodno ime *Radomir/Radoslav*). U korijenu ojkonima *Prašna Glavica* nalazimo naziv za posebnu *prhku* vrstu zemlje koju je vjetar raznosio za suha vremena.

I selo je *Živa* nazvano po istoimenoj lokvi u kojoj se nalazila „živa voda“. Je li hidronim pridjevskoga ili imeničkoga postanja, teško je reći.

Ojkonim *Drijen* florističkog je postanja. Toponimi motivirani nazivima biljaka veoma su stari i veoma česti u krajevima „prvotne slavenske kolonizacije“ te imenovanje po biljkama ne znači da je navedene biljne vrste u okolici bilo u izobilju, nego upravo suprotno, da se neka biljka nalazi na prostorno ograničenim terenima (Šimunović 2005: 21, 23). U popisima se pučanstva Gornji i Donji Drijen navode kao jedinstveno naselje od 1475. Moguće je da je u toponimu uščuvan i apelativ *drijen* ‘pruće’ iz pastirskoga nazivlja jer su se nekoć na hrvatskim stočarskim terenima nalazila pastirska staništa ograđena suhozidom i pokrivena prućem. Na području današnjih Drijena nekoć se

⁴⁷ Iako bi se očekivalo provođenje druge jotacije (dakle, lik **Hoća*), uščuvan je okluziv *t*. Zanimljiva je dvojnost likova *Brotnjo/Bročno* u zapadnoj Hercegovini.

nalazilo i naselje *Zabrđe* (po predaji su u njemu živjeli Krnjići) nazvano po svojem položaju „za brdom“, iza brda.

U imenu naselja *Dubravica* uščuvan je apelativ *dubrava* kojim se imenovalo listopadnu šumu. Selo se nazivalo i *Udbinom*. Toponimi motivirani apelativom *dubrava* veoma su česti na hrvatskome povijesnom području.

Selo pak *Grabovica* nazvano je po grabovoj šumi koja je najvjerojatnije iskrčena da bi se dobio prostor za gradnju kuća prilikom nastanka naselja.

Selo *Broćanac* nazvano je pak po *broću*, vrsti crvene trave kojom su se bojala uskršnja jaja, a istoga je postanja i makrotoponim *Broćno/Brotnjo* u zapadnoj Hercegovini. *Praovice* (< **Prahovice*) smatrane su broćanskim zaselkom, a u imenu im je skriven naziv za vrstu *prhke* zemlje (lok. *būavica*).

Treća je kotarska općina na gradačkom području moševićka. Selo se *Moševići* spominje 1475. pod imenom *Mušovići* pa je na prvi pogled najjednostavnije tumačenje toga ojkonomima tražiti u stočarskom nazivu *múša* ‘zajednička ispaša’. Ipak, teško je vjerovati da je turski jezik utjecao na hrvatsku ojkonomiju netom nakon prvih osvajanja. Moguće postojanje srednjovjekovne crkvice svete Barbare te postojanje nekih predhrvatskih toponima navodi nas da u obzir uzmemo i druga tumačenja. Na istarskome području i u Sloveniji zabilježeni su apelativ *muš* ‘magarac’ i *muša* ‘magarica’, a u Crnoj Gori zabilježen je uzvik *musjo* kojim se vabilo magarca. Te su riječi romanskoga postanja, iz stočarskoga su nazivlja autohtonoga romanskoga i poromanjenoga stanovništva na ovim prostorima te u njima valja tražiti etiologiju imena *Mušovići/Moševići*. Ono što je posve sigurno jest činjenica da je selo nazvano po rodu *Mušović*. Stari su se pak *Moševići* nalazili na području današnjih *Gornjih Moševića*. Moševićima pripada i zaselak *Dubrava* u čijem se imenu krije stari naziv za listopadnu šumu.

Kotarskoj općini Moševići pripada i Babin Do. Pridjev *babin* ovdje najvjerojatnije ima razlikovnu ulogu jer apelativ *do* nalazi u stotinama toponima na gradačkome području. U istočnoj Hercegovini obično su toponimi motivirani apelativom *baba* rasprostranjeni u nizinama i udolinama te označuju uzvisine niže od onih motiviranih apelativom *djed*, a apelativom *djed* uglavnom su motivirane više uzvisine.

2. Značenjska razradba toponima

U ovome odlomku donosim tumačenje gradačkih toponima. Uz toponim donosim osnovni podatak, a u bilješkama pod osnovnim tekstom donosim dodatna objašnjenja. Uz toponime navodim i kratice mjesta u kojima ih nalazimo:

BD = Babin Do
BR = Broćanac (Broćanac, Praovice)
ĆG = Ćukova Greda
DD = Donji Drijen
DO = Dobrovo
DU = Dubravica
G = Gradac (Glimaç, Kovraga, Podgajnica, Podžablje)
GD = Gornji Drijen
GR = Grabovica
HO = Hotanj
MO = Moševići (Dubrava, Gornji Moševići, Moševići)
NE = Nerađe
OS = Oskrušnica
RA = Radetići
ŽI = Živa
ŽU = Žukovice (Prašna Glavica, Radojuša, Žukovice)

2.1. Zemljopisna imena uvjetovana geomorfološkim svojstvima tla

2.1.1. Zemljopisni nazivi u toponimiji

Băbljā pēc (< *peć* ‘pećina’; G), *Bād* (< *bad* ‘uzvišeni obradivi teren u močvari’; G), *Bāra* (< *bara* ‘plodna njiva’; MO, NE), *Bāre* (usp. *Bara*; ĆG, DO, G, NE), *Bārice* (usp. *Bara*, BR), *Břdo* (G, ŽU), *Brijēg* (< *brijeg* ‘blaga i niska uzvisina’; BD, ĆG, HO), *Búdžina* (< *budža*⁴⁸ ‘jama’ < *džuba* < tur. *cübb* ‘jama, špilja’; BD, MO), *Dô* (< *do* ‘udubina u kršu’; BR, ĆG, GD, NE, RA), *Dòlovi* (ĆG, DD, DO, G, RA), *Dùbokā ùvala* (< *uvala* ‘dolina’), *Gācē břdo* (< *gat* ‘nasip’; BR, HO), *Ĵāma* (BD, OS), *Klānac* (< *klanac* ‘tjesni prolaz između brdā’; DU), *Klānci* (DO, G, NE), *Kòsa* (‘padina brda, strana’; DO, RA, ŽU), *Kòse* (kosa ‘litica’; BR), *Lùčica* (< *luka* ‘najplodnija njiva’ < psl. **lŭkъ*; usp. stsl. *lŭka* ‘dolina, morski zaljev, močvarna livada, močvara’; BR), *Lùšnice* (usp. *Luka*; G), *Ledinjak* (< *ledinjak* < *ledina* ‘zajednički pašnjak’; DU, G), *Ljùčica* (< *ljut* ‘živac-kamen, litica’; BR), *Ljùti* (usp. *Ljučica*; HO), *Náplavi* (BR), *Òbāljenī kāmēn* (G), *Òber* (< *ober*⁴⁹ ‘strmo brdo’; DO, ŽU), *Òrid* (< *hrid* ‘gola stijena’;⁵⁰ G), *Pēče* (< *peča*⁵¹

⁴⁸ Riječ je o ogradama u Babinu Dolu i Moševićima. Kadšto je apelativ *budža* označivao i ‘duboki podrum koji služi kao tamnica’.

⁴⁹ Na području Brštanika u Gornjim Dubravama nedaleko od Stoca postoji apelativ *hòber* u značenju ‘strmo brdo’. Postanje same riječi nije poznato.

⁵⁰ Skok (Sk 1: 687) drži da je riječ o predindoeuropskome apelativu koji je označivao terenske uzvisine te toponim izvodi iz predromanskoga **gredius* ‘neobrađen, prost’. Usp. ojkonom Ohrid.

⁵¹ Također je riječ o romanskome supstratu. Riječ se izvodi od vulgarnolatinskog apelativa *pettia* posuđenog iz galskog.

‘komad obradiva tla’; DD), *Pècina* (G, RA), *Pècine* (RA), *Pòljane* (< *poljana* ‘livade u šumi’; DU), *Pòlje* (MO, OS), *Pòratak* (< **ratak* < *rt/ratac* ‘uzvisina na spoju dolina’; G), *Pòretak*⁵² (< usp. *Poratak*; GD), *Präg* (< *prag* ‘kamena kosa’; G), *Prèdrti dô* (usp. *Poratak*; DD), *Prèdrtime* (usp. *Poratak*; G), *Prijévor* (< *prijevor* ‘usjedlina između dvaju brda’; ŽU), *Pròcijēp* (< *procijep* ‘usjek’; DU⁵³), *Pròdô* (< *prodo* ‘duguljasta dolina između bregova’; BR, GD, RA), *Stijēne* (BD, DO, NE), *Strâšnâ pēc* (< *peć* ‘hrid’; BR), *Strüge* (< *struga* ‘jaruga, kanal’; G), *Strügov* (< *strug* ‘tjesnac’; BR), *Sürdup* (< *surdup* ‘klanac’ < tur. *surduk*; BR), *Tétina pēc* (usp. *peć*; BR), *Ûmac* (< *hum* ‘ogoljeni brijeg’;⁵⁴ DO, NE), *Vála* (< *vala* ‘zavala’;⁵⁵ BD, DO, HO), *Väo*⁵⁶ (usp. *vala*; G, HO), *Vřh* (ČG).

Već je na prvi pogled uočljiva reljefna raznolikost na gradačkome području. U samome Gradačkom polju nalazimo toponime koji odražavaju geomorfološke značajke plodnoga područja (*Bara*, *Lučice* i sl.), a na gorskim i brdskim terenima nalazimo zemljopisno nazivlje bilježito za brdska krška područja (*Do*, *Gat*, *Klanac*, *Ljuti*, *Ober*, *Peć*, *Pećine*, *Prijevor*, *Procijep*, *Spile*). Katkad zemljopisni nazivi u različitim dijelovima Zažablja nose različita značenja. Tako je primjerice s toponimima motiviranim apelativom brijeg. U Gornjemu Drijenu uzvisina *Brijeg* nalazi se nedaleko od zbirališta vode te označuje uzvisinu nedaleko od vode. Na mjestima udaljenijim od vodenih tokova apelativ *brijeg* označuje svaku manju uzvisinu s blagim padinama. Kod toponima kao što su *Hum* i *Umac* ostaje upitno jesu li sekundarno motivirani povijesnim imenom države kojoj su nekoć pripadali i u čijem su se samome središtu nalazili (*Hum*).⁵⁷ Neki su zemljopisni nazivi posve zaboravljivi. Među njima pretežu oni inojezičnoga postanja (predhrvatski su toponimi

⁵² S obzirom na to da u mjesnim govorima ne postoji apelativ *rt/rat*, pučka etimologija tome doskače na način da mijenja lik toponima *Poratak* u *Poredak* ili *Poretak* (‘prvi vrh u gorskom vijencu’).

⁵³ Iako se obično toponimi motivirani apelativom *procijep* odnose na obalni pojas, ovdje je riječ o toponimu koji se nalazi u brdsko-planinskom području sela Dubravica. Kako je riječ o stočarskom području, postoji mogućnost da je ovaj toponim motiviran i nekim (u mjesnom govoru neušćuvanim) apelativom (u Poljcima je *procipina* ‘prase’, a Rumunjima *prořap* ‘rudo za volove ili konje’; usp. Sk I: 264).

⁵⁴ U mjesnim govorima pridjev *humno* označuje mjesto s blagom klimom pogodno za bavljenje poljoprivredom. Tako, primjerice, u selu *Hümčāni* na prisojnoj strani Nevesinjskoga polja žito rađa kad i u južnijim i mnogo toplijim Dubravama.

⁵⁵ Vjerojatno je riječ o mletačkome prežitku nastalome prema latinskome *vallis* koji je u zemljopisno nazivlje mogao ući i preko mletačkoga *valle* (Sk 3: 561)

⁵⁶ Usp. *kao* > *kal*, *mao* > *mal*.

⁵⁷ Pod imenom *Chelmo* spominje se početkom 17. st. i Slivno (Puljić 1995: 71), neosporno bitno središte Zažablja, a vjerojatno i čitavoga Huma. U Slivnu postoji i velika srednjovjekovna nekropola stećaka, a čini se da je ondje neko vrijeme boravio i glasoviti gost Radin Butković (više o tome u Sivrić 2004).

Ohrid, Peće, Struge, Strugovi, turskoga su postanja toponimi *Budžina* i *Sur-dup*, a nepoznato je postanje toponima *Ober*, ali je i starije hrvatsko toponimijsko nazivlje počesto prosječnomu stanovniku neprozirno (*bad, gat, hum, rat*). Uzrok su tome velike migracije kojima je bilo izloženo ovo područje. Vjerojatno je dio zemljopisnoga nazivlja tim doseobama nepovratno zaboravljen, no u imenima se dominantnih točaka i dalje čuvaju starija jezična stanja, makar i u ponešto izmijenjenome obliku.

2.1.2. Toponimi s obzirom na razmještaj, oblik i izgled tla

Bàtine (HO), *Bazdànija* (< *bezdnò*; MO), *Bezdnànija* (usp. *Bazdanija*; BD), *Bràdatà* (G),⁵⁸ *Bùbreg* (< *bubreg* 'šiljak'; G), *Čàkljine* (< *čakljast*⁵⁹ 'račvast' < *čaklja* 'kuka'; HO), *Čàvljā nĳīva* (< *čavljī* 'zavojit'⁶⁰ < *čavao* < tal. *chiavello*), *Čèlina* (< *čelo*; BR, DO GD), *Čòlòpek* (< *čelopek* 'predio izložen suncu'), *Čòjek glàvica* (BR), *Čème* (< psl. **těmę*), *Ćulum* (< tur. *çulum* 'topuz'; G), *Dèbelā grèda* (< *greda* 'stijena ili kosa'; DO, GD, NE, ŽU), *Dèbelā kòsa* (DU), *Dèbelā ljūt* (DO), *Dìljka* (< *dilji* 'dugačak'; G), *Dìljke* (usp. *Diljka*; BR), *Dùbokī dō* (ČG, HO, OS), *Dùbokī dōlac* (DU), *Dùbokī vřt* (HO), *Dubòkōjnice* (< *dubok*; DO, NE), *Dùgē dōline* (BD), *Dùgī dō* (ŽI), *Dùgā nĳīva* (DO, HO), *Dùgē nĳīve* (MO), *Dúpca* (< *dubac*; HO), *Dvòstrukī dōlac* (ČG), *Glàvica* (< *glavica* 'brežuljak u obliku glave'; BD, DD, DO, G, HO), *Glàvice* (MO), *Gnjāti* (< *gnjat* 'golijen; nožni prst'), *Gòlò brdo* (DD, HO), *Gòrica* (G), *Gřlīć* (< *grlīć* < *grlo* 'uzak prolaz'; G, NE), *Gřljak* (usp. *Grlīć*; DO), *Grūdīne* (< *gruda* 'okruglast grumen'; BR,⁶¹ G), *Hūmine* (< *humina* 'kraj okrenut suncu s pogodnom klimom'), *Ĵàšmak* (< tur. *jaşmak* 'koprena, marama'; G), *Kāpa* (DD), *Krāj* (BD), *Krèveti* (BR), *Krīvē dōline*⁶² (ŽI), *Krīvē nĳīve* (GD), *Krīvī dō* (DO), *Krivòdoli* (BR), *Križ brdo* ('brdo u obliku križa'; HO), *Križev křs* (usp. *Križ brdo* i *Krs*; G), *Křs* (< *krst* 'raskršće'; BR,⁶³ GD), *Krstàtice* (usp. *Krs*; RA), *Kùk* (< *kuk* 'brdo s kamenitim vrhom'; BD, BR, ČG, MO, NE), *Kùk vràta* (BD), *Kùka* (< *kuk* 'zavoj'; G), *Kùke* (BD), *Kútci* (< *kutak* < *kut* 'zemljište u kutu'; BD, BR), *Làda* (< *lada*

⁵⁸ Riječ je o staroj prevedenici latinskoga *barbatus* 'kosmat' okamenjenoj u ojkonimima *Barbat* na Pagu i Rabu.

⁵⁹ Za apelativ *čaklja* Skok (Sk 1: 251) drži da je moguće da je riječ avarskoga postanja.

⁶⁰ Potvrde za to tumačenje nalazimo i u Popovu gdje postoji selo *Čävāš* i hidronim *Čävlenica* (zavoj rijeke Trebišnjice), koji također označuju zavojite terene. Kadšto je neke od toponima koji sadrže apelativ 'čavao' moguće povezati s glagolom *podčavlati*. *Pòdčävlanī pūt* sinonim je za kaldrmu.

⁶¹ Na Grudinama se nalazi rimsko nalazište.

⁶² Pridjev *kriv* može značiti 'lijevi', ali može nositi i pejorativno značenje pa bi toponimi *Krive doline*, *Krive nĳīve* i *Krivodoli* mogli označivati i mjesta nepogodna za uzgoj poljoprivrednih kultura.

⁶³ Riječ je o najvišem vrhu Žabe (953 m).

‘uskopani prostor’; DO), *Lětve* (< *letva*; DD), *Líca*⁶⁴ (< *lice* ‘brdo okrenuto prema suncu’; DD), *Líce* (usp. *Lica*; BR, DD, DU, G), *Litica* (RA), *Lòpata* (BR, HO, NE), *Lòpate* (G), *Lùčila* (< *lučilo* ‘raskrsnica’; HO), *Lukoć* (< *lukoć* ‘drveno rebro na plovilu’; BD), *Nèrāde* (< *nerāde* ‘NE), *Nerèzine* (< *nerèz* ‘pustopoljina, neobrađivo zemljište’; DO), *Nòga* (< *noga* ‘polje’; G), *Nuglènice* (< *nuglenica* ‘njiva u kutu’ < *nugo* ‘ugao’; DO, G), *Núgō* (< usp. *Nuglenice*; DO), *Núgō vāla* (< usp. *Nuglenice*; BR), *Òblā glāvica* (DU), *Òblić* (< *oblić* < *oblik* ‘oblo brdo’; GD), *Obòdina* (< *obod* ‘vanjski dio brda’⁶⁵; ĆG, RA), *Obòdine* (usp. *Obodina*; G), *Òkrajak* (< *okrajak* ‘neobrađivi dio zemljišta’; DU, OS), *Òkrajci* (usp. *Okrajak*; DO), *Okrùglica* (< *okruglica* ‘okrugla njiva’; DU, NE), *Okrùglice* (usp. *Okruglica*; BR, DO), *Òmřklā vlāka* (usp. *Omrkli* u poglavlju o ojkonimiji; OS), *Opāljiķe* (< *opaljika* ‘ogorjelište’; NE), *Ósoje* (< *osoj* ‘sjenovita strana nekog mjesta, mjesto koje nije izloženo suncu’; BD, DU, GD, HO), *Òsredak* (< *osredak* ‘njiva u sredini’; HO), *Osrèdnjāk* (usp. *Osredak*; BD, ĆG), *Òštrā glāvica* (DU, HO), *Òštrō* (< *oštro* ‘rt, strmo brdo’; GR), *Òštrovac* (< *oštar*; DO, OS), *Òzglāwci* (< *glava*; BR), *Pās* (< *pas* < *pojas*; DU), *Pāsac* (< *pasac* ‘uski prolaz’; DO), *Pāsine* (usp. *Pas*; DD), *Plāmnjāk*⁶⁶ (‘ogorjelište’; HO), *Plēca* (< *pleća*; RA), *Plēce* (DD), *Plōča* (< *ploča* ‘kvadratni kamen’ < grč. *πλαῖξ, πλακός* ‘zamka za ptice’⁶⁷; DU), *Plōčnō břdo* (< usp. *Ploča*; ŽI), *Pòčētnica* (< *početnica* ‘prva udolina u nizu’; G), *Pòsrednica* (< *posrednica* ‘njiva u sredini’; G), *Premētača* (< *premetača* ‘mjesto s jakim naletima vjetra’; BR), *Prèslo* (< *preslo* ‘udolina između dva brda’; DO, GD), *Prénslo* (usp. *Prenslo*; ĆG, NE, ŽU), *Prèvorac* (< *prijevor* ‘uvala podno brda’; HO), *Pribōjne* (< *priboj* ‘mjesto uz kakvu veću uzvisinu’; GD), *Prijēsac* (< *priješac* ‘prečac’; MO), *Prijévor* (usp. *Prevorac*; DU), *Prisoje* (< *prisoje* ‘mjesto izloženo suncu’; DD, HO, ŽU), *Probjēnīk* (< *probjenik* ‘mjesto s jakim udarima vjetra’; < *probiti*; DU), *Rāpe* (< *rapa* ‘rupa’; usp. bug. *rapa* ‘dubina’; ŽU), *Ràskršnice*⁶⁸ (usp. *Krs*; ĆG), *Rāsoje* (< *rasoha* ‘račvasta udolina’ < *soha*), *Ràsove* (usp. *Rasoje*; BD), *Ràsovi* (usp. *Rasoje*; BR), *Rāvni* (< *ravan* ‘zaravan’; BR), *Rāvni dō* (usp. *Ravni*; RA), *Rāzbōjne* (< *razboj* ‘tkalački stan’; MO), *Rāzdōlje* (< *razdol* ‘mjesto na kojemu se račvaju dolovi’; BR, DO), *Raznāci* (isto što i *Krs*), *Ròvić* (< *rov*; G), *Rukāvi na Pjèščinam* (< *rukav* ‘rukavac’; GD), *Rūpa* (usp. *Rape*; BD, OS), *Rūpe* (usp. *Rape*; DD, DO), *Rūpine* (usp. *Rape*; G), *Stāpak* (< *stap* ‘sud u kojemu se tuče mlijeko da bi dobio maslac’; BD), *Stōlovi* (< *stol* ‘prijefoj’; GD), *Stóca* (usp. *stolovi*; G), *Strājnjik* (< *strana* ‘obronak’; G), *Strāna* (usp. *Strajnjik*; DU, HO), *Strānjā glāvica* (usp. *Strajnjik*; BR), *Stremēnā*

⁶⁴ Navodno je ondje boravio rod Žeravica.

⁶⁵ Apelativ *obodina* u Vidonjama i Dobranjama označuje i obrađivo zemljište „u rupi“ na većoj nadmorskoj visini.

⁶⁶ Pastiri su nove pašnjake stvarali paljenjem šume.

⁶⁷ U Vidonjama se i danas love ptice *pòd ploču*.

⁶⁸ Prefiks *raz-* označuje račvanje terena. (Šimunović 2004: 242)

dùbrava (< *stremen* ‘papučice koje vise s obiju strana sedla i u koje jahač umeće noge, uzengije’; DU), *Stùdenā dōlina* (HO), *Šēnī dō* (‘do u sjeni’; BR), *Štùrica* (< *šturica* ‘neobrađeni, prazni dio zemljišta’; DO, OS), *Ūšen dōlina* (‘dolina u sjeni’; DU), *Šīrokā dōlina* (DU), *Šīráje* (< *širaja* ‘široka njiva’; DU), *Tānkō sēdlo* (< *sedlo* ‘prijevoj’), *Tēžine* (< *teg* ‘uvala u brdu u obliku utega’; DU, HO), *Tijēsni klánac* (DU), *Trōvor* (DO), *Trōvro* (< *trovro* ‘trovrh’, DO), *Túljak* (< *tuljak* ‘šuplje drvo’), *Umétālĵka* (< *umetalĵka* ‘mjesto na kojem su česte oluje’; DU, RA, ŽU), *Viđu kàmenica*⁶⁹ (‘vidikovac’; MO), *Vijénac* (< *vijenac* ‘brdo s prstenastim rasjedom pri samom vrhu’; G, HO), *Vrátlo* (< *vratilo* ‘drveni valjak na razboju oko kojega se namotava pređa’; G), *Vrtijélĵak* (‘mjesto s jakim udarima vjetra’ < *vrtjeti se*; DD), *Vùletića nēdio* (< *nedio* ‘dio zemljišta koji se ne obrađuje’; G), *Zāgore* (< *gora*; BD, G, NE), *Zálijēće* (‘mjesto odakle puše jak vjetar’: *zaletjeti se*; DU), *Zásēci* (< *zasjek* ‘usjek’; DO, DU, ŽI), *Zásēk* (usp. *Zasjeci*; BD, DU, GD), *Zázubak* (< *zub* ‘istaknuti dio brda’; HO), *Ždrijélo* (< *ždrijelo* ‘uski prolaz’; GD, HO), *Žēgarina strána* (< *žegar* ‘ogorjelište’; GD).

Ovoj skupini uglavnom pripadaju toponomastičke metafore (*Bovan, Pas, Tuljak, Vijenac*). Kod dvočlanih toponima pridjevi ističu površinska svojstva nekog objekta i ti su pridjevi često domaćem življu neprozirni (npr. *čaklji, čavlast*). Razmjerno su česti toponimi motivirani izloženošću ili neizloženošću određenoga zemljopisnog objekta sunčevim zrakama (*Čelina, Čolopek, Omrkli, Osoje, Prisoje, Ušen dolina*). Krnje su dvočlane sintagme rijetke (*Vratno*). U tvorbi nalazimo polusloženice (*Čovjek glavica, Sušed ograda, Ušen dolina*) koje su posljedice utjecaja turskoga jezika, a turski se utjecaj ogleda i na leksičkoj razini (*Ćulum, Surdup*).

2.1.3. Toponimi s obzirom na sastav i osobitosti tla

Bijēlā vlāka (HO), *Bijēlā strána* (RA, ŽU), *Bijēlē pēćine* (ČG, NE), *Bjèlica* (OS), *Crĵljēn* (< *crĵljen* ‘crvenica’; MO), *Crĵljenā dōlina* (ŽU), *Crĵljenā dùbrava* (BR), *Crĵljenice* (RA), *Crĵljenice nĵīve* (RA), *Crvenē stījēne* (NE), *Čārnice* (< *čarnica*⁷⁰ ‘njiva s crnom zemljom’ < *čaran* ‘crn’; DO, NE), *Čēļjava* (< *čeljave* ‘plodne

⁶⁹ Riječ je o veoma neobičnoj tvorbi od 1. lica prezenta glagola *veljeti* i apelativa *kamenica*.

⁷⁰ Riječ je o dijalektološki veoma zanimljivom podatku. Naime, rijeka je Neretva kao prirodna prepreka bila i jest dijalektna razdjelnica. U prošlosti je razdvajala štokavske govore šćakavskoga (npr. *šćap*) od štokavskih govora štakavskoga tipa (npr. *štap*), a danas razdvaja novoštokavske ikavske od novoštokavskih ijekavskih govora. Suvremena je dijalektna slika Neretvanske krajine i Donje Neretve veoma složena: južno od ušća rijeke Neretve, na zapadnome dijelu poluotoka Pelješca štokavsko narječje graniči s čakavskim, istočno od Dubrava i Popova nalazi se granica govora zapadnoštokavskoga (kojima uglavnom pripadaju hrvatski govori) i istočnoštokavskoga tipa (kojima uglavnom pripadaju srpski i crnogorski govori), na čitavo se područje proteže utjecaj dubrovačkoga govora (primjerice, umjesto uobičajenoga izgovora *mōre* čuje se izgovor *mōre*).

zemlje'; HO), *Glimac* (usp. *glinac* 'stijena nastala utvrđivanjem gline'; G), *Glječ* (< *glječ* 'plodno zemljište'; usp. *gnječ* 'dobro ugojen dječak'; DO, OS), *Grōti* (< *grot* 'kamenito tlo' < *grohot*; G), *Īzrovak* (< *izrovati*; GD), *Krša* (< *krš* 'kameniti prostor'; MO), *Krš* (HO), *Krši* (DO), *Krtine* (< *krt* 'okrajak kamena'; G), *Mèkī dô* (usp. *mekota* 'površinski dio obradivoga tla'; G), *Mèkā dōlina* (GD), *Mèkī pōd* (HO), *Milina* (< *mil* < psl. **mělb* 'pijesak'; BD), *Mlādina* (: *mladi* 'pijesak'; NE), *Mòkrī dô* (< *mokar* 'vlažan'; HO), *Ògōjci* (< *ogojak* 'plodna njiva'; G), *Pijesak* (BR, DO), *Pijèskovine* (BR), *Pjèščanice* (G, HO), *Pjèščine* (BR), *Pjèščinice* (GD), *Plitōze* (< *plitoza* 'plitko tlo'; BR), *Řđavac dô*⁷¹ (< *rdac* 'žuta boja'; DU, ŽI), *Rīdica* (< *ridica* 'vrsta crvenkaste zemlje'; GD, ŽU), *Rèpišta* (< *repište* < *rèpa* 'hrpa kamenja';⁷² DU, HO), *Rèpište* (usp. *Repišta*; BD, DO), *Rūda planina* (< *rud* 'crvenkast'; BD), *Rūdenjā glāvica* (usp. *Ruda planina*; GD), *Rūštica*⁷³ (< *hrust* < lat. *frustum* 'kamenje'; HO), *Škrip* (< *škrip* 'procijep' < dalm. *scrupū*; GD), *Škripina* (usp. *Škrip*; BD), *Tvrđovica* (< *tvrdovica* 'tvrda zemlja'; RA), *Vrān kùk* (< *vran* 'crn'; HO), *Vrānjak* (DU).

Iz ove bih skupine izdvojio razmjerno velik broj toponima motiviranih bojom tla. Petar Šimunović (2005: 25) upozorava na mogućnost da se toponime motivirane plavom, crvenom, bijelom i crnom bojom može dovesti u svezu sa starim načinom određivanja strana svijeta (npr. *Bijela* i *Crvena Hrvatska*). Činjenica je da su toponimi motivirani crvenom bojom češći na području od Neretve do Bojane nego na drugim područjima, ali bi za neke ozbiljnije zaključke trebalo provesti obuhvatnije istraživanje. (usp. D. Vidović 2006: 65) U toponimima kao što su Crljen i Bionič moguće je možda tražiti prežitke štovanja slavenskih božanstava Crnoboga i Bjeloboga. I u ovoj skupini toponima nailazimo na tragove dalmatskog supstrata (*Ruštica*, *Škrip*), ali i ilirskoga (*Repišta*). I dok u brdskim zaseocima nahodimo različite odraze apelativa svojstvenih kamenjaru, u plodnome su Gradačkome polju najčešći odrazi apelativa kojima se označuju plodna pjeskovita tla.

2.1.4. Toponimi motivirani nazivima biljaka

Āničin bājam (< *bajam* 'Amygdalus communis'; ŽU), *Bājamina òmedina* (usp. *Aničin bajam*; HO), *Brèstova* (< *brijest* 'Ulmus campestris'; DO), *Brèstova glāvica* (usp. *Brestova*; BD, MO), *Brèstovī trāp* (usp. *Brestova* i *Trapine*; OS), *Břštanova prōdō* (< *brštan* 'bršljan, Hedera helix'; BR), *Břštin* (< *brštin* 'bršljan';

⁷¹ Mještani tumače da je *Rdavac do* tako prozvan zbog zemlje slabe kakvoće.

⁷² Petar Skok drži da je riječ ilirskoga postanja (Sk 3: 145).

⁷³ To je brdo na granici između Hercegovine i Dubrovačkoga primorja. Primorci brdo zovu *Rujnica*. Zbog velikoga areala toponima *Krušćica/Hrušćica* (Kruševo nalazimo i nedaleko od Stoca, a Krušev Do je vidonjski zaselak) ne može se u potpunosti odbaciti izvođenje ovoga toponima od lat. *calcea* 'kruška/hruška'.

NE), *Břštin glàvica* (usp. *Brřtin*; ĆG), *Cèrova dòlina* (< *cer* ‘*Quercus cerris*’ < lat. *cerrus*; HO), *Āèdarevine* (< *èedar* ‘cedar, *Cedrus*’; DD), *Āèplijèř* (< *èeplijèř* ‘biljka iz porodice ljljana, *Asphodelus*’; OS), *Dònjā drènovica* (< *drijen* ‘*Cornus mas*’; HO), *Drāèe* (< *draèa* ‘*Paliurus spina-christi*’; BD), *Drāèevac* (< *draèa*; NE), *Drāèeva dòlina* (ĆG, MO), *Drāèeva pròdò* (HO), *Drāèi* (GD), *Drènovi dò* (< usp. *Drenovac*; HO), *Dûba* (< *dub* ‘hrast’; ŹU), *Dùbrava* (< *dubrava* ‘bjelogorična šuma’; BR, DO, MO, RA, ŹI), *Dùbravica* (usp. *Dubrava*; BD), *Dubròve* (usp. *Dubrava*; BR), *Dùbròvnik* (usp. *Dubrava*; ĆG), *Gāj* (< *gaj* ‘uzgojena šuma’; DD), *Gājina* (usp. *gaj*; DO), *Gārāè břdo*⁷⁴ (< *garaè* ‘vrsta trave koja raste na opožarenim mjestima, *Hypericum perforatum*’; BR), *Grābi* (< *grab* ‘*Carpinus*’; GD), *Gràbova glàvica* (usp. *Grabi*; HO), *Gràbovi dò* (usp. *Grabi*; OS), *Gràbovina* (usp. *Grabi*; HO, OS), *Gràbovine* (usp. *Grabi*; BD), *Gřlīn nřiva* (< *gřlin* ‘gřliè tikve’ < *gřlo*; MO), *Ĵāgodnīk* (< *jagodnik* ‘vrsta stabla’; RA, ŹI, ŹU), *Ĵāgodnjāk* (usp. *Ĵagodnik*; ŹU), *Ĵānjīca jāblān* (< *jablan* ‘*Pyrus malus*’; HO), *Klijènak* (< *klījen* ‘*Acer campestre*’; G), *Klijènak* (usp. *Klijènak*; DD, RA), *Kòd krušākā* (< *kruška* ‘*Pyrus*’; HO), *Kod zelènikā*⁷⁵ (< *zelenika* ‘vrsta stabla, *Buxus*’; HO), *Kòmolj* (< *komolj* ‘divlji pelin, *Artemisia vulgaris*’; HO, OS), *Kòščelova glàvica* (< *koščela* ‘*Celtis australis*’; BR), *Kòščelovac* (usp. *Košćelova glavica*; DO), *Kòščelov klānac* (< usp. *Košćelova glavica*; G), *Krèki* (< *krek* ‘posjeèeno stablo kojemu su korijen i žile ostali u zemlji’; G), *Krèkovi* (usp. *Kreki*; G), *Krèkovièa* (< *krekovièa* ‘posjeèena šuma’; G), *Krùřeva glàvica* (< *kruřa* ‘kruřka’; GD), *Krùřevica* (< usp. *Kruřeva glavica*; BD), *Kùpinova pèc* (< *kupina* ‘*Rubus ulmifolius*’; NE), *Kùpinove pèèine* (usp. *Kupinova pèc*; ĆG), *Kùpusina* (< *kupus*; GD, RA), *Kùpusine* (< *kupus* ‘*Brassica oleracea*’; ŹU), *Kùpusnā dòlina* (usp. *Kupusine*; BR), *Liščā* (< psl. **lèř* ‘lisnata šuma’; ŹU), *Lòvora* (< *lovor* ‘*Laurus nobilis*’; DU), *Lòvòrnī dòlac* (usp. *Lovora*; MO), *Ljūtī gřm* (G), *Mālřva* (< *malřva* ‘sljez < lat. *Malva*’; BD), *Metlřavī dò* (< *metlř* ‘vrsta trave, *Lysimachia nummularia*’; BD), *Òrahov dò* (< *orah* ‘*Juglans*’; G), *Òrařnica* (< usp. *Orahov do*; G), *Òrařje* (< usp. *Orahov do*; MO), *Òskrùřnice* (DO), *Parādřici* (< *paradřik* ‘sitni crveni luk, *Allium cepe annunus*’ < tur. *arpacik*; BR), *Parādřik* (usp. *Paradřici*; DU), *Pāřāk* (< *pasřak* ‘vrsta zelja’; G),⁷⁶ *Pod dùpèiè* (DO), *Pòd kruřkòm* (usp. *Ispod kruřke*; BD), *Pòdmasline* (< *maslina* ‘*Olea Europea*’; DO, DU), *Podòskoruřa* (< *oskoruřa* ‘*Sorbus domestica*’; DO), *Pòdsmokve* (< *smokva* ‘*Ficus*’; DU, NE), *Pòprātñī dò* (< *poprat* ‘papat, ‘*Pteridophyta*’; DU), *Pòtkapine* (< *kapina* ‘kupina, *Rubus fruticosus*’; ĆG), *Pròřine* (< *prořo* ‘*Panicum*’; ĆG, NE), *Rāřtī dòlac* (< **hrastji* < *hrast* ‘*Quercus*’;

⁷⁴ Uz toponim Garaè brdo veže se legenda o Šimracima čije su kuèe spaljene tijekom jednoga od uskoèkih upada. Sliène se predaje vežu i uz Jurkovièe s Brřtanice i Šutale s Dařnice te Prateřine u Vidonjama.

⁷⁵ Upravo s kratkosilaznim naglaskom.

⁷⁶ Rijèè je o pretpovijesnoj gradini.

NE), *Rástovica* (usp. *Rasti dolac*; OS), *Rástovice* (usp. *Rasti dolac*; BR), *Ràvnā lišća* (usp. *Lišća*; HO), *Rūšće* (< *hrust*⁷⁷ ‘šuma s niskim drvećem’, usp. slov. *ruš* i lat. *rūstum*; G), *Sačivine dōline* (: *sačivica* ‘leća, Lemma palustris’; GD), *Sijērnā dōlina* (< *sijerak*⁷⁸ ‘Sorgum vulgare’; DU), *Siljevac* (< *silj/šilj* ‘vrsta žita, Seselis’; HO, RA, ŽU), *Smōkovac* (usp. *Podsmokve*; DU), *Smokvėtine* (usp. *Podsmokve*; G), *Smōkōvci* (usp. *Podsmokve*; DU), *Smrēkovina* (< *smrijēče* ‘Juniperus oxidendrus’; G), *Smrēkova dūbrava* (usp. *Smrekovina*; DU), *Smrijēče* (usp. *Smrekovina*, G), *Sōmine* (< *somina* ‘Juniperus phoenicea; NE), *Šipov dō* (< *šip-Punica granatum*’; GD), *Šipovica* (GD, MO), *Trešnjėtina* (< *trešnja* ‘Prunus avium’; DU), *Trijēsna* (< *trijesla* ‘trešnja’; G), *Trnke* (< *trn*; DO), *Trnova rūpa* (< *trn*; GD), *Trnovače* (G), *Trnov dō* (BR), *Višnjica* (< *višnja* ‘Prunus cerasus’; GD), *Vītī jāšēn* (< *jasen* ‘Oleaceae Fraxinus’; DU, ŽU), *Vrēskovina* (< *vrijesak* ‘Satureia montana’; BD), *Vřt pod zēlējem* (OS), *Vōcā dōlina* (< *voće*; DU), *Zēlēnā trāva* (DU), *Zelēnikovac* (usp. *Kod zelenika*; ĆG, RA), *Zelēnikovac břdo* (usp. *Kod zelenika*; DD), *Zelēnikova glāvica* (usp. *Kod zelenika*; DD, DO), *Zelēnikova kāmēnica* (usp. *Kod zelenika*; MO), *Zēlėje* (< *zelen* ‘zelje’; BR).

Vrlo je znakovita velika rasprostranjenost toponima motiviranih različitim vrstama hrasta, pogotovo na gradačkome području. Apelativ hrast ne označuje uvijek samo vrstu drveća, nego i listopadnu šumu općenito. I u toponimima motiviranim nazivima biljaka se ogleda reljefna raznolikost Zazačlja u kojemu nalazimo i močvarno, i sredozemno, i gorsko bilje. Zanimljivi su i odrazi apelativa kojima se nazivaju različite vrste šuma (*Dubrava*, *Krekovica*, *Lišća*, *Rušće*).

2.1.5. Toponimi motivirani nazivima životinja

Črni gūdīn (< *gudin* ‘prasac’; BD), *Ćukov kùk* (< *ćuk*; DO), *Ćukovača* (< *ćuk*; BR), *Ćukova kùka* (< *ćuk*; GD), *Golūbinac*⁷⁹ (< *golub*; BD), *Ĵārčev kùk* (< *jarac*; BR), *Ĵazavičina potpēcina* (< *jazavac*; DD), *Kāčina pęcina* (< *kāča* ‘zmija’; DU), *Kāčēnova rūpa* (< *kāča* ‘zmija’; HO), *Klēpovica* (< *klepo* ‘ovan’; MO), *Kōnjskī strūg* (< *konj*; ĆG), *Māčijā glāvica* (< *mačka*; BR), *Mečēnīk* (< *mečenik* ‘stanište medvjeda’), *Mēded* (< *meded* ‘medvjed’; GR), *Mē(đe) dā glāva* (< *meded*; ĆG), *Mēdedī brijēg* (< *meded*; BR), *Órlić* (< *orao*; DO), *Órlovac* (< *orao*; NE), *Orlōvīci* (< *orao*; BR), *Ōvčā pęc* (< *ovca*; BR), *Pāšē jāme* (< *pas*; ĆG), *Pōtrkōs* (< *potrkos* ‘vrsta močvarne ptice, Otis tarda’), *Pōdmečē plōče* (: *mečka*; G), *Vōlijēčkā lazėtina* (< *volijēci* ‘volujski’; ŽU), *Vōlijēčē* (< *vol*; GD), *Vūčijā*

⁷⁷ Petar Skok (3: 176) drži da je riječ o predindoromanskoj riječi.

⁷⁸ Od sijerka se pravio i kruh težak za probavu pa se, da bi kruh postao ukusniji, sijerak miješao s raži.

⁷⁹ Petar Šimunović (2004: 199) napominje da se slični toponimi mogu povezivati i sa starim oblikom pridjeva *dubok* – *glōbokъ*. Golubinka je jama u Dobranjama.

dòlina (< *vuk*; DO, OS), *Vučijā pēc* (< *vuk*; DO), *Zèbelj* (< *zeba*; ŽU), *Zèčev dō* (< *zec*; BD, DO), *Žàba* (BR, G).

Zanimljiva je razmjerno velika rasprostranjenost toponima motiviranih nazivima za gmazove (osobito žabe i kornjače). Vjerojatni je uzrok i činjenica da gora *Žaba* (ime *Žaba* vjerojatno je pridjevskoga postanja < *Žablja gora*) dominira čitavim područjem pa je dio tih toponima sekundarno motiviran imenom gore. Apelativ *žaba* označuje u Zažablju i žabu i kornjaču upravo kao što stanovnici dalmatinskoga dijela Zažablja drže da je ime gore *Žabe* uvjetovano time što ona nalikuje žabi, a stanovnici hercegovačkoga dijela Zažablja drže da je sličnija kornjači. Zanimljivo je da pri vrhu *Žabe* s hrvatske strane postoji toponim *Korni do* (< *korni* 'kornjačin'). Česti su i toponimi motivirani nazivima ptica.⁸⁰ Nazivi životinja imaju i profilaktičku funkciju. Mnoga su osobna imena motivirana upravo nazivima životinja pa je teško odrediti jesu li toponimi kao što je *Vučija dolina* ili *Čukov kuk* motivirani nazivom životinje ili antroponomom. Toponimi motivirani životinjama potvrđeni su vrlo rano i na ovim prostorima (npr.: selo Ošlje, koje je pripadalo srednjovjekovnoj humskoj župi Žapsko do 1399., kada postaje dijelom Dubrovačke Republike, spominje još Konstantin Porfirogenet u 10. st.; usp. P. Anđelić 1999b: 48).

2.2. Hidronimi

Bàbića bìnār (< *bunar* 'zdenac' < tur. *bunar*; G), *Bazdàruša* (< *bazdjeti*; GD), *Bègušića bìnār* (G), *Bjelòperina čàtrnja* (< *čatrnja* 'zdenac'; NE), *Bògojev bìnār* (MO), *Bòvān* (< *balvan*⁸¹ 'kamen'; BR, G), *Bóžin bìnār* (G), *Bràjkuša* (< *Brajković*; DD), *Bùc* (< *buć* 'nastao onomatopejom'; DD), *Bùnār* (BD), *Bùnār na Lazètini* (G), *Bùnār Nikē Konjèvoda* (G), *Bùnār Pérē Bùjina* (G), *Bùnār Pòd mečòm plòčom* (G), *Bunàrina* (< *bunarina* 'velik bunar'; ĆG), *Butiganova čàtrnja* (BD, NE), *Cicinov bìnār* (G), *Crñē kàmenice* (< *kamenica* 'zbiralište vode'; OS), *Čàtrnja* (DD, GD), *Čàtrnja na Vláci* (DO), *Čàtrnja pòd Mùrgovcem* (BD), *Čàtrnja Šaràjuša* (DD, HO), *Čàtrnja ù Klāncima* (HO), *Čàtrnje ù Kātića Dònjīm ògradam* (HO), *Čàtrnje u Òmeđinam* (ŽU), *Čàtrnje u stráni* (GD), *Čàtrnja u Trójića vāri* (HO), *Čàtrnjètina* (BR), *Čètkov bìnār* (bunar Četka Sentića; G), *Dàrulja* (< *Daričević*; G), *Dobròštík* (< *dobar* + *štik*/*štig* 'naglo povećanje razine vode'; ĆG, DO, NE), *Dolīnuša* (< *dolina*; DD), *Dràgiština* (< *Dragić*; G), *Dràgulja* (< *Dragić*; GD), *Dùbokā vòda Zà Kapòm* (DD), *Dugopójnica* (MO), *Dùgulja* (GD), *Dum Àndrijina čàtrnja* (HO), *Dúmina kàmenica* (nazvana po dum Mati Boguju; MO), *Dvògrla* (dvostruka kamenica;

⁸⁰ Nazivima ptica često su motivirani i nadimci mnogih Zažabaca.

⁸¹ Riječ *balvan* došla je iz turkijskoga *balbal* 'nadgrobni stup' i u praslavenski je najvjerojatnije ušla iz avarskog jezika (Sk I: 103).

BD, DR), *Đürāsovica* (< *Đuras* < *Đure/Đuro* < *Đuraš*; GD), *Đürinova čātrnja* (< *Đurin* < *Đure/Đuro* < *Đuraš*; GD), *Frānin bñnār* (< *Frano*; G), *Gòjsava* (< *Gojsava*; HO), *Grākovica* (< *graktati*; DU), *Hũtòvkina čātrnja* (BD), *Ivòslavov bñnār* (nazvan po Ivoslavu Maticu; G), *Ĵambùtina*⁸² (< *hambutina* ‘žbunje’; HO), *Ĵānjīca bñnār* (HO), *Ĵārāč kũk* (< *Ĵarak* ‘prokop za odvodnju vode’ < tur. *ark*; BD, OS), *Ĵarākuša* (< *Ĵarak*; NE), *Ĵasēnica* (< *jasen*; DD), *Ĵāvīč* (< *javiti* ‘cijediti, kapati’; G), *Ĵāzina* (< *jaz* ‘odvod od većeg vodenog toka’; ĆG, NE), *Ĵāzine* (DO), *Ĵózē bñnār* (bunar Joze Sentića s Kovage; G), *Ĵũrkovića čātrnja* (HO), *Kālac* (< *kalac* ‘blatce’ < psl. *kalъ* ‘blato’; BR), *Kalāuzova čātrnja* (NE), *Kāluže* (< *kaljuža* < psl. *kalъ* ‘blato’; RA), *Kālužine* (< *kaljuža* < psl. *kalъ* ‘blato’; HO), *Kāmenica* (DD), *Kāmenica Plītara* (DD), *Kāmenica Rũkāv* (HO), *Kāmenica ù Mũrgovcu* (BD), *Kāpavica* (< *kapavica* ‘cjedilo’; BR), *Kātića čātrnja* (< *Katić*; BR), *Katićušina čātrnja* (< *Katićuša* < *Katić*; RA), *Kēcina lòkva* (DO), *Kitinova čātrnja* (ĆG), *Konjèvodova čātrnja* (ĆG), *Kokòšara* (< *kokoš*; DU),⁸³ *Kòrita* (< *korito*; BR, DO, DU, NE), *Kòvraškĩ bñnār* (G), *Krāljev pištet* (< *pištet* ‘vrelo iz kojega voda pišti’; ŽU), *Krèkljavica* (< *krekljavica* ‘vrsta žabe’; DU), *Križ Bānjevica* (< *banja* ‘lokva’ < rom. *bagna* < lat. *balneum*; GD) *Kũpusina* (< *kupus*; ŽU), *Lātĩnskā kāmenica* (< *latinski* ‘koji je iz Dubrovačkoga primorja’; ŽU), *Pod lòkõjnicam* (< *lokojna* ‘lokva’; ŽU), *Lòkva* (< *lokva* ‘zbiralište vode’; DU, HO, OS), *Lòkva pòd Ćetovićem* (DO), *Lòkva pod Vrmcem* (BD), *Lòkva Vrba* (< *vrba* ‘Salix’; MO), *Lòkva Žũkovića* (< *žukva* ‘Junceus’; ŽU), *Lòkve* (G, HO), *Lòkvica dõlina* (< *lokvica* ‘mala lokva’; GD), *Lòkvice* (BR), *Lokvètine* (< *lokvetina* ‘velika lokva’; MO), *Ljubuša* (< *ljub-‘bara, blato’*;⁸⁴ DD), *Mālā Čātrnja* (BR, RA), *Mālā Nēmanica* (< *Nemanić*; OS), *Mālića/Mātića Čātrnjètina* (BR), *Mārkanov bñnār* (bunar Markana Sentića; G), *Mārkešića lòkve* (bunar Pavlovića Markešića; HO), *Mātanov bñnār* (bunar Matana Sentića; G), *Mĩlišteva vòda* (< *voda* ‘lokva’; GD), *Mòčilo* (< *močilo* ‘manja lokva’; DU, HO), *Nāklo* (< *naklo* ‘mokrina’; RA), *Nāplavak* (< *naplav* ‘prostor koji poplavljuje’; DU), *Nēvolja* (< *nevolja* ‘slabo vrelo’; RA), *Nòkuša* (< *Noković*; BR), *Nõvā vòda* (GD), *Novākuša* (< *Novaković*; RA), *Õblić* (< *oblić* ‘obli izvor’; DD, DO), *Òkrũglē kāmenice* (DU), *Pērića čātrnja* (DU), *Pištalina* (< *pištalo* ‘vrelo iz kojega pišti voda’; BD), *Pištaline* (G), *Pištet* (< *pištalo* ‘vrelo iz kojega pišti voda’; DO, DU, G, OS, RA), *Plītara* (< *plitara* ‘kamenica’; *plitara* ‘plitka zdjela’; MO), *Plītare* (usp. *Plītara*; ĆG, DU), *Plītārcĩne* (< *plitarčina* ‘plitka kamenica’; DD), *Plòče* (< *ploča* ‘kamen’; GD), *Pòdčātrnja* (DO), *Pòdlokāvļje*

⁸² Sličnoga je postanja i ojkonom *Hõdbina* (< psl. **hъbъtъ* ‘šiblje’), selo nedaleko od Mostara.

⁸³ Navodno ju je izgradio neki Mustapić koji je živio u Dubravici.

⁸⁴ Isti je apelativ očuvan i u ojkonomu *Ljubljēnica* na stolačkome području. Naime, u selu postoji izvor *Ljubijēnj*. Ta je toponimijska osnova danas neplodna zbog preklapanja s homonimnom osnovom u značenju ‘voljeti’ (Brozović Rončević 1999a: 22).

(BD, MO), *Pòdlokva* (BD), *Pòdlokve* (DO), *Pòdvoda* (DO), *Podlòkōjnica* (< *lokojna* ‘mala lokva’; DU), *Podòròsavice* (G), *Pòjila* (< *pojiti*; NE), *Pòtok* (G), *Pòtoci* (G), *Prčkovke lòkve* (lokve Pavlovića Prčaka; HO), *Pròdò* (BR⁸⁵), *Puč na Lùčilima* (< *puč* ‘zdenac’ < dalm. *puteu* < lat. *puteus* ‘zdenac, studenac; zbiralište vode, kaljuža’; HO), *Pučē brdo* (brdo na kojemu su pučevi; GD), *Rivènica* (< *rivina* ‘potok, korito’, ŽU), *Rìvina* (G), *Ròsava* (G),⁸⁶ *Rùpa* (OS), *Saràjinovac* (< *Saraja/Saraja*; G), *Sēntića bìnār* (G), *Slāden* (izvor sa slatkom vodom; BD, MO), *Slāvina* (usp. *slavelj* ‘konjić na kraju cijevi kroz koji se toči rakija iz kotla kad se peče, *slaviti* ‘razvodniti vino’; Sk 3: 281; GD), *Slivno* (< *slijevati se*; GD), *Spāsojev bìnār* (bunar Spasoja Sentića; G), *Stārā čātrnja* (RA, ŽU), *Stārā čātrnja na Zāūmlju* (MO), *Stārā Kātića čātrnja* (RA), *Stūba* (< *stuba* ‘ograđen izvor’; DU), *Studénac* (< *studenac* ‘zdenac’; MO), *Studēnčina* (< *studenčina* ‘veliki zdenac’; BR), *Sūvā lòkva* (GD), *Škrīp* (< dalm. *scrupū* ‘pukotina između stijena’; GD), *Tinjā kāmēnica* (< psl. **tynь* ‘blato, mulj’;⁸⁷ DU), *Tòčilo* (< *točilo* ‘mjesto ljevkašta oblika nastalo spiranjem vode na strmim padinama; DO, GD), *Ūblić* (< *ublić* ‘mali ub’ < *ub* ‘cjedilo i zbiralište vode’; ŽU), *Ūblina* (< *ublina* ‘veliki ub’; G, RA), *Vēlikā čātrnja* (DD), *Vēlikā kāmēnica* (DU),⁸⁸ *Vēlikā Trójīća čātrnja* (HO), *Vlādine čātrnje* (BD), *Vòda* (< *voda* ‘lokva’; GD), *Vòda Skādrica* (voda ‘lokva’; GD), *Vòdenā dòlina* (BD, DO), *Vodòpija* (< *vodopija* ‘mjesto na kojemu se napaja stoka’; DU), *Vrēlīci* (< *vrelo* ‘izvor’; GD), *Vrēlo* (DU), *Vrèdca* (< *vreoce* ‘malo vrelo’; G).

Gradačka je hidronimija znatno razrađenija od primjerice nizinske hidronimije Neretvanske krajine. Vode je u ovim krajevima (poglavito u Čarićima) često nedostajalo pa je stoga bilo bitno obilježiti gdje je se može pronaći (brojna cjedila, mokrine, močila itd.). U Gracu se nalaze zdenci koji sadržavaju antroponim, najčešće prezime (*fanjića bunar*, *Velika Trojića čatrnja*). Po svojstvima su izvorske vode imena dobili hidronimi *Bazdaruša* i *Smrdenjak*. Među zemljopisnim nazivima nalazimo (osim uobičajenih hidronima kao što su *Pištet* i *Vreoci*) i nazive za blatišta (npr. *Kalac*, *Kalužine*, *Naklo*, *Tinja kamenica* itd.). Od hidronima antroponimnoga postanja izdvajam *Đurasovicu* (rod Đurasović nastanjivao je Prijever i Trnčinu u Popovu), *Ljubušu* i *Nokušu* (< *Nonković*). Različito je ljudsko djelovanje motiviralo nastanak toponima koji sadržavaju apelative bunar, čatrnja, kamenica, puč, stuba, umbo itd. koji su počesto injezičnoga postanja. Potvrde toponima u kojima nalazimo

⁸⁵ Čatrnja je prozvana po homonimnoj udolini.

⁸⁶ Pored Rosave izgrađeni su bazeni za kupanje ovaca iz svih sela Graca i Čarića, a na njoj su stoku pojili i pastiri sa Zelenikovca i Drijena.

⁸⁷ U Dubljanima nahodimo toponim *Tinjaga*. U Srbiji su tinjišta zemljišta uz rijeku (Brozović Rončević 1999a: 35), a kako se Tinjage nalaze nedaleko od Trebišnjice, tumačenje se od apelativa koji označuje blatište čini vrlo vjerojatnim.

⁸⁸ Na njoj je uklesana godina izgradnje – 1793.

korijen *skadr̥* (kojom je tvoren hidronim *Voda Skadrica*) nalazimo, osim u Crnoj Gori i Albaniji, u Podrinju, Lici i okolici Slavnskoga Broda. Petar Skok (Sk 3: 253) drži da je ovaj toponim prenosilo slavensko stanovništvo koje se doselilo iz Albanije. Ako imamo u vidu da su na području Graca živjeli *Šimraci* (*Šimrak* < alb. *Sveti Marko*) i *Bajgoriči* (usp. alb. *baigë* 'balega'), da je u okolici zabilježeno prezime Arnaut te da u Lugu (kod Trebinja) postoji i selo Arbanaška, dobivamo sliku razmjera doseljavanja iz Albanije na ove prostore. Znakovito je također da u Gracu bilježimo i toponim *Rosava* (riječ je o lokvi), a *Rosafa* je bilo drugo ime Skadra. U vidu dakako treba imati da u albanskome jeziku nalazimo tragove ilirskoga supstrata te je kadšto teško razlučiti što je u našim stranama posljedica migracije iz Albanije, a što prežitak izumrloga ilirskog jezika. U hidronimu *Javič* uščuvan je izumrli apelativ kojim se označivalo zbiralište vode, a vrelo *Dobroštik* jedno je od vrela bilježitih za popovsko-zažapski kraj, vrelo koje može „progutati“ ogromne količine vode.

2.3. Toponimi nastali utjecajem čovjekova rada

2.3.1. Kulturno-povijesni toponimi

Čēstē gòmīle (< gomila 'hrpa nabacana kamenja' < psl. *mogyla* 'grobni humak'; ŽU), *Čvřstē gòmīle* (HO), *Gōčā gòmīla* (< *Goče* < *Dominik*), *Gòmīle* (BD, DU), *Gòmīlica* (GD), *Gòmīlica kod bunára* (NE), *Gòmīlice* (BR), *Grád* (< *grad* 'utvrđeno zdanje'; DD, OS), *Gradačac břdo* (< *gradačac* 'mali grad'; G), *Grādina* (< *gradina* 'pretpovijesna utvrda'; BR, ČG, DD, DU, GD, HO, MO, RA), *Grādnica* (< *grad*; DU, G), *Grādinica* (HO), *Gradòvine* (G), *Grčkā plōča* (BR),⁸⁹ *Grōti gòmīla* (G), *Ĺzdrovac* (< *izdrovac* 'stražište' < psl. **zdrěti* 'gledati'; HO), *Kněževe òmedīne* (< *omedina* 'mjesto s vidljivim ostatcima zidova'; ŽU),⁹⁰ *Līčkā nřīva* (< *Ličanin* 'uskok', BD⁹¹), *Lòvōrnā gòmīla* (< *lovor*; ČG), *Mālī grád*

⁸⁹ I u Zažablju se pridjev *grčki* odnosi na starinu nekoga objekta (kao i na Braču; usp. Šimunović 2004: 215), ali i na nešto solidno urađeno (npr. *grčki zidana kuća = polača*). Grčki klesari koji su dolazili u Dubrovnik u srednjemu vijeku zadivljivali su i stanovnike susjednih naselja te se uspomena na grčke graditelje u usmenoj predaji sačuvala do današnjih dana. Na jednome nadgrobnom spomeniku na mjesnome katoličkom groblju u Ravnu, u Popovu, uz pokojnikovo je ime zapisano *proto*. Iz razgovora se s mještanima doznalo da je riječ o protomajstoru. Toponimi koji sadrže kтетик "grčki" nalaze se uz pretpovijesne gradine i srednjovjekovne nekropole stećaka te crkve. Predaje o Grcima kao prastanovnicima ovih područja i danas su neobično žive, a često su, sasvim neutemeljeno, služile nekim srpskim etnologima (ne samo na ovim prostorima nego i u čitavoj Dalmaciji i zapadnoj Hercegovini!) u dokazivanju da su spomenuti prostori bili nastanjeni pravoslavicima. (vidi Filipović, Milićević 1959: 56)

⁹⁰ Ondje su živjeli Novakovići.

⁹¹ Po predaji je u Dugim njavama pokopano sedmero braće Simanića koje su pobili uskoci.

(DO), *Mirina* (< *mirine* ‘razvaline’ < lat. *mūrus* ‘zid’, BR), *Òborina* (< *oborina* ‘kućište, razvaline’; BR), *Òmedine*⁹² (DD, G), *Plàzala* (< *plaz* ‘ogoljeni predio’ < psl. **polz* ‘brazda izrovana plugom’; BR), *Prègrādenā gòmila* (NE), *Prèzidānā gòmila* (BD, DO, NE), *Prigradak* (< *prigradak* ‘prostor uz grad’; DO, HO), *Prigračine* (usp. *Prigradac*; G), *Pût sòli* (ŽU), *Samògradi* (< *samograd* ‘oštra uzvisina okružena dolinama’; G), *Sènjāninov gròb* (< *Senjanin* ‘uskok’; HO), *Strāžīšte* (< *stražište* ‘stražara, stražbenica’; G), *Tvrđīne* (< *tvrdine* ‘utvrđeni prostor’; G), *Vārdār* (< *vardar* ‘stražište’; usp. alb. *vardhë* ‘čuvaj’ < lat. *guarda* ‘čuvaj se’; RA), *Zagrādičine* (< *grad*; GR), *Zbòrnā gòmila* (BD, DO, MO), *Zbòrnē gòmile* (HO).⁹³

Bogatstvo kulturno-povijesnih toponima odraz je bremenite prošlosti ovih prostora. Brojne gomile uz pretpovijesna zdanja svjedoče o bogatome životu Zažablja još u prapovijesti. Nalazile su se unutar gradinskih zdanja i služile su u obrambene svrhe. Često su podizane i na strateški važnim mjestima, kao čuvarice putova, pa nose upozoravajuća, prijeteća imena (*Izdrovac*, *Stražište*, *Varda*). Na uskočku nazočnost u ovim krajevima podsjećaju nas toponimi *Ličke njive* i *Senjaninov grob*. Arheolozi su u Gracu našli prapovijesne grobove iz mlađega željeznog doba (4. – 2. st. pr. Kr.), a ondje se nalazilo i rimsko naselje (1. st. pr. Kr. – 1. st.; AL BIH 1988: 325, 333). Rimskih je ostataka vjerojatno bilo i u Oskrušnici na što nas upućuje toponim *Mirine*. U grobne se gomile iz ilirskoga vremena zakopavalo i u srednjovjekovlju, za vrijeme velikih bolesti sve do 19. st., a, nažalost, i u Drugome svjetskom ratu i poraću.⁹⁴ Manjim su dijelom gomile poslužile kao međaši između posjeda.

2.3.2. Toponimi kao odraz gospodarske djelatnosti stanovništva

Àvān pèčina (< *avan* ‘sprava za križanje duhana’ < tur. *havan*; BD), *Àvlija* (< *avlija* ‘kućno dvorište ograđeno zidom’ < tur. *avli*; MO),⁹⁵ *Avlijètine* (HO),⁹⁶ *Bāšča* (< *bašča* < tur. *bahçe* ‘vrt’; BD), *Bāšče* (BR), *Bāščine* (G), *Būnište* (< *bunište* ‘mjesto na koje se baca smeće’; usp. *bunja*⁹⁷ ‘gnoj od prašine i lišća’; HO), *Cil* (< *cil* ‘međaš’ < njem. *das Ziel*; ĆG), *Čòbānskā pèc* (< *čobanin* ‘pastir’

⁹² Na *Omedinama* je nađeno nešto keramike, a nedaleko od njih nalazimo ostatke suhozida. (Puljić 1995: 14)

⁹³ Kod njih su glavari Čarića držali zborove na kojima su se rješavala važna pitanja.

⁹⁴ Na gomilama su ubijani zarobljenici, a iza rata osobito *skrišpāri*, pripadnici domobranskih i ustaških postrojba koji su se odbijali predati partizanskoj vojsci skrivajući se u vrletima planine Žabe ne bi li izbjegli sigurnu smrt.

⁹⁵ Riječ je o starim kućama obitelji Bogoje ograđenima zidom.

⁹⁶ U Avlijetinama su navodno živjeli Šarajići od kojih su, po jednoj od predaja, potekli Jurkovići. I uistinu na Hotnju imamo velik broj toponima nastalih prema imenu toga roda.

⁹⁷ Ranko Matasović (1995: 95) apelativ *bunina* smatra riječju ilirskoga postanja te je uspoređuje s albanskim *xburie* i staroirskim *buinnech* proljev’.

< tur. *çoban*; BR), *Ćemer* (< *ćemer*⁹⁸ ‘svod, luk’ < tur. *kemer*; ĆG), *Ćetenište* (< *ćeten* ‘lan’ < tur. *keten*; HO, RA), *Dônjā ljěsa* (< *ljesa* ‘lijeha, gredica’; DO), *Duvānište* (< *duvanište* ‘mjesto na kojemu se sadi duhan’; MO), *Dvòrišta* (G), *Džardīn* (< *džardin* ‘vrt’ < tal. *giardino*; G), *Džardīni* (BR), *Gòrnjē zāgone* (< *zgon* ‘ograđeno mjesto na kojemu se okuplja stoka’; DO), *Govedàrica*⁹⁹ (DO), *Grànice* (RA), *Grāovišta* (< *graovište* ‘grahovište, njiva na kojoj je posađen grah’; HO, MO), *Gróvišta* (< usp. *Graovišta*; MO), *Gróvište* (usp. *Graovišta*; BD), *Grèbalište* (< *grebalište* ‘mjesto na kojem se grebena vuna’;¹⁰⁰ DU, G), *Gúvna* (< *guvno* ‘gumno, mjesto na kojemu se vrše žito’ < psl. **gumьno*; G), *Gúvnine* (BD, BR), *Gúvnište* (DU), *Gúvno* (ĆG, MO), *Īzba* (< *izba* ‘vlažna prostorija u podrumu’; NE),¹⁰¹ *Ĵānjića àvlija* (HO), *Ĵānjića kùća* (HO), *Ĵānjilo* (< *janjilo* ‘tor za ovce’; BD, DU), *Ĵārište* (< *jara* ‘ograđeni prostor pred torom’ < tal. *ara* < lat. *hara*; DU, HO), *Ĵòžepovo gúvno* (gumno u vlasništvu Jožepa Pavlovića; ŽU), *Kāmenice pòd Ćeplijěšom* (< *kamenica* ‘sud za med’; OS), *Kanāvō* (< *kanavo* ‘prokop, jarak, kanal’ < lat. *canalis*; BR), *Kātića àvlija* (HO), *Kātića plōšnica* (< *plošnica* ‘kuća prekrivena kamenom pločom’; HO), *Klāčina* (< *klačina* ‘mjesto na kojemu se gasi klak’; BR), *Kljènište* (< *kljenište* ‘prostor na kojemu je posječena kljenovina’; DU), *Kljètina* (< *kljet* ‘trošna kuća’; GD), *Kolòvođa* (< *kolovođa* ‘put za kola’; DO), *Kotàrine* (< *kotar* ‘omeđen seoski pašnjak’; BR, ŽU), *Krčevina* (usp. *krčiti* ‘stvarati obradivo tlo vađenjem kamena’; BD, MO), *Krčevine* (BD, BR, DO, DU, HO, MO), *Krči* (BR), *Krīvā ùlica* (G), *Kr̃mēkov čārdāk* (< *čardak* ‘kuća na kat’ < tur. *çardak*; DD), *Kučèrice* (< *kučerica* ‘trošna poljska kućica’; BR), *Kučètine* (BR,¹⁰² DO, DU, MO, NE, RA), *Kūćišta* (< *kućište* ‘omedina’; DD, HO,¹⁰³ RA), *Kūćište* (DU), *Lāstva* (< *lastva* ‘zaskok’; BD),¹⁰⁴ *Lazètina* (< *lazina* ‘podazid, iskrčeno zemljište’ < *laza* ‘prolaz kroz koji ovce ulaze u obor’; BD, ĆG, DU, G, HO, MO), *Lazètine* (G, NE, RA), *Làzina* (DO), *Làzine* (BD), *Lěčevišta* (< *lečevište* ‘njiva na kojoj je posađena

⁹⁸ Ćemer je navodno iz predturskoga vremena, a u njemu su poslije stanovali Vukasovići.

⁹⁹ Govedarica je pećina ispod Stijena iznad Nerada i Dobrova.

¹⁰⁰ Po tumačenju mjesnoga stanovništva *Grebalište* je mjesto na koje su se dovodili volovi i odakle se u Gradačkome polju čulo njihovo mukanje, no kako na širem području nalazimo toponime *Čěšljāri* (< *češljār* ‘onaj koji češlja vunu’; zaselak sela Zavala u Popovu) i *Gorògaše* (< *gargaše* ‘greben, oruđe za grebananje vune’; selo u Bobanima), čini mi se vjerojatnijim toponim povezivati s ovčarstvom i djelatnostima povezanim s ovčarstvom. Moguće je da je i prezime *Pūcār* (Pucari danas žive u Glušcima kod Metkovića i u Metkoviću) motivirano nekim zanimanjem u svezi s preradom vune. Naime, glagoli *pūcati* i *pucàrati* u mjesnim govorima znače ‘čistiti, grebanati vunu’.

¹⁰¹ Njome su se služili Glavinici koji su živjeli pod Crvenom stijenom.

¹⁰² Nalaze se ispod Garač brda i u njima su stanovali srednjovjekovni velikaši Šimraci.

¹⁰³ Ondje su po predaji stanovali pripadnici roda Kečo.

¹⁰⁴ U Hercegovini je lastva obradiva površina.

leća'; HO), *Lèšārnica* (< *leš*; HO),¹⁰⁵ *Līdzōvci* (Dobranje, usp. alb. lidxhi 'leća'), *Ljānjīk* ('pčelinjak'; usp. uljanik), *Mālā cēsta* (G), *Mārkešiča čārdāk* (< *čardak* 'kuća na kat' < tur. *çardak*; HO), *Mārkešiča vāra* (< *vara* 'rudnik'; HO), *Mārtin stān* (< *stan* 'pastirsko obitavalište'; BR), *Mécila* (< *mečilo* 'mjesto na kojem se tiješti grožđe'; BR), *Mèdine* (< *međa* 'granica'; DD, DO, GD), *Mòstina*¹⁰⁶ (< *most*; BR), *Mùline* (< *muline* 'mjesto na kojem je nekoć bio mlin'; usp. alb. *mullini*; DU), *Mūrgovac* (< *murga* 'talog od maslinova ulja' < veljot. *muarka* < lat. *amurca*; BD), *Navījāla* (< *navijalo* 'mjesto na kojemu se navija potka i osnova za tkanje'; DO, G), *Njīva* (G), *Òbor* (< *obor* 'ograđen prostor za stoku'; G, HO, MO), *Òbori* (DD),¹⁰⁷ *Òborina* (< *oborina* 'kućište'; G), *Òborišta* (usp. *Oborina*; HO), *Òbrtanj* (< *obrtanj* 'dvostruki kolut na koji se vežu konji'; OS), *Òbzida* (< *obzida* 'zidom ograđeni prostor'; HO), *Ògrada* (< *ograda* 'kamenom ograđeno zemljište'; G), *Ògrade* (BD, BR, DD, DO, NE, ŽU), *Òkladci* (< *oklad* 'ograda'; G), *Òklaka* (< *Okladka* < *oklad*; G), *Òsječēnica* (< psl. **osěkь* 'obor'; DD), *Pādalište* (< *padalište* 'mjesto na kojem se trguje sa strancima ili pastirsko noćivalište'; DU), *Pāšeka*¹⁰⁸ (< psl. **pasěka* 'mjesto gdje se iskrčila šuma da bi se dobilo plodno tlo'; G), *Pāzār glāvica* (< *pazar* 'trgovanje' < tur. *pazar*; HO), *Pīk* (< *pik* 'biljeg, oznaka granice' < rom. *pikk-*; DO), *Plāndište* (< *plandište* 'sjenovito mjesto na koje se stoka sklanja za velikih vrućina'; ČG), *Plānjak* (< *plana* 'pasište'; HO), *Plōčnō gūvno* (MO, RA), *Plūžine* (< *plužina* 'koliba u kojoj noće pastiri'; usp. stsl. *progь* 'koliba od pruća'; DD, G) *Počīvala* (< *počivalo* 'odmorište na velikom usponu'; BR, ŽU), *Pōd* (DO), *Pōdine* (< *podine* 'obrađive površine na više razina'; BR, DO, HO), *Pōdnice* (usp. *Podina* G), *Pōdovi* (usp. *Podine*; ČG, DD, G, NE), *Pōdvōr* (< usp. *Podvornica*; DU), *Pōdvori* (BR, ČG, DO, G), *Pōdvōrnice* (< *podvornica* 'glavna seoska njiva'; DU, HO), *Pōdvorišta* (< *podvorište* 'njiva uz kuću'; DU), *Pōdzida* (< *podzidati*; ŽU), *Pōjate* (< *pojata* 'kućica u kojoj se drži sijeno i slama'; BD), *Pōšta* (RA), *Prēorac* (< *preorati*; BR), *Prōkos* (< *prokos* 'put nastao kosidbom'; DU), *Pūtačina* (< *putačina* 'loš put'; ČG), *Rāsadnjīk* (< *rasadnjik* 'rasadnik'; HO), *Rāžište* (< *ražište* 'njiva zasijana ražju'; BD), *Sačīvište* (< *sačivište* 'njiva zasijana lećom' < *sačivica* 'leća'; BD, DO, DU), *Selēništa* (< *selenište* 'njiva na kojoj raste selen' < *selen* 'celer, Apium'; G), *Sēlište* (< *selište* 'mjesto s napuštenim kućama'; DU, HO), *Slāmišta* (< *slamište* 'mjesto na kojemu se odlaže slama'; HO, ŽU), *Stāja* (ŽU), *Stājšine* (< *staja*; DU), *Stārā gūvna* (HO), *Stārā lāzina* (HO), *Stārō sēlo* (RA), *Strūg* (<

¹⁰⁵ Na to su se mjesto do 60-ih godina prošloga stoljeća bacale strvine uginulih ovaca i janjaca koje se nije zatrpavalo.

¹⁰⁶ Riječ je o međašu između Matića i Vuletića.

¹⁰⁷ Ondje su navodno stanovali Kukrike.

¹⁰⁸ Dosada su toponimi motivirani apelativom *pasika/pasjeka* zabilježeni isključivo na čakavskom terenu. Brdo Pasjeka nalazi se na istočnome rubu Gradačkoga polja, a napominjem da postoji i ojkonim *Pāsičina* nedaleko od Ploča.

strug ‘veliki tor’; usp. *Strugovi*; MO), *Šēnē nĵive* (< *sijenj* ‘kamen-biljeg; međaš’ < tal. *segno*; BD), *Šēnòkosi* (< *sjenokos* ‘pokošena njiva’; ĆG), *Šēnòkosnice* (MO), *Šēnikovišta* (< *šenikovište* ‘njiva zasijana pšenicom’; DU, HO), *Tăpke* (< *tapka* ‘utabani put’ < *tapkati* ‘hodati čvrstim korakom’; BD), *Tijesak* (BD), *Tóranj* (< *toranj* ‘visoka i uska građevina’; G), *Tòrina* (< *tor*; BD, G), *Tòrine* (BR, HO), *Tòrovi* (ĆG), *Trápić* (< *trap* ‘mladi vinograd’; HO), *Trăpine* (DD, GD, HO),¹⁰⁹ *Trî gŭvna* (DD), *Trójića àvlija* (HO), *Ŭlica* (< *ulica* ‘praznina između kuća’; BD), *Văra* (< *vara* ‘rudnik’; HO), *Vĵinine* (< *vinine* ‘vinogradi’; G), *Vĵinogrădi* (DO, RA), *Vĵinogradina* (< *vinogradina* ‘stari zapušteni vinograd’; GD, HO), *Vĵinogradine* (BR, ĆG, MO, ŽI), *Vlăka* (‘zavučena duga njiva’; DD, DO, DU, OS, ŽU), *Vlăke* (BD, ĆG, HO, MO, OS), *Vřt* (DU, G), *Vřti* (BR), *Vřtina* (DO, HO), *Vřtine* (BR, DU, G,¹¹⁰ GD, ŽI), *Vuletića čărdăk* (G), *Zădruga* (G), *Zgrăda* (G).

Glavne su dvije gospodarske grane bile ratarstvo (usp. toponime *Lećeviše*, *Lidžovci*), stočarstvo (najviše je bilo ovaca pa goveda), ali i obrada tekstila (*Navijala*). Gradac je pak poznat po kvalitetnim sortama vina (kadarunu, grku, samotoku) i po duhanu u kojemu je uživao i car Franjo Josip. Donedavna su se u cijelome Zažablju *pěcale* klačine. Robna razmjena između Vidonja te Graca i Neuma bila je osobito živa. Vidonjci su za ribu i sijeno od Gračana i Neumljana zauzvrat dobivali drva. Na padalištima su svoje šatore običavali prostrijeti Romi koji su za sitan novac kositrom začepali rupe na loncima (*kalăjisali*), a isto su u samome Gracu rabili Sentići. U nedalekom Srijetežu nađen je bitumen, a drveni su ugljen pravili kovači. Zanimljivi su toponimi *Vara* u Prapratnici te *Markešića* i *Trojića vara* u Hotnju. U Prapratnici se naime oduvijek kopala pržina i neki nepoznati mineral. Tragove kopanja ruda nalazimo i u Moševićima. Kako je štovanje sv. Barbare u Moševićima (zaštitnice rudara) zabilježeno na natpisu iz 12. st. (usp. Vukorep 1994: 103–109), ne čini mi se nemogućim da su spomenuti toponimi motivirani antroponomom Barbara.¹¹¹

2.3.3. Toponimi kao odraz društvenoga života

Băndijěrna (< *bandijera* ‘zastava’ < tal. *bandiera*; BR), *Bănj dòlac* (< *banji* ‘banov’; GD), *Cărina* (ĆG), *Đēdova dòlina* (< *ded* ‘djed’; O), *Đēdov tôr* (BR), *Grànica* (BR, DU, RA, ŽU), *Hěrcceg* (< *herceg* ‘vojvoda’ < njem. *Herzog*; G), *Kvărtijēr*¹¹² (< *kvartijer* < tal. *quartiere sanitario* ‘poljska vojna bolnica’; DO,

¹⁰⁹ Ondje su živjeli Brajkovići.

¹¹⁰ Ondje su po predaji stanovali Šimraci.

¹¹¹ Nedaleko od Trebinja postoji naselje *Vărina Grŭda* nastalo nedaleko od srednjovjekovne crkve sv. Barbare.

¹¹² Na brdu Kvartijer početkom 19. st. Austrija je podignula poljsku vojnu bolnicu zbog kolere koja je harala s turske strane granice. Postavljena je bila čak i straža da se spriječi širenje bolesti.

DU, MO), *Mûžev dô* (< *muž* ‘uglednik’; MO), *Ûpcenē dõline* (< *općeni* ‘zajednički’; DU), *Ûpcenskī klánac* (DU), *Pisānā plõća* (BR), *Põdmama* (< *podmamiti* ‘namamiti’; ŽI),¹¹³ *Trõjīca katuništa* (< *katun* ‘tabor, mjesto ili selo u kojem žive pastiri, vlaška upravna jedinica’; HO), *Zbõrište* (< zborište ‘mjesto na kojemu se održavaju zborovi’; DD), *Žûpanj dô* (< *župa* ‘srednjovjekovna političko-upravna jedinica’; G).

Ova skupina toponima omogućuje rekonstrukciju životnih prilika u srednjovjekovlju s pomoću uvida u vlasničke odnose, stalešku raslojenost (*Banj dolac*, *Herceg*, *Mužev do*) i političku organizaciju¹¹⁴ (*Katunište*, *Knežak*, *Zborište*, *Županj do*). Ostaje pitanje krije li se u toponimima *Đedova dolina* i *Đedov tor* plemićki naslov djedić ‘plemić, nasljedni zemljoposjednik’.

2.3.4. Toponimi kao odraz duhovnoga života

Blāgosova gõmila (MO), *Crkvinā* (BR, DO¹¹⁵), *Crkõvnī vīnogrād* (G), *Djēčjē grõblje* (BR), *Drāgov kāmēn* (G), *Drāgov klánac* (G), *Dûpca* (HO),¹¹⁶ *Grēblje* (DO), *Grēbi* (G), *Grõblje* (ČG, HO), *Īgrište* (MO), *Īlija* (BR), *Īlijino břdo* (BR), *Ĵanjīca grõblje* (HO), *Ĵurkovića grõblje* (HO), *Kõd kāpjelē* (HO), *Križ* (NE),¹¹⁷ *Križevac* (DD), *Krstilo* (DO),¹¹⁸ *Kūžnõ grõblje* (RA), *Lēženića grõblje* (HO), *Lazārevića grõb* (RA),¹¹⁹ *Mātića křs* (BR), *Međù njive* (HO),¹²⁰ *Misnē plõće* (DO, MO), *Mõkoš* (BD), *Mõra* (DU), *Nādgrebniće* (MO¹²¹), *Õbādov grēb* (MO), *Põdgrebniće* (DU, G), *Põdsvid* (G), *Sutīlija* (BR), *Svētī Mihājlo* (DU), *Trēštenīk* (psl. **trěskъ* ‘grom’; DD), *Trštēnī kũk* (G), *Vīlino ĩgrište/Vinĳigrište/Vinĳigrište* (BD, MO), *Vīlinjē plõće* (DO), *Zācrkõvnica* (BR),¹²² *Zācrkvinā* (DU),¹²³ *Zākriž* (DU,¹²⁴ HO¹²⁵).

¹¹³ Na ovome su mjestu Turci postavljali zasjede za prebjegje.

¹¹⁴ Katuni su poseban („vlaški“) oblik društvenoga ustrojstva srednjovjekovnih humskih župa. Unutar srednjovjekovne humske župe Žapsko katunom bi se moglo prozvati područje Čarića mada toponim Katunište nalazimo i u Kobranj Dolu u Vidonjama, što zorno govori da je „vlaški“ način života bio vrlo raširen u ovim krajevima.

¹¹⁵ Ondje se drži misa za Ilindan.

¹¹⁶ Riječ je o zajedničkome groblju Katića, Pavlovića i Perića na Hotnju.

¹¹⁷ Toponim se nahodi na vrhu Umca, a pod njime je nekropola stećaka.

¹¹⁸ S toga se mjesta vidi crkva u Gracu pa bi se na njemu krstilo.

¹¹⁹ Riječ je o grobu Marka Janjića (Janjići su potomci Lazarevića).

¹²⁰ Riječ je o novome zajedničkom groblju na Hotnju.

¹²¹ Tu se nalazi manja nekropola stećaka.

¹²² Po predaji se tu nalazila crkva.

¹²³ Tu se nalazi grobna gomila s dvadesetak stećaka.

¹²⁴ Na tome je lokalitetu u 18. stoljeću bio podignut križ za zaštitu od nametnika korulje te se na tome mjestu obavljalo bogoslužje još početkom 20. stoljeća.

¹²⁵ Tu su se pokapali Raguži i Trojići.

Spomen na rane hrvatsko-romanske vjerske i jezične kontakte uočavan je u toponimima tvorenim dalmatskim pridjevom *san(c)tu(s)*. Od toponima starijega postanja motiviranih spomenutim svetačkim imenom na istočno-neretvanskome i donjohercegovačkom prostoru izdvaja se *Đurđeva glavica* u *Raičevoj Brestici* kod Neuma.¹²⁶ Štovanje je svetoga Jurja na nekim hrvatskim područjima nadomještalo štovanje Peruna Gromovnika na vrhuncima,¹²⁷ a u krajevima istočno od Neretve (u Crvenoj Hrvatskoj) češće je Perunov kult zamjenjivan štovanjem svetog Ilije. Čini se da se ta dva kulta na ovim prostorima (a poglavito u neumskome zaleđu) prožimlju.¹²⁸ O tome živo govori činjenica da se sjeveroistočna padina gore *Žabe*, čiji vrh *Ilija*¹²⁹ dominira istočnoneretvanskim krajem i neumskim zaleđem, zove *Sutilija* ('sanctus Elias') te da je podno spomenute padine smješten zaselak *Podžablje* ili *Podtreskavice*¹³⁰ (< **trěskv*¹³¹ 'grom'). Napogled spomenutomu zaseoku nalazi se brdašće *Podsvid* motivirano imenom svetog Vida u čije se štovanje pretočio kult slavenskoga boga *Svantevida* (to se prožimanje vjerojatno ogleda i u toponimima *Vidonje* i *Vidoštak*¹³²). Sjeveroistočno od Podtreskavica nalazi se staro hrvatsko naselje *Drijen*, na samoj granici Hercegovine i Dalmacije. Iznad njega nalazimo brda *Treskavac* i, s dalmatinske strane, *Susvid* ('sanctus Vitus'). Treći se toponim tvoren dalmatskim pridjevom *san(c)tu(s)* na širem donjohercegovačkom području nalazi u Dubljanima u Popovu. Kao ni gradački *Sutilija* i drijenski *Susvid*, ni dupski *Satulija* nije bio donedavno zabilježen u onomastičkoj literaturi.¹³³ Toponimi motivirani dalmatskim pridjevom *san(c)tu(s)* obično označuju mjesta na kojima su se nalazile crkve, najčešće starije od 10. stoljeća. Nastavak se poganskih kultova prepoznaje i u štovanju sv. Mihovila (o čemu

¹²⁶ Na *Đurđevoj glavici* po svemu se sudeći nalazila kasnoantička crkva na čijim je temeljima najvjerojatnije izgrađena srednjovjekovna crkva sv. Jurja. (Puljić 1995: 25)

¹²⁷ Više o tome u Škobalj 1970. (vidi popis literature)

¹²⁸ Jurjeva borba sa zmajem usporediva je s Perunovom borbom s Velesom (neki s imenom toga božanstva povezuju oronim *Vělež*) kojega Gromovnik udara gromom. (Katičić 1998: 305–306)

¹²⁹ Sudeći po predaji i ostacima suhozida ondje je također postojala crkva.

¹³⁰ Upravo sa silaznim naglaskom!

¹³¹ Održi su Gromovnikova kulta i toponimi tvoreni od apelativa *grom* kao što je *Grđmova glàvica* (Vidonje).

¹³² Neki povjesničari ojkonom *Svitava* (hrvatsko selo u Općini Čapljina, BiH) povezuju s imenom svetoga Vida čije je štovanje naslijedilo Svantevidov kult. Ispreplitanje štovanja svetoga Vida i Svantevidova kulta nalazimo i u okolici. Tako je grad Stolac smješten u Vidovu polju, a u povijesnim se vrelima nazivlje i Vidovskim (Vidoškim) Gradom ili Vidoštakom, rijeka se Bregava (lijeva Neretvina pritoka koja izvire kod Stoca) nazivala i Vidošticom (Vidovom rijekom), a u selu Vid (nedaleko od Metkovića) na temeljima antičke crkve iz 5. st. sagrađena je crkva sv. Vida koja se u pisanim izvorima spominje polovicom 14. st.

¹³³ Oronimi *Sutilija* i *Satulija* zabilježeni su u D. Vidović 2006: 64, a samo je *Susvid* zabilježen u *Yugoslavia. Index Gazetteer. Showing Place-names on 1:100.000. Map Series, I–VII, s.v.*

svjedoče toponim *Sveti Mihajlo*¹³⁴ u gradačkome zaseoku *Dubravica*; sveti je Mihajlo/Mihovil, uostalom, zaštitnik Trebinjsko-mrkanske biskupije), sv. Petke u Zavali¹³⁵ (predio na kojem se crkva nalazila nazivlje se *Petkovicica*; možda je trag toga kulta i *Petnje brdo* u Dubravici), pučki se naziv „Ognjena Marija“ povezuje s kultom slavenske božice Ognjene (Puljić 1988: 48),¹³⁶ a moguće je i da se krije u toponimu *Mora* (teško pristupačan klanac na sjevernoj strani Gradačkoga polja koji bi mogao biti motiviran imenom slavenske poganske božice zime i smrti Morane).¹³⁷ U toponimu *Mokoš* ušćevano je pak homonimno ime istočnoslavenske poganske božice.¹³⁸ Toponimi tvoreni pridjevima *dragov* i *dračev* obično se odnose na mitska obitavališta zmajeva), a toponimi *Vilenica* i *Vilinje ploče*¹³⁹ (toponimi na gori Žabi) te *Vilište* (često i u Popovu) također govore o korijenima pučkih vjerovanja u slavenskoj mitologiji. Igrišta su po čitavoj istočnoj Hercegovini duhovna središta sela, a označuju mjesta na kojima po noći i *igrajū vile*. Mitološka važnost duba¹⁴⁰ (svetoga stabla) i dubrave (svetoga gaja) odrazila se i u nizu toponima na ovome području (*Crljena dubrava, Dobrane, Duba, Dubravac, Dubravica*).

Važnost se mjesta ukapanja ogleda u velikome broju toponima motiviranih apelativom *greb*. Spomenuti apelativ odnosi se na raznorodna ukopna mjesta: od srednjovjekovnih nekropola stećaka do neoznačenih grobišta žrtava Drugoga svjetskog rata.¹⁴¹

¹³⁴ Slavljenje se sv. Ivana Krstitelja, Ilije, Mihovila, Jure i Vida vezuje uz održavanje poganskih obreda na vrhuncima uzvisina. (Škobalj 1970: 273)

¹³⁵ Ranosrednjovjekovna crkva na tome mjestu bila je (Basler 1988: 32) posvećena sv. Petru (o tome svjedoči dokument iz 1525. koji govori da je fra Ksisto iz Slanoga u crkvi sv. Petra na Petrovdan 1525. slavio sv. misu pred mnoštvom naroda; Matijić, Pavlović 2006: 200), ali je narod, vjerojatno pod utjecajem štovanja sv. Paraskeve, »u koju se pretvorila božica Mokoš« (Katičić 1998: 308), oduvijek zvao *Petkovicom*.

¹³⁶ U Popovu postoji uzrečica: *Gromom bije Gromovnik Ilija, vatrom pali Ognjena Marija, pomaže im sveti Pantelija*. (Krište 2007: 213)

¹³⁷ Postoji i visoravan *Mōrine* nedaleko od Nevesinja gdje je dio Zažabaca odlazio sa stokom na ljetnu ispašu. I taj je toponim vjerojatno prežetak hrvatskih pretkršćanskih vjerovanja. Na Morinama je za vrijeme jakih vjetrova i snjegova bilo lako zalutati, a događalo se i da pastiri ondje umru od hladnoće.

¹³⁸ Možda se i ojkonom *Mikušina* u Ravnu također može povezati s imenom spomenute slavenske božice (usp. *Mokòšica*).

¹³⁹ Upravo su priče o vilama koje su najživlji ostatci pretkršćanskih slavenskih vjerovanja. Po pučkome je vjerovanju između Žabe i Veleža postojalo uže, pričvršćeno čeličnim alkama, s pomoću kojega su vile prelazile sa Žabe na Velež i obrnuto. Vile su pozitivna bića za razliku od *stuha* koje stvaraju kovitlace i vremenske neprilike. U Popovu se pak vjeruje da su vile živjele u *Bilinōj pečini* poviše Češljara (zaseoka sela Zavala) i da su se prestale pokazivati zbog bezakonja koja su ljudi počeli počinjati. (usp. Marijanović 2004: 65–67)

¹⁴⁰ Seoski zborovi *pod dubovima* održavali su se u teškim vremenima za mjesni puk u Zažablju i Popovu sve do Drugoga svjetskog rata!

¹⁴¹ Osobito je zanimljiva predaja po kojoj su Hutovski grad izgradila trojica braće: Ranko,

2.4. Toponimi antroponimnoga postanja

Āćimova dōlina (< *Āćim* < *Ĵoakim*; G), *Āćimuša* (< *Āćim*; G), *Ādamov vřt* (< *Adam*; DO), *Ālina pēć* (< *Ale* < *Alim* < *Alija*; DO), *Āndrīća dō* (< *Andrić*; HO), *Āndrijáševice* (< *Āndrijašević*; BD), *Āndrijina lazētina* (< *Āndrija*; DU), *Babàljuša nřva* (< *Babaljuša* < *baba*; DD), *Babàljuše* (usp. *Babaljuša*; HO), *Bàbića kućerice* (< *Babić*; DO), *Bàbića klánac* (G), *Bàbića òmedina* (G), *Bàbina kòsa* (RA, ŽU), *Bàbića pròdō* (G), *Bàbića tòrina* (G), *Bàjgorovića ògrada* (< *Bajgorović*; HO), *Bàjgorovina* (< *Bajgorović*; ŽU), *Bajgòruša* (< *Bajgoruša* < *Bajgorić*; G), *Bájjića gúvno* (< *Bajić*; G), *Bájjića klánac* (G), *Bájjića tráva* (G), *Bájjića/Cùrića vāla* (ĀG), *Bájina dōlina* (< *Bajo* < *Bajić*; ĀG), *Bandúrovac* (< *Bandur*; G), *Bàšića tòrina* (< *Bašić*; HO, ŽU), *Bégića dúb* (< *Begić*; G), *Bégića kāmēnje* (G), *Bēgova dōlina* (< *Beg*; HO), *Bēgovac* (< *Beg*; G), *Bēgōvci* (< *Beg*; G),¹⁴² *Bēgovina* (< *Beg*; DU),¹⁴³ *Bēšanova dōlina* (< *Bešan*¹⁴⁴ < *Bešir/Velībor*; HO), *Beširov kāmēn* (< *Bešir*; RA), *Bilárevina* (< *Bilaver*,¹⁴⁵ G), *Bilē làzine* (< *Bile*¹⁴⁶ < *bile* ‘sijeda osoba’ < **běľ*; BR), *Biseljeva kòsa* (< *Biso* < *Ibrišim*,¹⁴⁷ HO), *Bjelšića* (< *Bjelš*; OS), *Bjēloje* (< *Bjeloje* < *Bjel-* < *Bjeloslav*; DU), *Bjēloševac* (< *Bjeloš* < *Bjel-* < *Bjeloslav*; BR), *Bjelòperića glàvica* (< *Bjeloperić*; DU), *Bjelòperino gúvno* (< *Bjelopera*; NE), *Bjēloševac* (< *Bjeloš* < *Bjel-* < *Bjeloslav*; G), *Bòbotova plòča* (< *Bobota* < *Bogdan/Bogoslav*; GD), *Bogdànica* (< *Bogdan*; ŽU), *Bogdánovače* (< *Bogdanović*; DD), *Bogdánovića dōlovi* (OS), *Bogdánovića rřvine* (OS), *Bògojeva làzina* (< *Bogoje*; BD), *Boškàile* (< *Boškailo*; GD), *Boškailovi tòrovi* (GD), *Bòškov dō* (< *Boško* < *Božo* < *Božidar*; HO), *Bòškovo kùćište* (GD), *Bòžinova dōlina* (< *Božin* < *Božo* < *Božidar*; HO), *Brādāševa gòmila* (< *Bradaš*; GD), *Brādāševa ògrada* (GD), *Bràtota* (< *Bratota* < *Brat-* < *Bratoljub*; HO), *Břćin dō* (< *Břćina* < *břćina* ‘muškarčina’; ĀG), *Břćino ždrijelo* (< *Břćina*; HO), *Břkina dōlina* (< *Brko* < *brk*; OS), *Břkina glàvica* (ŽU),

Grdan i Humko. Proživjeli su tri prosječna ljudska života i kad su odlučili umrijeti, s *Lòpatē* su u Žabi odapeli strijele i na mjestima gdje su one pale, odlučili se pokopati: mjesto na koje je pala Rankova strijela zove se danas *Grànāč grēb*, mjesto na koje je pala Grdanova strijela zove se *Grdòmān*, a mjesto na koje je pala Humkova strijela (*H*)*ūmac*. Na tim se trima mjestima danas nalaze tri nekropole stećaka. (usp. Vukorep 2007: 54)

¹⁴² To su zemljišta u vlasništvu Vukasovića prozvanih Begovi zbog toga što su krajem 19. stoljeća dobili begovske posjede u Gracu i Stocu.

¹⁴³ Nazvana po jednome od Perića s nadimkom Beg.

¹⁴⁴ U selu Vid postoji prezime Beš. Zanimljiva je predaja Jurkovića da su s Hotnja (gdje ih matice ne nahode, ali gdje su zacijelo živjeli jer za njihovu prisutnost ondje doznajemo iz toponimije) prebjegli u Dragoviju, zaselak sela Vid. Možda je Bešan bilo osobno ime ili nadimak nekoga od Jurkovića od kojega je moglo naknadno nastati prezime Beš. (D. Vidović 2008: 151)

¹⁴⁵ Bilaver je nadimak dijela Bjelopera.

¹⁴⁶ Riječ je o nadimku dijela Matića iz Broćanca.

¹⁴⁷ Možda je riječ o obitelji Alinage Bisovića koji se 1694. spominje na Zelenikovcu. (Hrabak 1985: 38)

Butiganova nŕiva (< *Butigan*; OS), *Bürin tŕ* (< *Burić*; G), *Butiganove ògrade* (DO), *Butiganove vláke* (OS), *Butiganovo grêblje* (DO), *Butiganŕvci* (BR), *Cicinova vála* (< *Cicina*; G), *Cicinuša* (DO, OS), *Cicinuše* (G), *Cüríca dô* (< *Curić*; ĆG), *Cüríca klánac* (ĆG), *Cüruša* (< *Curuša* < *Curić*; BD), *Čámovine* (< *Čamo*; MO), *Čáuševo gúvno* (< *čauš* ‘vojni čin, vojni glazbenik’ < tur. *çavuş*; DD), *Čókíčā kùće* (< *Čokić* < *Čoko*; OS), *Čókíčā nŕive* (OS), *Čóvin tŕ* (< *Čović*¹⁴⁸ < *čovo* ‘čovjek’; DO), *Čélica glávica* (< *Čelić*¹⁴⁹ < *čelo* ‘osoba koja je bez kose, plješivac’ < *čelav* < tur. *kelav* ‘plješiv’; ĆG), *Čélica lázina* (usp. *Čélica glavica*; ĆG), *Čerímíne dòline* (< *Čerim* < tur. *Kerim*; HO), *Čètkova ògrada* (< *Četko* < *Četo* < *Cvjetomir*; GD), *Čétović* (< *Četo* < *Četomir*; DO), *Čústino gúvno* (< *čusto* ‘hitra, okretna osoba’ < tur. *çust* ‘hitar, gibak’; BD), *Debéljčev dúb* (< *debeljac* ‘debeljko’; HO), *Dervíšev kāmēn* (< *Derviš*¹⁵⁰ < *derviš* ‘islamski redovnik prosjak’ < tur. *derviş* DO),¹⁵¹ *Drágišín dòlac* (< *Dragiš* < *Drago* < *Dragomir/ Dragoslav*; HO), *Dum Ándrijín vŕt*¹⁵² (HO), *Dúmin grèb* (< *dumo* ‘svećenik’; BR), *Džŕnušín rēp* (< *Džono*; HO), *Đevèničevina* (< *Devenica*; BR), *Đevèničina kuća* (BR), *Đíkovića gòmíle* (< *điko* ‘osoba visoka rasta; mrcina’; DU), *Đuragina ògrada* (< *Đuraga* < *Đuro* + *aga* ‘turski niži plemić’; G), *Đürāsovića dô* (< *Đuras* < *Đuro* < *Đurađ*; GD), *Đúrđev dô* (< *Đurađ*; ŽU), *Đúrđevíća tòrina* (< *Đurđević*;¹⁵³ DU), *Đúrđevskā ljút* (< *Đurđević*; GD), *Đüríca dô* (< *Đurić* < *Đuro* < *Đurađ*; DU), *Đurijášev tŕ* (< *Đurijaš* < *Đuro* < *Đurađ*; DD), *Đüríca tòrina* (DU), *Đúrína nŕiva* (< *Đuro* < *Đurađ*; HO), *Đúrovića dô* (DU), *Gálima gòmíla* (< *Gale* < *gal* ‘crn’; NE), *Gášin kùk* (< *Gašo* < *Gašpar*; BD), *Gášpárovića vínogrād* (< *Gašparović*; ŽI), *Gášpína nŕiva* (< *Gašpo* < *Gašpar*; OS), *Gášpin vŕt* (DO), *Glávinića gòmíla* (< *Glavinić*; MO), *Glávinića nŕiva* (BR, MO), *Glušac* (< *glušac* ‘gluh čovjek’; DD, HO), *Gòduša* (< *Godac* < *Godimir*; G), *Gòstílj* (< *Gostilj* < *Gostimir*; OS) *Grđòmān* (< *grdoman*;¹⁵⁴ DO), *Grđómáni* (ĆG), *Gŕgin vŕt* (< *Grgo* < *Grgur*; BD), *Gŕljevo bŕdo* (< *grlo*; HO), *Gròšetíne stāje* (< *Grošeta*; GD), *Gustínovača* (< *Gustin*; G), *Gustínŕvci* (G), *Gustínova kùća* (G), *Gustínovo bŕdo* (DD), *Hājvāzova ògrada* (< *Hajvaz*; HO), *Halíluše* (< *Halil*; ĆG), *Ilijáševe lázine* (< *Ilijaš* < *Ile* < *Ilija*; OS), *Ílín kùk* (< *Ilija*; DU), *Ívanov dô* (< *Ivan*; DU), *Ívanov strúg* (DO), *Izà Kučmāna* (GD), *Ĵánkúša* (< *Ĵankuša*¹⁵⁵ < *Ĵanković*;

¹⁴⁸ Obitelj Čović nastanjuje Slivno i po svemu se sudeći doselila iz Dobrova.

¹⁴⁹ Čelić je obiteljski nadimak vidonjskih Kljusurića koji su se po svemu sudeći u Vidonje doselili iz Čukove Grede.

¹⁵⁰ Derviš je nadimak dijela Butigana u Dobrovu.

¹⁵¹ Riječ je o nadimku jednoga od Butigana.

¹⁵² Riječ je o vrtu don Andrije Lazarevića.

¹⁵³ Đurđević je staro prezime Mustapića.

¹⁵⁴ Grdoman je zaštitničko ime (*grd* ‘gadan, ružan’ + *-man*).

¹⁵⁵ Možda se u selo udala pripadnica roda Bulum iz Dobranja, čiji je dio nosio nadimak Janković.

BD), *Ĵanjčeva vláka* (< *Ĵanjac* < *Ĵan* < *Ivan*; HO), *Ĵanjī strúg* (< *Ĵanji* ‘Janjev, Ivanov’; DO), *Ĵanjíca dóčine* (< *Ĵanjíc*; HO), *Ĵanjíca gràbovine* (HO), *Ĵanjíca ògrada* (HO), *Ĵanjíca rùpa* (DU), *Ĵanjíca rùpina* (HO), *Ĵanjíca źdrijélo* (HO, ŽU), *Ĵaràkuše* (< *Ĵarak*; NE), *Ĵélina dólina* (< *Ĵela* < *Ĵelena*; OS), *Ĵòguničina kùća* (< *Ĵogunica*; BR), *Ĵòguničin dō* (DU), *Ĵózina làzina* (< *Ĵozo* < *Ĵosip*; NE),¹⁵⁶ *Ĵózina ògrada* (BR), *Ĵòžepovo gúvno* (< *Ĵožep* < *Ĵozef* < *Ĵosip*; ŽU), *Ĵúrковиća dō* (< *Ĵurković*; HO), *Ĵúrковиća kòsa* (HO), *Ĵúrkovina* (DD, RA, ŽU),¹⁵⁷ *Ĵúrkovine* (DO), *Kalàuzovina* (< *Kalauz*; HO), *Kàletino brdo* (< *Kaleta*; HO), *Kàporovina* (< alb. *kapor* ‘kitnjast’; G), *Kàpurinova dólina* (< *kapura* ‘vrsta kokoši’ < alb. *kapor*; HO),¹⁵⁸ *Kàračića dō* (< *Karačić*; DU), *Kàrin vřt* (< *karo* ‘crnomanjast’ < tur. *kara* ‘crn’; RA), *Kàšinovo kùćište* (Gornje Hrasno, GD), *Kàtića dō* (< *Katić*; HO), *Kàtića Dònjē ògrade* (HO), *Kàtića gràbovine* (HO), *Kàtića kùćište* (RA), *Kàtića tòrovi* (HO), *Kàtićevina* (RA), *Kázina ògrada* (< *Kazo* < *Kazimir*; DO), *Kéčin dō* (< *Kečo*; DO), *Kičīn* (< *Kičin*; usp. *Ćiril*; DD), *Kitinōvci* (< *Kitin*; DO), *Kokošàruše* (< *kokošar*; G), *Komítova kùća*¹⁵⁹ (< *Komit* < *komit* ‘oružani pobunjenik’; ĆG), *Kònculove kùće* (< *Koncul*; G), *Kònculove pòjate* (G), *Kòšića glàvica* (< *Košić*; MO), *Kováčev dō* (< *Kovač*; DU, ŽU), *Kováčev klánac* (ŽU), *Kováčeva ògrada* (ŽU), *Králjeva làzina* (< *Kralj*; HO), *Králjeva vála* (G), *Králjev dō* (ĆG), *Králjev kàmēn* (G), *Králjeve pòdine* (HO), *Králjevi tòrovi* (G), *Králjića grěb* (MO), *Kučétina Šimrākā* (< *Šimrak*; BR), *Kujūndžića gúvno* (< *Kujundžić*; BR), *Kuláševe bàre* (< *Kulaš*; DU), *Kulášev klánac* (ĆG), *Kūnculova ũlica* (< *Kuncul*, usp. *Koncul*; G), *Kūnića dólina* (< *Kunić*; GD), *Lepirušina glàvica* (< *Lepiruša*;¹⁶⁰ MO), *Lésića nřva* (< *Lesić*; GR), *Lišoja* (< *Lisoja* < *Liso* < *Lihomil*; DU, G), *Lizdākovina* (< *Lizdak* < *Lizde*; NE), *Lolòtuša* (< *lolo/ljoljo* < alb. *lole* ‘glupan’; BD), *Lovrékovac* (< *Lovre*; BD), *Lúkina gràdina* (< *Luka*; HO), *Mālā Maslácèva gòmila* (< *Maslač*; DO), *Mālī Mìtrovac* (< *Mitar*; G), *Màndića dólina* (< *Mandić*; ŽU), *Màndića kùćište* (RA), *Mandićuše* (RA), *Mandićuše nřve* (RA), *Marijánov vřt* (< *Marijan* < *Maro* < *Marin*; BD), *Màrino òsoje* (< *Mara* < *Marija*; DU), *Màrkešića čàrdāk* (< *Markešić*¹⁶¹ < *Markeša* < *Marko*; HO), *Markíćeva vīnogradina* (< *Markić*¹⁶² < *Marko*; HO), *Màrkove tòr* (< *Marko*; G), *Màrtinov cěr* (< *Martin*; HO), *Màrtinov*

¹⁵⁶ Nazvana je po vlasniku Jozi Bjeloperi.

¹⁵⁷ Pod Siljevcem su živjeli Jurkovići.

¹⁵⁸ Toponimi *Kaporovina* i *Kapurinova dolina* najvjerojatnije su motivirani nadimkom. Osobni nadimak *Kapuro* nosio je tako Mato Mlinarić (1795. – 1876.) iz Česvinice kod Stona, na Pelješcu. (Vekarić 1996: 153) Osobno ime Kapor zabilježeno je u *Dečanskim hrisovuljama*.

¹⁵⁹ Kuća je u vlasništvu Ivana Bajića Komita.

¹⁶⁰ Navodno je na tome lokalitetu u Moševićima ubijena neka žena. Vjerojatno je riječ o nadimku koji se povezuje s apelativom *lepír* ‘leptir’.

¹⁶¹ Markešić je nadimak dijela Pavlovića.

¹⁶² Također je riječ o nadimku dijela Pavlovića.

krš (HO), *Màtanova nŕva* (< *Matan* < *Mato*; DD), *Mátíca bŕdo* (< *Matić*; OS), *Mátíca brijêg* (G), *Mátíca dólina* (HO), *Mátíca kàmenice* (BD), *Mátíca kŕs* (G), *Mátíca pòlje* (OS), *Màtkova glàvica* (< *Matko* < *Mato* < *Matej*; DU), *Mátove bjèljave* (< *Mato*; GD), *Mičína kùća* (< *Mića* < *Mijo/Miho* < *Mihovil*; HO), *Mihājlovića plítare* (< *Mihajlović*; GD), *Mihočevíća kùćište* (< *Mihočević*; DD), *Mijatovića dólina* (< *Mijatović*; DD), *Míjića/Míhića pòlje* (< *Mijić/Mihić*; G), *Míjića pònor* (G), *Míjin dô* (< *Mijo/Miho* < *Mihovil*; HO), *Milānov dô* (< *Milan*; G), *Miletina dólina* (< *Mileta* < *Mile* < *Miloslav*; DU), *Milina grādina* (< *Mile* < *Miloslav*; HO), *Milišev tôr* (< *Miliša* < *Mile* < *Miloslav*; DO), *Milišin dô* (DO), *Miliševo kùćište* (GD), *Milòbračē nŕve* (< *Milobrar*;¹⁶³ HO), *Miljēvčina nŕva* (< *Miljevac* < *Mile* < *Miloslav*; DD), *Miljovača* (< *Miljevac*; G), *Mišina ògrada* (< *Mišo* < *Mihajlo/Mihovil*; DO), *Mišine plòče* (DO), *Mitrov grèb* (< *Mitar* < *Dimitrije*; BR), *Mòjića čàrdāk* (< *Mojic*;¹⁶⁴ < *Mojslav*; BR), *Mòjića rŕpa* (BR), *Mŕdalove stàje* (< *mrdalo* ‘osoba koja se mrda’; DD), *Mrkòčev dô* (< *Mrkoč* < *Mrk*; OS), *Mulčevina* (< *Mulović*; MO), *Nèmanica* (< *Nemanja*;¹⁶⁵ OS), *Nikića dô* (< *Nikić* < *Niko* < *Nikola*; GD), *Nòvakovića ljanìk* (< *Novaković* + *ljanik* ‘pčelinjak’; ŽU), *Nòkovića kùća* (< *Noković*; BR), *Nòvākovo kùćište* (< *Novak*; RA), *Òbrādova tòrina* (< *Obrad*; BR), *Obrvànica* (< *Obrvan*; BD), *Obrvànova dólina* (BD), *Pápčev grèb* (< *Papac*; G), *Pàšića dùbrava* (< *Pašić*; ĆG), *Pávino podlòkòvlje* (< *Pavo* < *Pavao*; BD), *Pāvlovića bŕdo* (< *Pavlović*; ŽU), *Périća àvlíja* (< *Perić*; DU), *Périća kùće* (DU), *Perićuša* (G), *Perićušina dólina* (HO), *Pérkin kàmēn* (< *Perko* < *Pero* < *Petar*; G), *Pét(ŕ)nŕjē bŕdo* (< *Petar*; DU, G¹⁶⁶), *Pètrovača*¹⁶⁷ (< *Petar*; DD), *Pòljanova tòrina* (< *Poljan*; BR), *Prčkovine* (< *Prčak*;¹⁶⁸ < *prznica* ‘svadlica’; G), *Prčkovo òsoje* (HO), *Pròvića vŕt* (< *Prović*; MO), *Pùtičina dólina* (< *Putica*; HO), *Pùtičina kùća* (G), *Pùtičina*

¹⁶³ Osobno ime Milobrad (*Radosav, sin Milobrada*), spominje se u *Poimeničnome popisu sandžaka vilajeta Hercegovine 1475. – 1477.* (Aličić 1985: 496.) u Moševićima.

¹⁶⁴ Mojić je nadimak dijela Matića. Narodno je ime *Mojslav* (s inačicama kao što su *Mojče, Mojso*) danas živo u makedonskome jeziku (Ivanova 2006: 301).

¹⁶⁵ S obzirom na činjenicu da su osim u Nemanjići imali posjede u Žitomisljima, na *Pologoši* pred Bijelim Virom (u povijesnim se vrelima Pologoša se naziva i *Nemanjicom*) te da iznad Vukova klanca u Vidonjama postoji homonimni oronim, očito je da su Nemanjići bili važni posjednici u srednjovjekovnoj humskoj župi Luka. Osobno je ime *Nemanja* ranije potvrđeno na hrvatskome povijesnom prostoru nego na srpskom. Naime, na Krku je potvrđeno već u 12., u Zadru u 13., a u Dubrovniku od 14. st. (ARj 7: 896).

¹⁶⁶ Toponim je vjerojatno motiviran posvojnim pridjevom (tvorenim sufiksom *-jē) jedne od inačica svetačkoga imena *Petar* (toponim *Pètrov dô* nalazimo u Golubincu i Zavali u Popovu, a *Pètrovo pòlje* u Dživaru kod Trebinja). Sveti se Petar slavi u Turkovićima u Popovu, u Glumini, ali i u nedalekom Ošljem u Dubrovačkome primorju.

¹⁶⁷ Lokalitet je možda prozvan i po vrsti smokve – petrovači.

¹⁶⁸ Prčak je nadimak Pavlovića.

mèda (G), *Pùtimer dô* (< *Putimer*¹⁶⁹ DD), *Rádića gúvno* (< *Radić*; HO), *Radò(l)juša* (< *Radoja* < *Rade* < *Radomir/Radoslav*; ŽU), *Radòjuše* (HO), *Radòbolja* (< *Radoba*; GD), *Rádova tòrina* (< *Rade* < *Radomir/Radoslav*; G)¹⁷⁰, *Ràdovānj dô* (< *Radovanj* ‘*Radovanov*’; DD), *Ràdovanj vlāka* (GD), *Ragúžev jāblān* (< *Raguž*; HO), *Ragúževa lāzina* (HO), *Rāmīna kùća* (< *Ramo* < *Ramadan*; DO¹⁷¹), *Ràičeva glāvica* (< *Raič*; HO), *Ràičeva strāna* (G), *Ràičeva tòrina* (BR), *Ràičevine* (G), *Ránčeve dōline* (< *Ranac* < *Ranko* < *Hranko* < *Hranislav*; GD), *Rōdin dô* (< *Rodin*; DO), *Rōdinja* (< *Rodinja* ‘*Rodinova*’ < *Rodin*; G), *Rùžinōvci* (G), *Rùžinovići* (< *Ružić* = *Kitin*; G), *Sālātin klānac* (< *Salata*; G), *Sālātovina* (HO), *Sarājīnovac* (< *Saraja*/Šaraja;¹⁷² G), *Sikimića ògrada* (< *Sikim*¹⁷³, G), *Silaličeva lāzina* (< *Silalić*¹⁷⁴ < *silal* < *silah* ‘*pojas za oružje*’ < tur. *belsilāh*, BD), *Skōrišina pēc* (< *Skoriša* < *Skore* < *Skoromir/Skoroslav*; ĆG), *Sólina*¹⁷⁵ *rūpa* (< *Sole* < *Solomon*; DO), *Sómića drēnōvca* (< *Somić* < *Somina*;¹⁷⁶ HO, ŽU), *Sómića ògrada* (HO), *Spājīnova bārica* (< *Spajin* < *spahija*¹⁷⁷ < tur. *sipahi*; G), *Sprēmīna pēčina* (< *spremo* ‘*osoba koja što sprema, sastavlja*’; G), *Srēdomīr* (< *Sredomir*, DO), *Stānkovića kùće* (< *Stanković*; MO), *Stānjevo gúvno* (< *Stanjev* ‘*Stanimirov, Stanislavov*’; HO), *Stojānuše* (< *Stojanović*; ĆG), *Šagàrjelove grābovine* (< *Šagarjelo*; MO), *Šagàrjelova tòrina* (BD), *Šājkovica* (< *šajka* ‘*vojnička kapa*’ < tur. *şayak*; DU), *Šānjīća plōče* (< *Šanje* < *šantati* ‘*šepesati*’ < mađ. *sánta*; BD), *Šarājīća pēc* (< *Šarajić*; HO), *Šarājuša* (< *Šarajić*; DR), *Šárića dōlovi* (< *Šaraja* < *Šaro* < *šaro* ‘*čovjek s pramenovima bijele kose*’; ĆG), *Šárići* (DU), *Šārkuše* (< *Šarkuša* < *Šarka*; G), *Šimičina dōlina* (< *Šimica* < *Šima*; HO), *Škōrića kùće* (< *Škorić*¹⁷⁸ < *škoro* ‘*osoba s naboranom kožom*’ < alb. *shkorr* ‘*smežuran*’; MO), *Škrvānovine* (< *škrba* ‘*hrnjak*’; DU), *Šūmanovac* (< *Šuman*; G), *Šūškov dô* (< *Šušak*; HO), *Tālin grēb* (< *Tale* < *Tadija*; RA, ŽU), *Tapālušin vōlijāk* (< *Tapaluša* < *Tapalović*; DO),

¹⁶⁹ Etimologija je toga imena istovjetna etimologiji prezimena *Putica* < *putalj* ‘*konj koji ima bijelu pjegu na nozi*’; usp. stsl. *peŕbno* ‘*biljeg, znak*’. Petar Skok (Sk 3: 88) navodi i rumunjske likove *pintenog* i *pântānog*. *Pūtālji* je često ime konja u Zažablju i Popovu, *Pùtica* ime kozi, a *Pùtilo* jarcu.

¹⁷⁰ Bila je u vlasništvu Vukorepa.

¹⁷¹ U njoj je navodno živio rod Kovač.

¹⁷² Saraje ili Šaraje navodno su živjeli u Gradcu još u predosmanlijskome razdoblju. Priimak *Saraja*/Šaraja dovodi se u svezu s apelativom *saraja* ‘*tor za ovce*’ (< ven. *serāgio*; JE 3: 152).

¹⁷³ Sikimić je nadimak Vukasovića. Osobno ime Sikim nepoznatog je postanja.

¹⁷⁴ Silalić je nadimak Bogoja.

¹⁷⁵ Solić je nadimak Kralja.

¹⁷⁶ Somić je nadimak Katića. Osobno ime Somina zabilježeno je u ARJ 15: 914, a motivacija mu je upitna. Mogla bi biti floristička (postoji biljka somina).

¹⁷⁷ Spahija označuje i posjednika timara, ali i dobrostojećega seoskog domaćina.

¹⁷⁸ Škorić je nadimak dijela roda Matuško.

Tòmina dòlina (< *Toma*; HO), *Továrčeve dòline* (< *Tovaras* ‘prezime u Luki kod Stona’; GD), *Trójića gràbovina* (< *Trojić*; HO), *Trójića gúvno* (HO), *Trójića kućèrice* (HO), *Trójića pòjata* (HO), *Trójića pònor* (< *ponor* ‘mjesto gdje uvire voda’; GG), *Trójića tòrovi* (HO), *Trójića vára* (HO), *Tùtino podlòkāvlje* (BD),¹⁷⁹ *Ūričevine* (usp. *ŷuričevine*; BR), *Vèlikā Maslácèva gòmila* (< *Maslač*; DO), *Vèlikā Vùletića pèc* (BR), *Vićanice* (< *Vićan*; BD, MO), *Vládine kùće* (< *Vlado* < *Vladimir*; BD), *Vláhina lazètina* (< *Vlaho*; BR, G), *Vlájíća dō* (BR), *Vòlodērova pècina* (< *Voloder*; RA), *Vrânovići* (BR), *Vukàsuse* (< *Vukas*; G), *Vúkića vřt* (< *Vukić*; DU), *Vúkina lázina* (G), *Vukorèpače* (< *Vukorep*; DD), *Vùkorēpop dō* (DD), *Vúkova dòlina* (< *Vuk*; HO), *Vùletića dōlovi* (< *Vuletić*; G), *Vùletića kùće* (G), *Vùletića mālā nřva* (OS), *Vùletića rùpa* (G), *Vulētuše* (G), *Vúlića klánac* (< *Vulić*; ĆG), *Vúlina òmedina* (DD), *Zèčkušin grēb* (BD),¹⁸⁰ *Zèčūn*,¹⁸¹ *Zèlēnčeva dòlina*¹⁸² (DU), *Zlātškova rùpa* (< *Zlatko*; HO).

Toponime antroponimnoga postanja možemo podijeliti na toponime nastale od rodnih imena, toponime nastale od prezimena, toponime nastale od nadimaka i toponime nastale od osobnih imena. Kako se toponimi nastali od rodnih imena i prezimena obrađuju u članku o gradačkim rodovima, njima se ovdje ne ću baviti. Obiteljski su nadimci kao dopuna identitetu veoma česti u Zažablju, no jako se razlikuju s obzirom na stalnost i na činjenicu jesu li se prometnuli u prezime. Neki su od njih (kao što su Babić, Cicina, Kuduz ili Prčak) stari barem koliko i prezimena, no u prezimena se nikada nisu prometnuli iako su katkad upisivani u matice, a neki su se (npr. Prčak ili Vodenac) prenosili seobama i u udaljenije krajeve. S druge pak strane, nisu se samo stari nadimci (kao što su Begić ili Kalauz) prometali u prezimenima, nego su se prezimena nadijevala i u čast majčine obitelji (Begušić).¹⁸³ U zapadnoj Hercegovini prezime se mijenjalo nakon učinjenoga kaznenog djela da bi se zametnuo trag turskim ili mletačkim progoniteljima. Proučavatelj broćanskih rodova Marin Kapular (2009) tvrdi pak: »Posebno je važno naglasiti da su, pri povratku iz Primorja u porobljene krajeve Turskog Carstva u razdoblju poslije ratova, pojedinci obilježeni svojim nadimkom, a pravim prezimenom vrlo rijetko. Prezime se krilo od rođene djece. Nadimak je postao dopunom identiteta, a mnogi rodovi zaboravili su svoje staro prezime te je nadimak postao prezimenom. Katkad se prezime mijenjalo zbog sramote ili prosvjeda, kada bi dio roda prešao na islam« (Kapular 2009). Sudbina je zažapskih Hrvata u mnogome slična. Tako su, primjerice, svi nositelji prezimena Repeša

¹⁷⁹ Nazvano po nekome od Matuška s nadimkom Tuta (*šutljivac* < *tuti* – *šuti*).

¹⁸⁰ Nazvan po nekoj starijoj ženi pokopanoj na Zečevu dolu.

¹⁸¹ Vjerojatno od osobnoga imena ili nadimka Zec.

¹⁸² Možda po dijelu Trojića koji su nosili nadimak Zelen.

¹⁸³ Na dubrovačkome je području to česta pojava.

iz župe Hrasno promijenili prezime u Menalo zbog jednoga ogranka svojega roda koji se poturčio. U Metkoviću pak Repeše katolici nose staro prezime jer su se preselili prije islamizacije dijela roda. Obiteljski nadimci u Gradcu nisu bili toliko bitni kao sredstvo identifikacije kao što je to primjerice slučaj na srednjodalmatinskim otocima i gotovo nikada nisu ulazili u službene dokumente. Možda je tomu pridonijela i činjenica da je za dijelove pojedinoga roda kao sredstvo identifikacije bilo dostatno znati iz kojega su zaseoka, no kada bi se rod razgranao, nadimci su se množili tako da su, primjerice, Sentići u Gracu, uz obiteljski nadimak Cicina koji su svi nosili, počeli dobivati i dodatne nadimke (primjerice *Ivankušić* i *Riljac*). Kao što je kadšto teško lučiti obiteljske nadimke od prezimena, tako je kadšto teško lučiti i nadimke od neslužbenih osobnih imena (je li *Đurić* sin *Đurin* koji je tako prozvan po ocu ili je *Đurić* odmilica od *Đure*). U gradačkoj su toponimiji ušćuvana neka veoma stara narodna imena kao što su *Bjeloš*, *Bobota*, *Bratota*, *Godac*, *Gostilj*, *Nemanja*, *Putimer*, *Ranac*, *Skoriša*, *Sredomir* ili *Šuman* koja danas više nisu živa na hrvatskome ozemlju. Nekim je imenima postanje nepoznato (npr. *Kaleta*), a neka su vlaška (npr. *Kičin*). Znatan je i udio nadimaka motiviranih muslimanskim imenima. Zanimljiv je i toponim *Mrdalove staje*. Osobna su imena motivirana glagolom *mrdati* razmjerno rijetka. Ipak, u Gracu kod Makarske nalazimo potvrđeno osobno ime *Mrdeša* (Šimunović 2000: 370), a u Komiži na Visu prezime *Mardešić*. Na temelju migracijskih kretanja, lako je moguće da su se *Mrdali* s Drijena preselili u Gradac pa potom na Vis.

U zapadnoj je Hercegovini i dijelovima Neretvanske krajine gotovo svaki pojedinac nosio nadimak motiviran muslimanskim imenom. Ti su nadimci počesto bili kodna imena za vrijeme turskih upada, a kadšto su se nadijevali po imenima romskih kalajdzija i drugih obrtnika od kojih su Zažapci kupovali plugove i druga poljodjelska oruđa. Treba napomenuti da po popisu Marka Andrijaševića (*usp.* Krešić 2006) u gradačkoj župi žive isključivo katolici, tako da muslimanska imena u toponimiji ne znače da su pripadnici islamske vjeroispovijesti u znatnijoj mjeri napučivali Gradac.

Toponimi antroponimnoga postanja posebno su važni za otkrivanje kretanja stanovništva, utvrđivanje zemljoposjedničkih odnosa (tako kod toponima motiviranih apelativom *beg* nekad ne znamo je li riječ o zemlji turskoga veleposjednika ili je riječ o vlasništvu nekoga Gračanina koji je nosio nadimak *Beg*) i određivanje razmjera migracija. Brojne omeđine i kućišta upućuju na razmještaj negdašnjih stalnih i povremenih naselja.

2.5. Toponimi od etnika i etnonima

Bròćanskī klánac (< *Broćanac*; G), *Ciganskā jàma* (< *Ciganin*,¹⁸⁴ BR), *Ciganskā kòsa* (G), *Ciganskē dòline* (BR), *Ciganskē stàje* (BR), *Dalmàtīnskō br̃do* (< *Dalmacija*; DU), *Dùbājniskī*¹⁸⁵ *vřh* (< *Duba*; DU), *Gràdačkā vèla* (< *Gradac*; ĆG, DO, DU, NE, OS), *Gràdačkō pòlje* (ĆG, DO, DU, G, NE, OS), *Hèrcegovacčkō gròblje* (< *Hercegovac*; ŽU), *Karàmenòvci* (: *Karamanlija*; BR), *Kòvraškā ùlica* (< *Kovraga*; G), *Làtīnčina dólina* (DD), *Làtīnskī pūt* (< *latinski* 'koji se odnosi na Latine, stanovnike Dubrovačkoga primorja'; HO, ŽU),¹⁸⁶ *Mòševskō pòlje* (< *Moševići*; MO), *Mràmòrkina kòševina* (< *Mramorka* 'stanovnica Mramora, zaseoka sela Hutovo'; HO), *Òtanjskī dòlovi* (< *Hotanj*; DD, GD), *Ràdovlasi* (< DU), *Šòlovskī pūt* (*Šòlovac* < *Šole* < *Salomon*; OS), *Tàtār màhala* (G).

Ovi su toponimi često ujedno i odnosni. Tako toponim *Hercegovacčko groblje* mjesta na granici između Dalmacije i Hercegovine (*Hercegovacčko groblje* nalazi se na *Latinskome putu*, s hercegovacčke strane, a nedaleko od *Ošljeg*). *Latinski put* (nazivlje se i *Putom soli*) prolazi gradačkim zaseokom *Duba* i vodi u Dubrovačko primorje. Latinima ili Latinama i Latinkama stanovnici Zažablja (i u Hercegovini i u Dalmaciji) zovu žitelje Dubrovačkoga primorja. *Šolovski put* vodi od gradačkoga zaseoka *Oskrušnica* prema *Galovićima* i *Goračićima*, vidonjskim zaseocima. Šolovcima,¹⁸⁷ naime, Gračani podrugljivo nazivlju Vidonjce. *Dalmatinsko brdo* smješteno je na granici Hercegovine i Dubrovačkoga primorja kod gradačkoga zaseoka Dubravica. Ciganska su padališta mjesta na kojima su se zaustavljali i prenoćivali Romi (nisu smjeli noćiti unutar naselja, ali su danju u njih ulazili i prodavali svoje proizvode). Vrlo je zanimljiva anticipacija palatalnog elementa zabilježena u toponimu *Dubajnski vrh*. Karamanlijama su pak nazivani crnomanjasti ljudi.

¹⁸⁴ *Čadrićima* stanovnici pojedinih neretvanskih i hercegovacčkih sela nazivaju Rome zbog toga što su dolazeći u pojedina sela gradili čadore 'šatore'. U neumskome kraju Roma pak zovu *Redžo* (navodno je Redžu ubio dumbo Bogoje na Redžinu polju koje je zbog toga tako prozvano), a u Dubravama *Bügāri* (u Vidonjama pak Bugarima nazivaju ljude koji pile drva).

¹⁸⁵ O veoma zanimljivoj pojavi anticipacije palatalnog elementa u donjohercegovacčkim govorima pogledati u D. Vidović 2009: 291.

¹⁸⁶ Riječ je o srednjovjekovnome karavanskom putu koji je iz Stona preko Hotnja i Hutova vodio dalje za Bosnu.

¹⁸⁷ *Šolovac* (< *Šole* < *Salomon*) je za Gračane stanovnik dalmatinskoga dijela Zažablja, poglavito Vidonjac. Dobranjci i Vidonjci Gračane, ali i druge Hercegovce, nazivlju pak Vlasima. Vjerojatno je po pastirima iz Boruta (zaseoka sela Hrasno u Hercegovini), koji su sa stokom često dolazili u Dobranje na ispašu, predio podno *Dedova brijega* u doبرانjskom zaseoku Kalop(e)rovići nazvan *Vlaškim padalištem*.

2.6. Odnosni toponimi

Bánjevičkī brijēg (GD), *Břdo ù Dōnjīm drénovcīm* (HO), *Dô nà Malokrnu* (G), *Dobròštice* (njive oko Dobroštika; DO), *Dobròštici* (NE), *Dóčine* (BD, DO, HO, NE), *Dòlić* (DD), *Dòlina* (DU, OS, RA), *Dolínak* (DU), *Dolínice* (BR), *Dòlina kod Ljubušē* (DD), *Dòlina na Radòjuši* (HO), *Dòlina pod Břstanom* (HO), *Dòlina u Vári* (HO), *Dòlina za Gràdinōm* (RA), *Dòline* (BR), *Dòlinica* (DU, GD), *Dolínusa* (DD), *Dô na Vřtijēljki* (RA), *Dònjā drēnōvca* (HO), *Dònjā Dùbrava* (BR), *Dònjā nřiva* (BD), *Dònjā ògrada* (G), *Dònjā òkūč* (G), *Dònjē ògrade* (HO), *Dònjē pòlje* (DO, G), *Dònjē Prisoje* (HO), *Dònjē Zàgone* (DO), *Dònjī dô* (G), *Dònjī dōlovi* (BD), *Dònjī govēdāk* (DO), *Dònjī Grànāč grēb* (D), *Dònjī krēvet* (G), *Dònjī òkrajak* (DU), *Dònjī òridnī klánac* (G), *Dònjī Pištet* (RA), *Dô zà brdom* (GD), *Gàràč glàvica* (BR), *Glàvičica* (BD, BR), *Gòlā glàvica* (BR), *Gòmila ispod Rádića gúvna* (HO), *Gòmila kod Lazēljka* (MO), *Gòmila nà Drašnjū* (MO), *Gòmila ù Crljenu* (MO), *Gòmila ù Graovištima* (HO), *Gòmila u Óberu* (ŽU), *Gòmila u Vári* (HO), *Gòmila na Prigratku* (HO), *Gòrnjā Dùbrava* (BR, MO), *Gòrnjā gòmila* (GD), *Gòrnjā nřiva* (BD), *Gòrnjā òkūč* (G), *Gòrnjē nřive* (ČG), *Gòrnjē ògrade* (HO), *Gòrnjē pòlje* (BR, DU, G), *Gòrnjē Prisoje* (HO), *Gòrnjī dô* (BD, DD), *Gòrnjī govēdāk* (DO), *Gòrnjī Grànāč grēb* (G), *Gòrnjī krēvet* (G), *Gòrnjī òridnī klánac* (G), *Gòrnjī Pištet* (RA), *Gràdina nà Žānjevu* (MO), *Gràdina više Pòdōlja* (BR), *Gúvnina* (OS), *Gúvnine* (HO), *Gúvno pod Gúvnom* (GD), *Ispod Čojēka* (BR), *Ispod Gúvna* (GD), *Ispod Sutùljija* (G), *Ispòd Vrānoviçi* (BR), *Iza Krivòdola* (BR), *Īza Kùka* (ČG), *Između glàvīcā* (RA), *Iznad Mālōg klánca* (G), *Iznad Pòtkūcā* (GD), *Iznad Torōvā* (GD), *Iznad Vèlikōg klánca* (G), *Īāna nà Zborištu* (DD), *Īavišnice* (njive uz Javič; G), *Kičīn iznad Gòrnjeg Drijēna* (DD), *Kičīn mālī* (DU), *Kičīn vèlikī* (DU), *Klācnā òmedina* (DO), *Klánac kòd Babića kūcā* (G), *Kljētina iznad Gášpina Pòdmalokrna* (G), *Kod Čèlinē* (BR), *Kod Debéljčeva dūba* (HO), *Kod kàpjelē* (HO), *Kòd klačinē* (DU), *Kod Králjevē čèsvinē* (HO), *Kod plitarē* (HO), *Kòd rùževē gòmīlē* (G), *Kod zelēnīkā* (HO), *Kòsa gòrnjā* (G), *Kòsorova glàvica* (BD), *Krājnī vřh* (G), *Krīvī kùk* (BD), *Krāj lokvē* (DU), *Křšnī zásek* (OS), *Kūčišta u Grànicam* (RA), *Kùk kod šcénē* (BD), *Làstva glàvica* (BD), *Lazēljak* (BD), *Lazēljka* (MO), *Lazine u Prisoju* (HO), *Mālā dùbrava* (ČG), *Mālā gòmila* (HO, ŽU), *Mālā gràdina* (BR), *Mālā ògrada* (MO), *Mālā péc* (BR, ČG), *Mālā pécina* (RA), *Mālā Vinidža* (RA), *Mālē stijēne* (G), *Mālē tvřdine* (G), *Mālī dô* (OS), *Mālī dô kòd jamē* (OS), *Mālī Dòlovi* (ČG), *Mālī Kičīn* (G), *Mālī klánac* (G), *Mālī Králjev dô* (G), *Mālī krūševac* (GD),¹⁸⁸ *Mālī Kùk vrāta* (BD), *Mālī Murgovac* (BD), *Mālī òstrovac* (DO), *Mālī strānjīk* (G), *Mālī strūg* (NE), *Mālī Tròvor* (DO), *Mālī vřh* (GD), *Mālī vřt* (BD), *Mālō Īlīno břdo* (BR), *Mālō plāndište* (DU), *Mātića dô prēd*

¹⁸⁸ Na njemu je granični križ.

Valōm (OS), *Mátíca nĵiva pòd Poljem* (OS), *Medùbrde* (BD, MO), *Meduglàvica* (DO), *Medugòmila* (DU), *Medugōrje* (BR, HO), *Medùkuke* (BD), *Meduòštrōvci* (DO), *Meduvràtine* (BD), *Meduvrĭti* (BD), *Mrkolazètine* (DU), *Na Čojèku* (BR), *Na kùcima* (BD), *Nà vrh dōla* (BD), *Nàdgājnice* (G), *Nadgarášak* (HO), *Nàdvršnica* (HO), *Nadgòmila* (HO, MO), *Nadlazètina* (BD), *Nad vòlijōkōm ždrijélo* (HO), *Na Krčima*, *Nàpěć* (BR), *Na Premètači* (BR), *Na pòdini Radòjuša* (HO), *Nàtkuće* (NE), *Natpùti* (BR),¹⁸⁹ *Navijala više Žùpanj dōla* (G), *Niz Ősoje* (GD), *Nōvā ògrada* (DO), *Nōvĭ vrĭti* (HO), *Nōvō grōblje* (DD), *Nōvō grōblje ù ogradi* (DD), *Nĵiva ispòd Kovragē* (G), *Nĵiva pòd Galovići* (OS), *Nĵivètine* (ĈG, NE), *Nĵivica* (BD), *Od Īmotičē*¹⁹⁰ *grànica* (G), *Őgrada pod cèstōm* (G), *Őgradice* (G), *Őgrade ispòd grōblja* (MO), *Őgrade pòd Pasjekōm* (G), *Őraškā glàvica* (MO), *Pécina među Šćénam* (DO), *Pécina na Cìlju* (ĈG), *Péc u Mèdedōj glàvi* (ĈG), *Pécina u Šánjića plòčam* (BD), *Plemènitē dōline* (RA), *Pòd Bajíca gràbom* (G), *Pod Bràdatōm* (G), *Pòbrda* ('pod brdom', G), *Pod Grljkom* (OS), *Pòdbrežnice* (BR), *Pòdbrijēg* (ĈG), *Pòdbrijēst* (G), *Pòdbročište* (DU), *Pòd Crnĭ vrĭh* (DU), *Pòd dō* (ĈG, MO), *Podgāče* (HO), *Podgājnice* (G), *Pòd Glīmčem*, *Pòdgrebnice*, *Pod Grédōm* (G), *Podgrĭlic* (OS), *Pod gúvnom*, *Pòdjarište* (HO), *Pòdlokva* (G), *Pòd lokvōm dōlina* (DU), *Podlòpata* (HO), *Podlovrékovac* (BD), *Pòdmalokrn* (G), *Pod mèdōm* (G), *Pòdmūrgovac* (BD), *Pòdōlje* ('pod Dolom'; BR), *Podòrašnice* (MO), *Podòsoje* (BD, BR), *Podòsojnica* (DU), *Pòd pločam* (DU), *Pòd pločōm* (G), *Pòd pojatam* (BD), *Pòd Prášnōm glàvicōm* (HO), *Pòdmūrgovac* (BD), *Podpàsac* (DO), *Podràzdōlje* (G), *Podràžište* (BD), *Podrùpina* (HO), *Postijénjak* (G), *Pòdstranjice* (G), *Pòdstražište* (G), *Pòdstrūg* (ŽU), *Podùbōjnica* (DO), *Pòdulice* (ĈG, DO), *Podùmac* (DO), *Pòdvōrje ispòd crkvē* (MO), *Pòdvránjak* (DU), *Pòdžablje* (G), *Pòklānci* (NE), *Pòklānce* (pod klancem; HO), *Pònōrnice* (BR), *Pòtĭjēsni klānac* (G), *Pòtkrājnice* (G, NE), *Potkriževac* (GD), *Potpěćine* (ĈG), *Pòtkuća* (DU), *Pòtkuće* (GD), *Potpěćina* (DD, OS), *Potpěćina u Bájíca vāli* (ĈG), *Potpěćina ù Velikōm kùku* (BD), *Pò(t)pjetnice* (< *petnjica* < *pečnica* < *peč*; G), *Pòtpod* (DO), *Potpòdine* (G), *Pòtpolja* (BD), *Potprisoje* (HO), *Pòvjenac*¹⁹¹ (GD), *Pòvřšlje* (pod vrhom Žabe; NE), *Prèdpěć* (BR), *Prèdrĭtine* (G), *Predvrĭmac* (BD), *Prèslāde* (BD), *Prìpećak* (BR), *Ràvnē làzine* (BD), *Ràvnē skùdōjnice* (G), *Ràvnĭ dō* (BR), *Ràvnĭ pòdi* (HO), *Ràvnĭ strūg* (BR), *Rĭdā péc* (ĈG), *Srèdnjā ljěsa* (DO), *Srèdnjā òkūć* (G), *Srèdnjē nĵive* (DD), *Srèdnjĭ vrĭh* (G), *Stārā gúvna* (HO),¹⁹² *Stārā gúvna na brijēgu* (HO), *Stārā làzina* (HO), *Stārē òmedine* (DD), *Stàrežine* (DO), *Stārĭ čàrdāk* (G), *Stārĭ tòr* (DU, G, HO, MO), *Stārĭ Vĭnogrād*

¹⁸⁹ Riječ je o masliniku.

¹⁹⁰ Imotica je selo u Dubrovačkome primorju.

¹⁹¹ Apelativi povjenac i povjenica označuju u Donjoj Hercegovini vjetar jugozapadnoga smjera, dakle vjetar koji u dalmatinskom Zažablju zovu *màštrāl* (maestral ili zmorac).

¹⁹² Na taj su lokalitet često dohodili Romi s čergama i konjima.

(NE), *Stârō grôblje* (DD), *Stârō grôblje Zà Kapôm* (DD), *Stârolâz* (DO), *Súsêd ògrada* (GD), *Šìrokâ vlâka* (ĆG), *Šìrokê nřìve* (ĆG), *Šúšnjatâ òlìna* (ŽU), *Tôr zâ brdom* (GD), *Ûspùtnice* (G), *Û zagoram* (ĆG), *Ûzdôlja* (G), *Ûzglavak* (MO), *Ûz ploče* (BD), *Vèlikâ dùbrava* (ĆG) *Vèlikâ gòmila* (BD, DO, HO), *Vèlikâ gràdìna* (BR), *Vèlikâ òkuka* (HO), *Vèlikâ pèc* (BR, G), *Vèlikâ pècina* (DO, MO), *Vèlikâ Vùletìca pèc* (G), *Vèlikâ strána* (OS), *Vèlikê stìjène* (G), *Vèlikî dô* (G, MO, OS), *Vèlikî Kìčìn* (G), *Vèlikî klánac* (G), *Vèlikî krùševac* (GD), *Vèlikî kùk* (BD), *Vèlikî òštrovac* (DO), *Vèlikî strâjnìk* (DU, G), *Vèlikî strúg* (NE), *Vèlikî Tròvor* (DO), *Vèlikò brdo* (DD, HO), *Vèlikò Ìlno brdo* (BR), *Vèlikò plândìšte* (DU), *Vèljì vrh* (G), *Vìnogràd u Mèdugòrju* (HO), *Visokâ glâvica* (ĆG, HO), *Vìšebare* (G), *Vìšepòljina* (DU), *Vrh sèla* (G), *Vřt nâ Čatrnji* (BD), *Vřt na Râzdôlju* (DO), *Vřt pod tòrom* (BD), *Vřt pod Gostìljem* (OS), *Vřt Pòdmùrgovac* (BD), *Vřt ù Dùbòj* (DU), *Vřt ù Kláčnòj òmedìni* (DO), *Vřt u làzìni* (OS), *Vřt u Lecèvištìma* (HO), *Vřt u Ljanìku* (DO), *Vřt za Gúvnom* (HO), *Vřti nâ Izdròvcu* (HO), *Vřti okò kùcâ* (DO), *Vřti pod Kolòvodòm* (DO), *Vřti pòd kuçòm* (G), *Vřti u Lazètìni* (G), *Zábřde* (DD, HO), *Zàbrežnice* (HO), *Zàbrijèg* (BD), *Zàcrljènja* (MO), *Zàgradac < Za Gradàčac* (G), *Zàgùvnice* (G), *Zà Kapôm* (DD), *Zàkljenak* (ŽU), *Za Kùkoje* (GD), *Zàkuk* (BD), *Zàlokâvlje* (HO), *Zàmalokrn* (G), *Zànoge* (OS), *Zànugline* (G), *Zàoštrovac* (DO), *Zanàklo* (RA), *Zàdò* (BD, DU), *Zàkrìž* (G), *Zàmùrgovac* (BD), *Za Siljèvcem* (RA), *Zàpojata* (BD, DO), *Zàulice* (ĆG), *Zàumlje* (BD, MO), *Závřšje* (G).

Unutar ove skupine nalazimo mnoge toponime koji se sastoje od apelativa i toponomastičke skupine s tim da često zemljopisni objekt lokalizira toponomastička skupina, odnosno dodatak apelativa omogućuje točnu ubikaciju samoga toponima (*Dolina na Radojuši*, *Gomila ispod Radića guvna*, *Gomila u Graovištima*). Razlog je tome mnoštvo apelativa tvorenih apelativima kao što su *do*, *gùvno*, *vrh* i slično, tj. ograničeni broj apelativa kojima se tvore toponimi. Kadšto pak toponomastička sintagma ima funkciju atributa (*Od Imotice granica*, *Pod lokvom dolina*). Prijašnji položaj artefakta označuju toponimi *Stara gùvna na brijegu*, a kod samih ojkonima pridjev *gornji* ne označuje uvijek položaj na višoj nadmorskoj visini, nego kadšto i stariji položaj naselja (tako je sigurno u primjeru *Gornji Moševići*, a vjerojatno i u primjeru *Gornji Drijen*). Mnogi se toponimi ne osjećaju više kao višečlani. Tako je toponim *Za nògòm* sve češće zamjenjuje lik *Zanòga*¹⁹³ te se prijedlozi sve češće u tvorbi toponima promeću u prefikse. Neki od navedenih toponima upućuju nas na toponime koji su nestali (npr. *Gornja gomila*¹⁹⁴).

¹⁹³ U obližnjem Hrasnu bilježimo obrnut slučaj. Ondje postoji zaselak čije je službeno ime *Potkùla*, ali njegovi stanovnici govore da žive u zaselku *Pod kùlòm*.

¹⁹⁴ Nije zabilježen toponim *Donja gomila*.

2.7. Posebna zemljopisna imena

Crni kùk (BD, DU, G), *Crni vrh* (DU), *Divlje brdo* (RA, ŽU), *Grdnji dolac* (GD).

Riječ je o toponimima nepoznate motivacije koji su razmjerno obilno potvrđeni u hrvatskome toponimijskom sustavu. Oronim *Divlje brdo* mogao je nastati kao svojevrsni antonim *Plemenitome brdu* pri čemu bi pridjev *divlji* označivao neobrađeno, a *plemenit* obrađeno zemljište.

2.8. Nepoznato

Bògāč (DU,¹⁹⁵ G), *Čegáreva glávica*¹⁹⁶ (DD), *Čekātica*¹⁹⁷ (BD, OS), *Čikljín*¹⁹⁸ (BD), *Dígo klánac*¹⁹⁹ (OS), *Gòzbica* (usp. *Objedovište*; MO), *Kòsec*²⁰⁰ (DU), *Lavòtuše/Lovòtuše*²⁰¹ (G), *Mácina plòča*²⁰² (GD), *Màlokřn*²⁰³ (BR, G), *Mùkšaj*²⁰⁴ (BR), *Nàgudolje* (DU), *Nèkodān* (DU), *Nepòkoje* (DU, HO²⁰⁵), *Nèviden*²⁰⁶ (MO), *Objedovište* (G),²⁰⁷ *Òbrašin dō*²⁰⁸ (BD), *Òpatak*²⁰⁹ (G),

¹⁹⁵ Riječ je o brdu na uskome putu od Dubravice prema Topolome pa je toponim vjerojatno motiviran turskim apelativom *boğaz* 'ždrijelo, klanac'.

¹⁹⁶ Vjerojatno prema nazivu ptice *čegar* 'češljugar' ili po nadimku nastalom prema njemu.⁷

¹⁹⁷ Kako je riječ o toponimu u pograničnome selu Oskrušnica, moguće da je riječ o nekoj vrsti „sačekuše“ za moguće prebjege. Romanski pridjevski nastavak *-ata* često se domeće na hrvatsku osnovu (usp. novaljski toponim *Bravarata* < *bravarica* 'stado' + *-ata*).

¹⁹⁸ Možda od glagola *čikati* 'iščekivati'.

¹⁹⁹ Možda od apelativa *diga* 'brana od vjetra'.

²⁰⁰ Vjerojatno od apelativa *kosac*.

²⁰¹ Vjerojatno od apelativa *lava* 'škrapa'.

²⁰² Možda prema lat. *maceria* 'hrpa kamenja' ili od antroponimne osnove.

²⁰³ Možda je u korijenu lat. *grūmu* 'hrpa kamenja, gomila'. Na Malokrnu se zbilja nalaze ostatci nekoliko prapovijesnih gradina u kojima su nađeni keramički predmeti. Vjerojatnijim se ipak čini tumačenje prema pridjevu *krn* 'krnji'.

²⁰⁴ Riječ je o seoskome pašnjaku u Bročancu pa se toponim vjerojatno može povezati s apelativom *muša* 'pašnjak' < tur. *müşa* 'općinski pašnjak'.

²⁰⁵ Usp. slov. *kojiti* 'gojiti'. Nepokoja bi bio predio sa slabom zemljom.

²⁰⁶ Vjerojatno je u korijenu antroponim, možda mu postanje treba tražiti u imenu Nevija poput ojkonima Nevidane na Pašmanu.

²⁰⁷ Po pučkoj etimologiji riječ je odmorištu za pastire na kojemu su pastiri i objedovali.

²⁰⁸ Toponim je mogao nastati od inačice osobnog imena *Obreten*.

²⁰⁹ Možda je zemljište bilo u vlasništvu kakva katoličkog reda pa je nazvanu po opatu.

*Pàlučkova dòlina*²¹⁰ (BD), *Pàpučinōvci* (G),²¹¹ *Pìžul*²¹² (BR), *Plemènitō br̃do* (RA),²¹³ *Pòkrētov tōr*²¹⁴ (HO), *Pòlivprav*²¹⁵ (GD), *Pràtīlje* (< *pratiti*;²¹⁶ GD), *Rážuš* (HO²¹⁷), *Skudiònice* (DU, G), *Skudōjnica* (DU²¹⁸), *Stānoge* (BR),²¹⁹ *Stārčine ñjīve*²²⁰ (BR), *Stōčē br̃do* (HO),²²¹ *Svātskī p̃d* (DO)²²², *Šālište*²²³ (BR), *Šušioke* (< *šuskati*; HO), *Trūmina dòlina* (HO), *Ūčīnci* (BR),²²⁴ *Ūnište* (GD),²²⁵ *Ūtrk* (BR),²²⁶ *Vr̃mac*²²⁷ (BD), *Vr̃snē dòline* (< *vrsta* ‘istaknuti brijeđ’; HO),²²⁸ *Zàčumac*²²⁹ (MO).

²¹⁰ Vjerojatno je riječ o toponimu tvorenome antroponimnom osnovom (< *Paluka*) i gospodarskim nazivom.

²¹¹ Horonim Papuk nije dosad protumačen, ali se pretpostavlja da je ilirskoga postanja. Možda je isto i s čukogredskim toponimom *Papučinovci*.

²¹² Pižul je kamena klupa uz sam zid kuće. Riječ je o dalmatskoj riječi nastaloj od latinskoga *podiohum*. Vjerojatno je riječ o motivaciji metaforizacijom.

²¹³ Mjesno ga stanovništvo dovodi u opreku s *Divljim brdom*, a kako je dugo u posjedu Daničića, držim da je toponim moguće povezati s apelativom plemensčina ‘nasljedno dobro’, osobito ako uzmemo u obzir još neke od toponima motiviranih negdašnjim društvenim odnosima (*Mobine*, *Rabovine*, *Radetin teg*, *Tlaka*).

²¹⁴ Možda od osobnoga imena Pokrajac ili Pankrac.

²¹⁵ Možda neka igra riječi prema Vrtiprahu koji je živio u Čepikućama.

²¹⁶ Moguće je da je riječ o putnim gomilama.

²¹⁷ Vjerojatno je riječ o raskrscnici.

²¹⁸ Zabilježio sam tumačenje da je riječ o jalovoj („oskudnoj“) njivi. Inače je riječ o brdskome predjelu na kojem su Matica s nadimkom Vlajić iz Broćanca zimovali sa stokom.

²¹⁹ Stanoga na Susku znači stonoga. Možda je i u ovome slučaju riječ o istome.

²²⁰ France Bezljaj bilježi kod Slovenaca antroponime *Star*, *Stare*, *Starič* pa mi se čini mogućim da su antoponimi motivirani pridjevom *star* nekoć postojali i u hrvatskome antroponimijskom sustavu (usp. Bezljaj 2003: 115).

²²¹ Možda od antroponima *Stole* (< *Stojan*).

²²² Ondje je pokopano šestoro žrtava partizanskoga terora 1946.

²²³ Navodno nazvano po nekoj vrsti trave.

²²⁴ Kako je riječ o toponimu u Broćancu, gradačkome zaselku na padini Žabe, moguće je da je riječ o toponimu vezanome za stočarstvo (usp. činiti kožu).

²²⁵ Toponim *Unišća* u Dračevici na Braču bilježi Petar Šimunović (Šimunović 2004: 227). I u Gornjem Drijenu *unište* označuje ‘obrađiv ravničast teren’.

²²⁶ Usporednicu vjerojatno treba tražiti u apelativu *trkalo* zabilježenome u Kolanu na Pagu kojim se označuje mjesto na kojemu se janjci *trkaju*, odvajaju od ovaca.

²²⁷ Toponim *Vr̃mac* usporediv je s imenom srednjovjekovnoga grada Vrma koji Konstantin Porfirogenet u 10. stoljeću nazivlje *Ormos*. Petar Skok dovodi taj toponim u svezu s imenom grada *Eremum*, a P. Šobajić i S. Pujić drže da je riječ o odrazu slavenskoga apelativa *vr̃m* koji je označivao »zemljišta izrovljena potocima« (Pujić 2003: 163).

²²⁸ Možda je riječ o nazivu biljke (< *vrijesak*).

²²⁹ Vjerojatno je riječ o metafori nastaloj od apelativa *čum*. Neetimološko *m* obično nahodimo i u primjerima *žēmskā* (< *ženska* ‘žena’) i *Tr̃mačkā* ‘stanovnica Trncine’.

3. Zaključak

Bogatstvo je i raznolikost gradačke toponimije uistinu zapanjujuće. U ovome je radu obrađeno više od 1.500 toponimskih različenica, a ukupan je broj obrađenih toponima nekoliko puta veći.

Gradac je naseljen od prapovijesti, a u srednjovjekovlju je bio središtem srednjovjekovne župe Žapsko. Već u zažapskoj ojkonimiji nailazimo na neke zanimljive rezultate: hrvatske prilagodbe dalmatskih apelativa (*Klačina*, *Žukovice*, možda *Kovraga*), bizantska imena (*Kolojanj*), tragove hrvatske pretkršćanske mitologije (*Podtreskavice*), toponime koji otkrivaju gdje su se dogodili prvi hrvatsko-romanski susreti (*Drijen*, *Gradac*, *Trojanovina*, *Vidonje*), izgubljena imena balkanskih prastanovnika (*Hutovo*), mađarska imena (*Kiševo*), neka na obrađenome području danas iščezla hrvatska imena (*Borut*, *Dobrovo*, *Gomirje*, *Hotanj*, *Mislina*, *Reljinovac*, *Sankovići*), neke ondje zaboravljene hrvatske apelative (*Dubrava*, *Glimać*, *Kljetina*, *Lišća*, *Mramor*, *Velja Vas*) itd.

U samoj toponimiji nalazimo prežitke utjecaja jezika kojima se nekoć govorilo na današnjemu hrvatskom narodnom prostoru: ilirskoga (*Bunište*, *Repiste*), avarskoga (*Bovan*, *Čakljine*), dalmatskoga (*Klačina*, *Maljva*, *Mirina*, *Murgovac*, *Peče*, *Ploča*, *Puč*, *Škrip*) te utjecaja nekih nepoznatih predindoeuropskih jezika (*Orid*). Od novijih je utjecaja najjače izražen utjecaj turskoga jezika (iako ni izbliza u onoj mjeri u kojoj bi se očekivalo; *Avan pećina*, *Avlija*, *Budža*, *Jašmak*, *Mala*, *Surdup*), ali nije zanemariv ni utjecaj talijanskoga (ponajprije mletačkoga; *Bandijerna*, *Džardin*, *Ĵara*, *Kanavo*, *Kvartijer*, *Vala*), albanskoga (za koji je često nemoguće utvrditi koliko je star; *Rosava*, *Varda*, *Voda Skadrica*) i njemačkoga jezika (*Cil*). I u većini se toponima nepoznate ili nejasne motivacije kriju inojezični apelativi kao i neki hrvatski na ovim prostorima zaboravljeni apelativi preslojeni čestim i obilnim migracijama (*Naklo*, *Oklaci*, *Osječenice*, *Pašeka*).

Toponimija nam otkriva reljefnu raznolikost gradačke župe (od pjeskovitih plodnih tala u Gradačkome polju do ljutoga krša u gorskome području), biljnu i životinjsku raznolikost, važnost izvora i zbirališta vode (čak 165 hidronimskih različenica!), burnu prošlost ovih krajeva, otkriva nam moguća mjesta starih crkava (*Petrnje brdo*, *Sutilija*, *Sveti Mihajlo*, *Vara*) i poganskih svetišta (*Mokoš*, *Treskavac*), temeljne gospodarske djelatnosti mjesnoga stanovništva (ratarstvo, vinogradarstvo i stočarstvo) i usitnjenost posjedovnih čestica.

Literatura:

- AL BIH 1988. = *Arheološki leksikon BiH*, sv. 3. Sarajevo: Zemaljski muzej.
- ALERIĆ, DANIJELOVIĆ 1985. Porfirogenetovi zahumski toponimi. *Rasprave Zavoda za jezik*, 10/11, Zagreb, 27–48.
- ALIČIĆ, AHMED S. 1985. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovine*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- ANĐELIĆ, PAVAO 1999a. Srednjovjekovna humska župa Primorje. *Srednjovjekovne humske župe*, Mostar, 13–25.
- ANĐELIĆ, PAVAO 1999b. Srednjovjekovna humska župa Žaba. *Srednjovjekovne humske župe*, Mostar, 47–69.
- ANĐELIĆ, TOMISLAV 1999. Srednjovjekovna humska župa Dubrave. *Srednjovjekovne humske župe*, Mostar, 189–208.
- ARJ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* 1881. – 1976. Zagreb: JAZU.
- BASLER, ĐURO 1988. Arheološki spomenici na području Trebinjske biskupije. *Tisuću godina Trebinjske biskupije*, Sarajevo, 31–40.
- BEZLAJ, FRANCE 2003a. *Zbrani jezikoslovni spisi I – II.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BOTICA, IVAN 2005. Prilog istraživanju najstarijega spomena vlaškoga imena u hrvatskoj historiografiji. *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 37, Zagreb, 35–46.
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ DUNJA 1997. *Hidronimi s motivom vrelišta na povijesnome hrvatskom prostoru*, Folia onomastica Croatica 6, Zagreb, 7–40.
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ DUNJA 1999a. *Nazivi za blatišta i njihovi odrazi u hrvatskoj toponimiji*, Folia onomastica Croatica 8, Zagreb, 1–40.
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA 1999b. Toponymic and anthroponymic reflections of ethnonyms in Croatia, *Actas do XX Congreso Internacional de Ciencias*, Santiago, 129–142.
- DEDIJER, JEVTO 1909. Hercegovina. *Srpski etnografski zbornik*, 12, Beograd.
- FILIPOVIĆ, MILENKO S.; MIĆEVIĆ, LJUBO 1959. Popovo u Hercegovini. *Djela odjeljenja istorisko-filoloških nauka naučnoga društva NR Bosne i Hercegovine*, 15 (11), Sarajevo.
- FRANČIĆ, ANĐELA 2002. *Međimurska prezimena*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- GLIBOTA, MILAN 2006. *Povijest Donje Neretve i prvi mletački katastri*. Zadar: Državni arhiv Zadar.
- GRKOVIĆ, MILICA 1983. *Imena u dečanskim hrisovuljama*. Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskoga fakulteta u Novome Sadu.
- HALILOVIĆ, SENAHID 1996. Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke. *Bosanskohercegovački zbornik*, 7, Sarajevo.

- HOLZER, GEORG 2007. Historische Grammatik des Kroatischen: Einleitung und Lautgeschichte des Kroatischen. *Schriften über Sprachen und Texte*, 9. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- HRABAK, BOGUMIL 1985. Zemljišne parcele feudalaca i muslimanskih seljaka u Popovu, Zažablju i Trebinju početkom Morejskog rata. *Tribunia*, 9, Trebinje, 31–46.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik* 2002. Novi Liber: Zagreb.
- Hrvatski prezimenik* (priredili Franjo Maletić i Petar Šimunović) I – III. 2008. Zagreb: Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga.
- IVANOVA, OLGA 2006. *Makedonski antropnomastikon (XV – XVI. vek)*. Skopje: Olga Ivanova.
- JE = *Ĵadranske etimologije: Ĵadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, I – III*. 1998 – 2004. Zagreb: HAZU, Školska knjiga
- JIREČEK, KONSTANTIN 1962. Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjeg veka. *Zbornik Konstantina Ĵirečeka*, 2, Beograd.
- KAPOVIĆ, MATE. *Kratak uvod u slavensku akcentuaciju* (u tisku).
- KAPOVIĆ, MATE 2003. Razvoj starih dugih samoglasa u hrvatskom i ostalim slavenskim jezicima. *Filologija*, 41, Zagreb, 51–82.
- KAPULAR, MARIN 2009. Rodovi u Zvirovićima (župa Studenci) od 17. do 21. stoljeća. *Monografija Studenci*, 1–39 (u tisku).
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1998. *Litterarum studia*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KEMURA, IBRAHIM 2002. *Muslimanska imena i njihova značenja*. Sarajevo: El Kalem.
- KRASIĆ, STJEPAN 1998. Zanimljivo iz povijesti. *Mostariensia*, 9, Mostar, 105–114.
- KREŠIĆ, MILJENKO 2006. Katolici Trebinjsko-mrkanske biskupije prema popisu nadbiskupa Marka Andrijaševića 1733. godine. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zadar, 439–452.
- KRISTE, ĐURO 2007. *Morašnica: Slike jednog vremena*. Dubrovnik: PGM Ragusa d. d.
- KRISTE, ĐURO 1999. *Župa Trebinja*. Dubrovnik: Župa sv. Petra (Dubrave Hrid).
- Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske* (urednici Valentin Putanec i Petar Šimunović) 1976. Zagreb: Institut za jezik, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- LONČARIĆ, MIJO 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- MARETIĆ, TOMO 1885. O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba. *Rad ĴAZU*, 81 Zagreb, 81–146.
- MARETIĆ, TOMO 1886. O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba. *Rad ĴAZU*, 82, Zagreb, 69–154.

- MARIJANOVIĆ, PERO 2004. Znanstveno-istraživački projekt Morfološke posebnosti i legende rijeke Neretve. Mostar: Građevinski fakultet Sveučilišta u Mostaru.
- MARKOVIĆ, MIRKO 1975. Sezonska stočarska naselja na dinarskim planinama. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 46, Zagreb, 253–296.
- Matice krštenih župe Gradac 1709. – 1845.*
- MATASOVIĆ, RANKO 1995. Skokove „ilirske“ etimologije, *Folia onomastica Croatica*, 4, Zagreb, 89–101.
- MATIJIĆ, NIKŠA; PAVLOVIĆ, PERO 2006. Obnova sakralnih objekata župe Ravno s posebnim naglaskom na obnovu Kapelice Bl. Gospe od Karmela u Dubljanima. *Monografija Dubljani: Humski zbornik*, 10, Ravno, 191–210.
- MIRDITA, ZEF 2004. *Vlasi u historiografiji*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- NOSIĆ, MILAN 1998. *Prezimana zapadne Hercegovine*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo.
- PANDŽIĆ, BAZILJE 1988. Trebinjska biskupija u tursko doba. *Tisuću godina trebinjske biskupije*, Sarajevo, 91–124.
- PUJIĆ, SAVO 2003. Iz trebinjske toponimije: Porijeklo toponima. *Tribunia*, 10, Trebinje, 131–186.
- PULJIĆ, IVICA 1995. Neum – povijesna domovina Hrvata. *Neum – zavičaj i zemlja Hrvata: Humski zbornik*, 1, Neum, 11–109.
- PULJIĆ, IVICA 1988. Prva stoljeća Trebinjske biskupije. *Tisuću godina Trebinjske biskupije*, Sarajevo, 47–82.
- PULJIĆ, IVICA 1994. Život i okružje. *Hutovo: Humski zbornik*, 4, Biblioteka Crkva na kamenu, 33, Mostar, 371–450.
- PULJIĆ, IVICA 2009. Kroz prošlost župe Gradac. *Župa Gradac: Humski zbornik*, 12, Gradac, 13–74.
- PULJIĆ, IVICA; VUKOREP, STANISLAV 1994. Naša prezimana: korijeni i razvoj. *Hutovo, Biblioteka Crkva na kamenu*, 33, Mostar, 285–357.
- SIVRIĆ, MARIJAN 2004. Dodjela dubrovačkog građanstva osobama iz Huma i Bosne do 1410. godine. *Hercegovina*, 18 (10), Mostar, 7–33.
- SIVRIĆ, MARIJAN 2003. Migracije iz Hercegovine na dubrovačko područje (1667. – 1808.). *Humski zbornik*, 6, Dubrovnik, Mostar.
- SIVRIĆ, MARIJAN 1999. Predgovor. *Srednjovjekovne humske župe*, Mostar, 8–12.
- Sk = SKOK, PETAR 1971. – 1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, I–IV, Zagreb: JAZU.
- SNOJ, MARKO 2003. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- ŠIMUNDIĆ, MATE 1995. Nepoznata osobna imena dijela istočne Hercegovine u popisu 1475. – 1477. *Folia onomastica Croatica*, 4, Zagreb, 143 – 165.

- ŠIMUNOVIĆ, PETAR 2004. *Bračka toponimija*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR 2000. Grački prezimenski mozaik (objavljeno u knjizi *Gračka prezimena* autora Balde Šutića, Miroslava Ujdurovića i Milorada Viskića; Gradac: Poglavarstvo Općine Gradac), 359–373.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR 1995. *Hrvatska prezimena: podrijetlo, značenje, rasprostranjenost*. Zagreb: Golden marketing.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR 1985. *Naša prezimena: porijeklo, značenje, rasprostranjenost*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR 2005. *Toponimija istočnojadranskoga prostora*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- ŠKALJIĆ, ABDULAH 1979. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Svjetlost: Sarajevo.
- ŠKOBALJ, ANTE 1970. *Obredne gomile*. Sveti Križ na Čiovu.
- VAJS, NADA 2003. *Hrvatska povijesna fitonimija*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- VEKARIĆ, NENAD 1995. *Pelješki rodovi (A – K)*, sv. 1. Prilozi povijesti stanovništva Dubrovnika i okolice, knjiga 5, sv. 1. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- VEKARIĆ, NENAD 1996. *Pelješki rodovi (L – Ž)*, sv. 2. Prilozi povijesti stanovništva Dubrovnika i okolice, knjiga 6, sv. 1. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- VIDOVIĆ, DOMAGOJ 2005. Nacrt za vidonjsku antroponimiju. *Folia onomastica Croatica*, 14, Zagreb, 147–177.
- VIDOVIĆ, DOMAGOJ 2006. Nešto o toponimiji sela Dubljani. *Monografija Dubljani: Humski zbornik*, 10, Ravno, 57–66.
- VIDOVIĆ, DOMAGOJ 2007a. Accentual alternations in Neo-Štokavian Ijekavian Dialects of Neretvanska Krajina. *Tones and Theories: Proceedings of the International Workshop on Balto-Slavic Accentuation: Posebna izdanja Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Zagreb, 199–211.
- VIDOVIĆ, DOMAGOJ 2008. Prezimena sela Vid u Neretvanskoj krajini, *Folia onomastica Croatica*, 17, Zagreb, 139–168.
- VIDOVIĆ, DOMAGOJ 2009. Utjecaj migracija na novoštokavske ijekavske govore u Neretvanskoj krajini i Donjoj Hercegovini, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 15, Zagreb, 283–304.
- VIDOVIĆ, MILE 1981. *Nikola Bijanković splitski kanonik i makarski biskup*. Split: Crkva u svijetu.
- VIDOVIĆ, MILE 2000. *Radovan Jerković – život i djelo*. Metković: Matica hrvatska.

- VIDOVIĆ, MILE 1998. *Župa Dobranje – Bijeli Vir*. Split: Crkva u svijetu.
- VIDOVIĆ, MILE 1994. *Župa Vidonje*. Split: Crkva u svijetu.
- VIDOVIĆ, MILE 2004. *Splitsko-makarska nadbiskupija – župe i ustanove*. Split: Splitsko-makarska nadbiskupija, Crkva u svijetu.
- VUKOREP, STANISLAV 2007. Gradački rodovi. *Vrutak*, 11, Hutovo, 54–57.
- VUKOREP, STANISLAV 1994. Naša sela – prošlost i sadašnjost. *Hutovo, Biblioteka Crkva na kamenu*, 33, Mostar, 41–116.

The toponymy of Gradac

Abstract

On the basis of field research, more than 1,500 toponymic types of the village Gradac in Zažablje, a microregion on the border between Croatia and Bosnia and Herzegovina in the Neum hinterland, are analyzed. The Gradac toponyms mirror the complexity of the Gradac parish, the diversity of plant and animal life of the region and the importance of the places where water was found. From the toponyms we can also learn of the existence of pagan (*Mokoš, Treskavac*) and Christian (*Sutilija, Vara*) sanctuaries and the division of land into small plots. Due to frequent migrations, the meaning of a great number of toponyms is completely opaque to the inhabitants of the region (*Lišća, Velji Vas*).

Ključne riječi: toponimija, toponimska različenica, ojkonomija, hidronimija, Gradac

Key words: toponymy, toponymic type, names of settlements, hydronymy, Gradac

